

ქართული
ლიბრერი

52

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება
ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ
GEORGIAN SOCIETY FOR PROTECTION OF CULTURAL
MONUMENTS

ქართული
ენობის
სამეცნიერო
სამუშაოების
სამართალი

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სერია: „მატირიალური კულტურის ძეგლები“

ქეკელის ქელონი ქელონი

სერიის რედაქტორი — ირაკლი ციციშვილი
რედაქტორი — თენგიზ შერაძე

Редактор серии **Иракий Цицишвили**
Редактор — **Тенгиз Перадзе**

გ ა მ თ ე ბ ი ს ს ა ჯ რ უ კ ა დ ე მ ი ა რ ი მ ს ა წ ე ბ ი ს ე ბ ე ჯ ი

სარედაქციო კოლეგია: ირაკლი აბაშიძე, ვახტანგ ბერიძე, ირაკლი ბოლქვაძე (პ/მკ
მღიანი), ლალო გუდიაშვილი, ოთარ თაქთაქიშვილი, ირაკლი ჭაჭარიაშვილი,
ნიკო კაცხვიანი, ოთარ ლორთქიფანიძე, ლევან შატარაძე, ოთარ სანვლიძე,
თენგიზ შერაძე, ზიორაბი ჩიტაია, ვახტანგ ცინცაძე.

მაბერიალური კალბურის ძეგლები ძველი ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური მასალების მასალების მიხედვით.

ალგეთის ხეობა

1. ქოთიშვი. აწინდელი სოფ. ქოთიშის ადგილ-ს, მალღობზე. ნასოფლარის ნაშთები და ცალწაიანი, უსახო ეკლესიის ნანგრევი. 108
2. ნასოფლარი. სოფ. ქოთიშის ჩრდილო-დასავლეთით 2 კმ. მანძილზე. ძველი „ციკლოპური“ ტიპის შენობათა ნაშთები. მცირე ზომის, ცალწაიანი ეკლესიის ნანგრევები და ქვაფუძეები 109
3. დურნუკი აწინდელი სოფ. დიდი დურნუკის ადგილ-ს. სოფლის ჩრდილო ნაწილში, მალღობზე გვიანდელი დასავლური ხანის ეკლესიის ნანგრევები. სამხრეთით, ფერდობზე ნასახლართა კვალია. ზედაპირული მასალა ძალიან ბევრია. შავი, ლევა და მოჭიქული კერამიკის ნამტვრევები. 110
4. სანაროვანი. სოფ. დურნუკის ჩრდილოეთით 1,5 კმ. მანძილზე მდ. ალგეთის მარჯვენა ნაპირას მრავალი ქვაყუთია. ნივთების მიხედვით პირველი საუკუნისაა. 111
5. ნასოფლარი. სოფ. დურნუკის ჩრდილო-დასავლეთით 1 კმ. მანძილზე. მცირე ნასოფლარის ნაშთები. ზედაპირული მასალა ობსიდიანის დამუშავებული ნატეხები, შავად მოპრიალებული და ანგობიანი კერამიკა. 112
6. ნასოფლარი. სოფ. შავსაყდარის სამხრეთ დასავლეთით 1 კმ. დაშორებით, მდ. ალგეთის მარჯვენა ნაპირას შენობათა ნაშთებია. სავარაუდოა აქ ძველი სოფელი ჩხიკვი. 113
7. სანაროვანი. სოფ. შავსაყდარის სამხრეთ-დასავლეთით, 2 კმ. მანძილზე. მდ. ალგეთის მარჯვენა ნაპირას, ნასოფლარის მახლობლად ქვაყუთებია, ქრისტიანობის წინადაროის ინვენტარით. 114
8. ეკლესია. სოფ. შავსაყდარის აღმოსავლეთით გორაკზე ძველი, სრულიად დანგრეული ეკლესია აგებული შავი ბაზალტის ლოდებისგან. შესამდლოა IX-X საუკუნეებისა. 115
9. წინწყარო. სოფელში ორი ეკლესიაა. პირველი ნახანის სოფლის შუაგულში, დიდი ზემბათოვანი ეკლესიაა აგებული XIX საუკუნე. ბოლო ათეულ წლებში, მეორე სოფლის სამხრეთ განაპირა უბანშია. იგი ცალწაიანია და საფუძვლიანად გადაყვებული XVII საუკუნეში. მას დასავლეთის მხარეზე ადგას სამრეკლო ექვსკუთხედიანი ფანჯატურის სახით. 116
10. ეკლესია. სოფ. წინწყაროს დასავლეთით, 2 კმ. დაშორებით. ეს ეკლესია „დედა ლეთისას“ სახელს ატარებს და წარმოადგენს ორეკლესიან ბაზილიკას მინაშენით. მისი კედლები აგებულია ბაზალტის კარგად თლილი კვადრებით. საბჯენი თალები და სარკმელები ნალისებრი მოხაზულობისაა. მორთულობის ელემენტები საკმაოდ მცირეა. საერთო იერით ეკლესია VIII—IX სს. მიეკუთვნება. ეკლესიის ირგვლივ დიდი გალავანია და საკმაოდ ძველი სასაფლაო ქვაყუთებით 117
11. გოლთეთი. სოფლის განაპირას ნასახლართა ნაშთები, ერთ ადგილას რა-

* გაგრძელება იხ. კრებული „ძველის მემკობარი“ 50-51.

მდენიმე ევრტიკალურად დაყენებული ქვაჭავარაა.

12. ნასოფლარი. აწინდელი სოფელი ბოგვი. სოფელში XVII ს. მონასტრის ნაპირას სამართავი ეკლესია და სასაფლაო. სოფლის სამხრეთით, ალგეთის ნაპირას სამართავი. ქვაყუთებში ძვ. წ. I ათასწლეულის შავი კერამიკული ჭურჭელია. სოფელში დაცულია ორი ძველი შენობა დარბაზული დედაბოძებით. 119

13. მანეცხანი. სოფლის აღმოსავლეთით I კმ. დაშორებით ძველი, ძალიან დიდი ნასოფლარი. ნასოფლარის აღმოსავლეთის ნაწილში ბორცვზე დგას ორი ეკლესია. პირველი მათგანი სრულიად მარტივია და უსახო. აგებულია 1902-1905 წწ. მეორე ეკლესია აგრეთვე ცალნაეიანი, აგებულია ბაზალტის თლილი კვადრებით. სავარაუდოა, რომ ეკლესია XIV საუკუნეშია აგებული. ეკლესიის ირგვლივ ბევრია ზედაპირული მასალა ობსიდიანის ნატეხები, სალესი ქვები, ლევა და წითელი კერამიკა. 120

14. ნასოფლარი. ს. მანეცხანის ჩრდილო-დასავლეთით 2 კმ. მანძილზე. სამების მთის ძირას მოზრდილი ნასოფლარის ნაშთები. მრავალი, კვითყირით ნაგები შენობები, სავარაუდოა აქ სოფელი საწურბლე. 121

15. ჩხიკვთა სამება. სოფ. ჩხიკვთას სამხრეთ-დასავლეთით I კმ დაშორებით, სამების მთა მაღალი, ცალკე მდგომი ბორცვია, რომლის მწვერვალზე წაგრძელებული ფორმის პლატოა შექმნილი. მთას სამხრეთისა და აღმოსავლეთის მხრიდან შემოვლებული აქვს უზარმაზარი ლოდებით, უხსნაროდ ნაგები გალავანი, გალავნის შიგნით წმ. გიორგის ცალნაეიანი, მცირე ზომის ეკლესია, რომელიც აგებულია აქ არსებული ძველი ეკლესიის ნანგრევებზე. ეკლესია აგებულია XVII-XVIII სს. ეკლესიის აღმოსავლეთით ირკვევა რამდენიმე შენობის კვალი. ეკლესიის წინ აღმართულია სამი XII საუკუნის ვრცელი წარწერის შეიცვლილი სტელა ხელის გამოსახულებით. 122

16. ეკლესია. სამების მთის აღმოსავლეთით შარა გზაზე ლეთისმშობლის ძლიერ დანგრეული ეკლესია. აგებულია თლილი კვით და თავის დროზე თვალსაჩინო ნაწარმოებს წარმოადგენდა. ამჟამად შეორჩენილია მხოლოდ აღმოსავლეთის კონქი და აედლის ნაწილი. სამხრეთის კედელზე დაცულია ასომთავრული წარწერა. ადგილობრივ მას „მწევანე მონასტერს“ უწოდებენ. 123

17. ჩხიკვთა. სოფელში ამალეებულ ადგილას დგას რიყის კვით ნაგები ცალნაეიანი ეკლესია. იგი XIX საუკ. აგებული და საგინაშვილების საძვალეს წარმოადგენდა. ეკლესიის ირგვლივ დიდი სასაფლაოა, ძველი საფლავებით და ცხენის ქანდაკებით. 124

18. ეკლესია. სოფ. ჩხიკვთას სამხრეთით 50-ოდე მეტრის დაშორებით გაშლილ ადგილას დგას მოზრდილი ეკლესია, ე. წ. ჩხიკვთის სიონი. იგი აგებულია თლილი კვით და აქვს შერეული, ნახევარწრიული აფსიდი. ეკლესიაში რამდენიმე მხედრული წარწერაა, რომელთა მიხედვით იგი აგებულია 1679 წელს. 125

19. ხოპისი. აბელიას ჩრდილოეთით I კმ. მანძილზე. სოფელში ბორცვზე ძლიერ დანგრეული მცირე ზომის წმ. გიორგის ეკლესიაა. ეკლესიის ირგვლივ ძველი სასაფლაოა და სტელა რელიეფებით ხელისა და ჭერის გამოსახულებით. 126

20. სადგომი. ხოპისის აღმოსავლეთით I კმ მანძილზე. ალგეთის პირას მთის ფერდობზე ორმო და ნაკრის მძლავრი ფენა. გვხვდება ძველი კერამიკის ნატეხები. 127

21. ეკლესია. სოფ. ჩხიკეთას ჩრდილოეთით 700 მ. მანძილზეა მდებარე. ლნაიანი რიყის ქვით ნაგები. გვიანფეოდალური ხანის ე. წ. გუგუთას ეკლესიის ირგვლივ ქვიტიკირია და ბაზალტის დიდი ლოდებით ნაგები შენობათა ნაშთები. 128
22. ეკლესია. ფარცხისის ჩრდილო-დასავლეთით 1 კმ. მანძილზე ბორცვზე დგას ე. წ. კოკორების ეკლესია. აგებულია ბაზალტის უწესო ფორმის ქვებით და აქვს რიყის ქვით გამოყვანილი თაროები. ეკლესია შიგნით შველსილი და მოხატულია ყოფილა. აღმოსავლეთის ფასადზე ჩატანებულია ორი VI-VII სს. სტელა. თავისი ლავგარდინისა და ნორთულობის ელემენტების მიხედვით ეკლესია X ს. ნაწარმოებად გვევლინება. მაგრამ კამარისა და კონქის ისრული ფორმა მას გაცილებით უფრო გვიან დროს მიაკუთვნებს. შესაძლებელია ექ შეკეთებასთანაც გვეკონფეს საქმე. 129
23. ეკლესია. სოფ. ტბისის აღმოსავლეთით 600-ოდე მეტრის მანძილზე ცალნაიანი, მცირე ზომის ეკლესიის ნანგრევი. 130
24. ტბისი. სოფლის დასავლეთით, განაპირას ნასოფლარის კვალი. აქვე ცალნაიანი, ღვინისფერი ტუფით ნაგები წმ. მარინეს ეკლესია. სამხრეთის კარის ტიმპანში მხედრული წარწერაა XVII საუკუნის. 131
25. ეკლესია. სოფ. ტბისის დასავლეთით ორასიოდე მეტრის მანძილზე ცალნაიანი ეკლესია ნალისებრი ფორმის ახლით. ასეთივე მოხაზულობისაა კონქისა და განმზღვენი თალები. ეკლესია ნაგებია ბაზალტის უწესო ფორმის ქვებით. შიგნით ეკლესია მოხატული ყოფილა შესანიშნავი ფრესკებით. ყველა ნიშნის მიხედვით ეკლესია VIII-IX საუკუნეების ნაწარმოებს წარმოადგენს. ეკლესიის მახლობლად დგას ცხერის ქანდაკება გუმბათიანი ეკლესიის მოდელით ზურგზე. 132
26. სასახლე. სოფ. ტბისის ჩრდილო დასავლეთით 2 კმ. მანძილზე, მდ. ალგეთის მარცხენა ნაპირას ტყით დაფარულ მთის სამხრეთ კალთაზე განლაგებულია ადგილობრივი ფეოდალის გამაგრებული სასახლის ნაგებობანი. ქვემო ტერასაზე დგას სამართლიანი კოშკი და მასთან საცხოვრებელი ნაგებობა. საგუმავო, ზემო პალატი და სხვა საცხოვრებელ შენობათა ნაშთები, აგრეთვე გალავნით შემოფარგლული, ნიზრდილი ეკლესია. ეკლესია აგებულია ალგეთის თეთრი თლილი კვანძებით და ნდიდრულადაა მოჩუქურთმებული. როგორც დასავლეთის კარის ტიმპანში მოთავსებული მხედრული წარწერა მოგვითხრობს, ეკლესია და სხვა ნაგებობანი აგებულია 1683 წელს პაპუნა ბარათაშვილის მიერ. ეკლესია სამალავი — გვირაბის საშუალებით უკავშირდება მეორე, გარე გალავანს, რომლის აღმოსავლეთის ნაწილში მოთავსებულია ორსართულიანი შენობა. პირველ სართულში მცირე ეკლესიაა, ხოლო მეორეში კი სამრევლო. ეს ნაგებობანი, როგორც ჩანს ეკლესიაზე ადრეა აგებული. თვით ეკლესიაც აშენებულია ძველი ეკლესიის ადგილას. 133
27. ბირთვისის ციხე. სოფ. ტბისის ჩრდილოეთით 2 კმ. მანძილზე. ეს ცნობილი ციხე ადგილობრივ ბუნებრივად მიუდგომელ ადგილას, მაღალ ვერტიკალურ კლდეზე კლდის ფერღობზე ამოკეთილია საფეხურები და მათ ზემოთ შესასვლელი კვლითაა გადაკეტილი. აღმოსავლეთის მხრიდან ციხე გამაგრებულია ფლეთილი ქვით ნაგები გალავნით, ნახევარწრიული მოხაზულობის ბურჯებით. კლდის ყველაზე ამაღლებულ ადგილას დგას ორსართულიანი

- კოშკი. ეს ციხე გვიანფორდალურ ხანაში უნდა იყოს აშენებული. მამულეძე 134
- რე ბორცვზე, დაახლოებით 500 მ. დაშორებით მეორე ციხეა, რომელიც პირველთან ერთად ერთ საბრძოლო კომპლექსს შეადგენს. ადგილობრივ მთ ბირთვისებს უწოდებენ. 134
28. ეკლესია. სოფ. ფარცხისის ჩრდილოეთით 1,5 კმ. მანძილზე მცირე ზომის, ცალნავიანი ეკლესიის ნანგრევი. 135
29. ფარცხისი. აწინდელი სოფლის ჩრდილო ნაწილში შემალღებულ ადგილას შემონახულია ოდესღაც დიდი და ძლიერი ციხის ნანგრევი. ციხის კედლები ფლეთილი და რიყის ქვითაა ნაგები, ხოლო შეკეთების ადგილებში ნახვარია ავსტრიც. ციხე შედგება გალავნის კედლის ორი ზოლისაგან და ოთხკუთხა კოშკები ახლავს, როგორც ეს სჩვენია VIII-IX საუკუნეთა საბრძოლო ნაგებობებს, მაგრამ ძირითადად როგორც ჩანს XVI საუკუნეშია განახლებული. ბორცვის ფერდობზე დგას სამი მცირე სამლოცველოს ნანგრევი. 136
30. ენეოლითური სადგომი. სოფ. ფარცხისის სამხრეთ-დასავლეთით 1 კმ. მანძილზე. შარა გზის პირას, ფორქალისებად წოდებულ ადგილას. თიხის ფენაში ჩანს სამარხები, უძველესი კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები, ობსიდიანის იარაღი და ანატექციები. 137
31. სასახლე. სოფ. ფარცხისის დასავლეთით 500 მეტრის მანძილზე, მდ. ალგეთის მარჯვენა ნაპირას. კომპლექსის ცენტრშია რიყის ქვით ნაგები ორსართულიანი საცხოვრებელი შენობა საბრძოლო კოშკებით. მის სამხრეთით შეინჩნევა სრულიად დანგრეული სამეურნეო ნაგებობანი. სასახლის ტერიტორიაზე ორი ეკლესიაა. პირველი მათგანი მცირე ზომისაა და ცალნავიანი, აგებულია ოდნავ დამუშავებული ბაზალტის ქვით. მისი დამახასიათებელი არქიტექტურული ფორმების მიხედვით, იგი XVII საუკუნის მეორე ნახევარშია აგებული. მეორე ეკლესია სრულიად უსახოა. აღსანიშნავია აქ რელიეფური წერების გამოსახულებანი. უეჭველია, რომ იგი პირველზე ადრინდელი უნდა იყოს. ნასახლევი ბარათაშვილების ერთ-ერთ შტოს — გოშტაბაშვილებს ეკუთვნოდა. თვით ადგილს კი ფორქალისები ეწოდება. 138
32. ვაკე. აწინდელ სოფელში ჩრდილო-დასავლეთის ნაპირას დგას ცალნავიანი, დარბაზული ტიპის ეკლესია. მისი კედლები შემოილია შესანიშნავად თლილი, მოყვითალო ფერის კვადრებით. ეკლესიას ახლავს მდიდრულად მოჩუქურთმებული კანკელი და როგორც ირკვევა შიგნით მოხატულიც ყოფილა. როგორც აღნიშავლეთის ფასადზე მოჩუქურთმებული საკმლის ზემოთ მოთავსებული ვრცელი წარწერიდან ირკვევა ეკლესია აგებულია 1341 წ. ან სავარაუდოა 1211 წელს. 139
33. ეკლესია. სოფ. ვაკის ჩრდილოეთით 600 მ. დაშორებით მცირე, ერთნავიანი, კარგი პროპორციების შემცველი ეკლესია, აგებული ტუფის თლილი კვადრებით. 140
34. ნასოფლარი. სოფ. ვაკის დასავლეთით 1 კმ. მანძილზე. პატარა ნასოფლარი, და ცალნავიანი ეკლესია. სავარაუდოა აქ სოფ. წირანთა. 141
35. ეკლესია. სოფ. ვაკის ჩრდილოეთით 2 კმ. მანძილზე, ძველი ცალნავიანი ეკლესიის ნანგრევი და ირგვლივ ნასახლართა კვალი. 142
36. ნასოფლარი. სოფ. ვაკის დასავლეთით 5 კმ. მანძილზე, ხშირ ტყეში ტერასებზე მოფენილია ნასოფლარები, ალბათ XI-XIII საუკუნეებისა. სოფელ-

ში მოზრდილი ცალნავიანი ეკლესიაა მრავალი საყურადღებო დეტალური
 იგი შემოსილია მოყვითალო ფერის ტუფის თლილი კვადრებით. არქიტექტურ-
 რული ფორმების მიხედვით XI-XIII სს უნდა იყოს აგებული. 143

ასურეთის ხევი

1. ეკლესია. სოფ. ასურეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 2,5 კმ. მანძილზე. ნასოფლარის ნაშთები და მის მახლობლად კორაკზე გვიანფეოდალური ხანის ეკლესიის ნანგრევები. ადგილობრივ ნასოფლარს ძველ მუხათს უწოდებენ. 144
2. ეკლესია. სოფ. ასურეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 2,5 კმ. მანძილზე. მცირე ზომის ცალნავიანი ეკლესია, ძლიერ რესტავირებული XVII საუკუნეში. საყურადღებოა მისი კონქის აგურით გამოყვანილი კამარა. მას უწინ კაბენის ეკლესია ეწოდებოდა. ეკლესიის ირგვლივ გვიანფეოდალური ხანის სასაფლაოა. 145
3. ბაგრაქეთი. აწინდელი სოფ. ენაგეთი. სოფლის ჩრდილო ნაწილში დგას ძველი ეკლესია გადაკეთებული 1903 წ. ყორანოვების სამეაღედ. ეკლესიის ირგვლივ სასაფლაოა. 146
4. ეკლესია. სოფ. ენაგეთის ჩრდილოეთით შალობზე. ორი ცალნავიანი, უსახო გვიანფეოდალური ხანის ეკლესია. ერთი კვირაცხოვლის და მეორე ღვთისმშობლის სახელობისა. ეკლესიების ირგვლივ სასაფლაოა. 147
5. ახალშენი. სოფ. ენაგეთის ჩრდილოეთით 1 კმ. მანძილზე. ნასოფლარის ნაშთები, რომლებსაც ადგილობრივ ახალშენს უწოდებენ. 148
6. ასურეთი. ასურეთის წყალსა და მის შენაკადს შორის, აწინდელი სოფ. ასურეთის ჩრდილოეთით 2,5 კმ. მანძილზე. ტყეში და ნაწილობრივ ვენახებში ჩანს გვიანფეოდალური ხანის სოფლის ნაშთები. რიყის ქვით ნაგები შენობები და საწნახელი. სოფლის აღმოსავლეთ ნაწილში დგას ქვიშაქვით ნაგები მცირე ზომის ეკლესიის ნანგრევები. 149
7. ბორბალი. სოფლის შუაგულში გვიანფეოდალური ხანის კოშკი. შემორჩენილია მისი პირველი სართული და ნაწილობრივ მეორეც. კოშკი აგებულია ფლეთილი და რიყის ქვით. კოშკის მახლობლად დგას საცხოვრებელი შენობის ნანგრევები, რომელიც სოლოლაშვილებს ეკუთვნოდა. სოფლის სამხრეთის ნაწილში დგას XVIII საუკუნეში აგებული მცირე ზომის ეკლესია. ეკლესიის ირგვლივ ამავე დროის ბარათაშვილთა გვარის სასაფლაოა. მეორე, აწინდელი სასაფლაო მდებარეობს სოფლის სამხრეთით 200-ოდ მეტრის მანძილზე. 150

უშგულის ხუროთმოძღვრული ანსამბლის დაცვის პრობლემა

ქალაქთმშენებლობითი ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობა ქართული ეროვნული კულტურის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

ჩვენს ქვეყანაში ბევრი რამ გაკეთდა და კეთდება ქალაქთგეგმარებით-ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის დასაცავად. არაერთი ისტორიული ქალაქი და სოფელი სახელმწიფო დაცვაზეა აყვანილი. ბევრი მათგანი არქიტექტურულ ნაკრძალადაა გამოცხადებული. ისტორიული ქალაქებისა და სოფლების რეკონსტრუქციის დროს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ისტორიულ არქიტექტურულ-გეგმარებითი სტრუქტურებისა და დასახლებათა უძველესი ფორმების დაცვისა და შენარჩუნების საკითხს, რაც თავის მხრივ, თანამედროვე ქალაქთმშენებლობის რთულ პრობლემებთანაა დაკავშირებული.

დასახლებათა უძველესი ფორმები საქართველოში ყველაზე უფრო მაღალ-მთიან რაიონებში, კერძოდ ზემო სვანეთშია შემონახული. გარკვეული სტრატეგიული მოსახრებით მოსახლეობის კონცენტრაცია, განსაზღვრულ ტერიტორიაზე მატერიალური გარემოების შერწყმა საზოგადოებრივ ფუნქციებთან ზემო სვანეთში ქმნიდა ისეთ საინტერესო და თავისებურ გეგმარებით-სივრცობრივ სტრუქტურებს, როგორცაა მაგალითად უშგულის დასახლება. არქიტექტურულ ნაწარმოებში მხატვრული და ფუნქციური მხარეების ორიგინალურ შეთავსების, მშენებლის მიერ რელიეფის გამოყენებისა და ხუროთმოძღვრების ლანდშაფტთან შერწყმის თვალსაზრისით, უშგული წარმოადგენს ძველქართულ ქალაქთმშენებლობისა და ხუროთმოძღვრების უნიკალურ ძეგლს.

უშგული შედგება ოთხი სოფლისაგან: მურყმელის, ჩაქაშის, ჩებაიანისა და ყიბიანისაგან. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს 1971 წლის 21 ოქტომბრის დადგენილებით უშგულის თემის სოფელი ჩაქაში არქიტექტურულ ნაკრძალადაა გამოცხადებული. დადგენილება ითვალისწინებს ჩაქაშის თავდაპირველი მხატვრულ-არქიტექტურული სახის აღდგენას და მის გადაქცევას სოფელ-მუზეუმად. ამ მნიშვნელოვან ღონისძიებათა შესასრულებლად უკვე გადადგმულია პრაქტიკული ნაბიჯები, მაგრამ უშგულის არქიტექტურულ სისტემაში არა მარტო ჩაქაშის კომპლექსია საყურადღებო, არამედ მთელი უშგულის საერთო განაშენიანების კანონზომიერება: ანსამბლის ხუროთმოძღვრულ — კომპოზიციური ღერძები, სივრცობრივი კავშირები ცალკეულ ძეგლებსა და ძეგლთა ჯგუფებს შორის, ცალკეული ძეგლებისა და ანსამბლების პანორამული აღქმის ზონები, სივრცის მასშტაბურობა და სხვა. უშგულში შემავალი ოთხივე სოფელი, უშგულის მთელი ხუროთმოძღვრული ანსამბლი-მურყმელიდან დაწყებული, ჩაქაშითან მარჯვნივ მდებარე ქედზე განლაგებული თამარის ციხითა და უშგულის უკიდურესი წერტილით — ლამარაის საკულტო-სათავდაცვო კომპლექსით დამთავრებული წარმოადგენს ქალაქთმშენებლობისა და ხუროთმოძღვრების ერთიან ძეგლს. იგი დაკულ უნდა იქნეს მთლიანად, რადგან არქიტექტურის ძეგლების დაცვის პრობლემათა კომპლექსური გადაწყვეტისას უმთავრესი ამოცანაა არა მხოლოდ ცალკეული ძეგლების, არამედ ხუროთმოძღვრული ძე-

გლების ისტორიულად ჩამოყალიბებული არქიტექტურული სისტემების რჩენება ქალაქთგეგმარებითი და მოცულობით-სივრცითი სტრუქტურის დაურღვევლად.

უშგულის ხუროთმოძღვრების თავისებურება, ფუნქციონალურ-გეგმარებითი ხასიათის სხვა ადგილობრივი თავისებურებანი, მატერიალური კულტურისა და ხელოვნების ძეგლებთან ერთად, წარმოადგენენ უძვირფასეს მასალას ქართული ხალხის ისტორიისა და მისი კულტურის შესწავლისათვის.

უშგულის ხუროთმოძღვრების თავისებურება, ფუნქციონალურ-გეგმარებითი და სივრცითი — კომპოზიციური გადაწყვეტა, ბუნებრივი ფაქტორებით (გეოგრაფიული მდებარეობა, რელიეფი, ჰავა, გეოლოგიური პირობები) და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობით იყო განპირობებული. უშგულის არქიტექტურულ-გეგმარებითი სტრუქტურა საუკუნეების მანძილზე უცვლელი რჩებოდა, ადგილობრივი ბუნებრივი პირობებისათვის ამგვარი ხუროთმოძღვრულ-გეგმარებითი გადაწყვეტა კი ოპტიმალური იყო. გეოგრაფიულად სვანეთი ორ ნაწილად იყოფა — ზემო და ქვემო სვანეთად. თავის მხრივ ზემო სვანეთი ისტორიულად იყოფა ორ ნაწილად: თავისუფალ სვანეთად, სადაც განსაზღვრული დროიდან მოსობილ იქნა ხელისუფლება სვანთა ერისთავისა და სათაუადო ანუ სადადეშქელი ანო სვანეთად, სადაც დადეშქელიანებმა შეინარჩუნეს ბატონობა უკანასკნელ დრომდე: „თვით სვანები, ზემო სვანეთში განასხვავებდნენ „ჟიბე ხეეს“ და „ჩუბეხეეს“, რაც „ბალსზემო — ანუ თავისუფალ სვანეთს და „ბალსქვემო ანუ სადადეშქელიანო სვანეთს შეესატყვისებოდა. „ისტორიულად ჩამოყალიბებული სამი ძირითადი კუთხე სვანეთისა (ქვემო, ზემო და თავისუფალი სვანეთი) საზოგადოებრივ-ეკონომიური განვითარების სხვადასხვა დონეს წარმოადგენდა. ეს გარემოება, ბუნებრივია, თავს იჩენდა კულტურისა და ყოფის სხვადასხვა მხარეში. დასახლების ეს ფორმა არ შეიძლება ნეიტრალური ყოფილიყო ამ გარემოების მიმართ, პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ იგი წარმოადგენს ყოფის იმ მხარეს, რომელიც ამ დონეთა განსხვავებას გარკვეულად ასახავს.“²

თუ კლასობრივი საზოგადოების ფორმაცია საქართველოს ბარში ჯერ კიდევ ჩვენს ერამდე დაიწყო, საქართველოს ზოგიერთი მაღალმთიანი რაიონი კერძოდ, თავისუფალი სვანეთი, სოციალური ურთიერთობის ადრეულ ფორმებს ინარჩუნებდა თვით გვიანდელი ეპოქაშიც კი. უშგულის ხუროთმოძღვრება, როგორც დასახლების ფორმით, ისევე საცხოვრებელი კომპლექსების გეგმარებითი და ფუნქციონალური სტრუქტურით, სწორედ სასოფლო თემის ნიშნებით ხასიათდება.

ბალსზემო, თავისუფალ ე. წ. უბატონო (უფუსდო) სვანეთში დასახლების თავისებურ, საინტერესო ფორმას წარმოადგენს „ხეე“, რაც ნიშნავს ტერიტორიულ პრინციპზე დამყარებულ საზოგადოებრივ გაერთიანებას ანუ რამოდენიმე სოფლის შეკავშირებას ერთ საზოგადოებაში, ერთ თემში („აბუასდ“). ზევის დასახლებების ტიპური მაგალითია უშგული, რომელიც ზემო სვანეთში, მდინარე ენგურის ზედა წელის ეიწრო ხეობაში, კავკასიონის კალთების ბუნებრივ ტერასებზეა განლაგებული (ხლვის დონიდან 2200 მეტრზე). თავისი მჭიდროდ დასახლებული სოფლებითა და მიმდებარე ტერიტორიაზე განლაგებული

სახნავ სათესებითა და სათიბებით, ტყეებით და შედარებით მოშორებით მდებარე სახაფხულო სამოყრებით, ბუნებრივი საზღვრებით — მალაქის ქედებით შემოფარგლული უშგული ერთ კომპაქტურ გეოგრაფიულ მთლიანობას წარმოადგენს. გეოგრაფიული და ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური საზღვრების თანხვედრილობა „ხევის“ ერთ-ერთი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანთვით სებაა. უშგულში დასახლებისათვის ძირითადად კლდოვანი, სახნავ-სათესად უვარგისი ადგილებია გამოყენებული. უშგულის სოფლების განაშენიანება შედგება ცალკეული საცხოვრებელი კომპლექსებისაგან. საცხოვრებელი კომპლექსის შემადგენლობაში შედის. ყორეთი შემოფარგლული მცირე საკარმიდამო ნაკვეთი, და ერთი ან რამდენიმე სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობა. საცხოვრებელი სახლის პირველი სართული „მაჩუბ“ სწორკუთხედიანი დიდი სათავსია (ფართობი 80-120 კვ. მ. სიმაღლე 3-5 მ.). სათავსის შუაში მოთავსებული იყო კერა. მაჩუბი წლის ცოცხელი საცხოვრებლად იყო განკუთვნილი. მაჩუბშივე იყო ხის მსუბუქი ტიხრით გამოყოფილი, საქონლის სადგამი. თბილ თვეებს ხალხი სახლის მეორე სართულზე („დარბაზ“ იგივე „მაკობ“) ატარებდა. დარბაზის შუაშიც იყო კერა. სპეციალური გადასასვლელი სახლი სათავდაცვლო ნაგებობას-კოშკს უკავშირდებოდა, სადაც საშიშროების დროს მთელი ოჯახი იხიზნებოდა. უშგულში არ ყოფილა არცერთი ოჯახი, რომელსაც საკუთარი კოშკი არ ჰქონდა. მრავალრიცხოვანი და შექმნილი ოჯახები ხშირად ორ-ორ კოშკსაც კი იგებდნენ ზოლმე. სოფელ ჩეაბინსა და ჩაქაშში ფიქსირებულია დუბლირებული კოშკების მეტად საინტერესო შემთხვევები. გარდა საოჯახო კოშკებისა უშგულში იყო აგრეთვე საერთო, სათვალთვალო და სათავდაცვო კოშკები, რაც ზემო სვანეთის დასახლებებისათვის არ იყო დამახასიათებელი. უშგულში ასეთი კოშკების არსებობა საქართველოს ჩრდილოეთ სასაზღვრო მდებარეობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. ასეთი კოშკები ზოგჯერ ერთმანეთთან დახურული გადასასვლელებით ყოფილა დაკავშირებული, რაც ერთხელ კიდევ ადასტურებს მათ საერთო-სათავდაცვო დანიშნულებას.

სვანური კოშკი გეგმაში კვადრატული (5, 5X5, 5), ოთხ-ხუთ, იშვიათად ექვსსართულიანი ნაგებობაა (სიმაღლე 20-25 მეტრი). კოშკი ძირიდან თავისაკენ თანდათან ვიწროვდება და მთავრდება საბრძოლო დურობიანი („მდურ“) — გაფართოებული გვირგვინით და ფლეთილი ქვის ორქანობიანი სახურავით. კოშკში შესასვლელი და პირველი სართულის იატაკი მიწის დონიდან 6-7 მეტრითაა აცილებული. ამ დონემდე ნაგებობა დახშულია და კოშკის ერთგვარ მიწისზედა საძირკველს ან მონოლითურ პედესტალს წარმოადგენს. უშგულის კოშკები რამდენადმე განსხვავდება ტიპური სვანური კოშკებისაგან — დიდი გაბარიტებით, განსაკუთრებული საბრძოლო იერით და ხუროთმოძღვრული ფორმების ნაირგვარობით. აქ ხშირია ექვს-შვიდ სართულიანი კოშკები. თუ სვანური კოშკების უმრავლესობას სამი-ოთხი საბრძოლო დურო აქვს, უშგულში ვხვდებით როგორც ორ, ისე ექვსდუროიან კოშკებს. აქვე ვხვდებით აგრეთვე არა სვანური ტიპის კოშკებს, რომლებიც თავისი ფორმით, სამშენებლო მასალის წყობით, გადახურვის სისტემით და მამოყულების ფორმით, განსხვავდებიან ჩვეულებრივი სვანური კოშკებისაგან და აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში გავრცელებულ კოშკებს უახლოვდებიან. ვარაუდობენ, რომ ეს კოშკები, ისევე როგორც საერთო-სათავდაცვო კოშკები, საქართველოს ცენტრალურა

ხუროთმოძღვრების ძეგლებისადმი ანგარიშგაუწვევლად მიმდინარეობდა მათი მონაწილეობა. გან ძველი ნაგებობები სოფლის მოსახლეობას პრაქტიკულად აღარ ესაჭიროება. ცნობილია, რომ ბევრი უნიკალური ძეგლი თვითონ პატრონებმა დაანგრიეს და ახალი საცხოვრებელი სახლის ასაშენებელ მასალად გამოიყენეს დაანაკრვი დილია, ამიტომაც დილია მოცულობა იმ სამუშაოებისა, რასაც ძეგლის თავდაპირველი სახის აღდგენა მოითხოვს.

სვანეთს თავისი უმდიდრესი ბუნებრივი რესურსებით განვითარების გრანდიოზული პერსპექტიული გეგმები გააჩნია საკურორტო, ტურისტულ-გამაჯანსაღებელი და სპორტული ბაზების შექმნისა და საერთო-სახალხო მშენებლობის გაშლის თვალსაზრისით. დღეისათვის, ენგურპენის მშენებლობასთან და კეთილმოწყობილ საავტომობილო გზის გაყვანასთან დაკავშირებით, ამ შესაძლებლობათა გამოყენება რეალურ და გადაუდებელ საქმედ იქცა. ამ დღემნიშვნელოვან ღონისძიებათა განხორციელება უნდა მოხდეს მეცნიერულად დასაბუთებული, სვანეთის ბუნებრივი პირობებისა და ხუროთმოძღვრების სპეციალური გათვალისწინებით დამუშავებული რეკონსტრუქციის პროექტის საფუძველზე, სადაც არქიტექტურის ძეგლებისა და მათი გარემომცველი ისტორიული გარემოს ზელმეუბნელობის პრინციპი იქნება ძირითად სახელმძღვანელო პრინციპად მიჩნეული. რეკონსტრუქციის პროექტის შედგენას წინ უნდა უსწრებდეს სერიოზული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები, არა მხოლოდ ცალკეული მნიშვნელოვანი ობიექტების შესწავლითა და დოკუმენტაციით არამედ ისტორიულ გეგმარებითი სტრუქტურისა და გაანგარიშების შესწავლითა და განალიზებით. საკვლევი ობიექტის ქალაქთგეგმარებითი პრინციპით შესწავლა საშუალებას მოგვცემს განვსაზღვროთ მისი ისტორიულ-მხატვრული მნიშვნელობის შესაბამისი ადგილი, ფუნქცია და გამოყენების საშუალებები თანამედროვე განაშენიანების სისტემაში. ღონისძიებები ისტორიულ ქალაქთგეგმარებით ძეგლების დასაცავად დასახული უნდა იყოს ჯერ კიდევ რაიონული დაგეგმარების სტადიაზე. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება სვანეთის თავისებურების, მისი განუყოფელი მხატვრული სახის შენარჩუნება. უშგულის ბედი განუყოფელია სვანეთის ბედისაგან. ისტორიული გეგმარების მეცნიერული გაანალიზებისა და გეგმარებითი სისტემის ნატურული კვლევის საფუძველზე, უნდა განისაზღვროს უშგულის ხუროთმოძღვრული ანსამბლის დაცვის ზონა, რომელიც, ჩვენი აზრით, უნდა შეიცავდეს დაცვის სამ სხვადასხვა ზონას: 1. ნაკრძალ ზონას, 2. რეგულირებული მშენებლობის ზონას და 3. ბუნების დაცვის ზონას.

ნაკრძალ ზონაში უნდა შევიდეს სოფ. ჩაქაში მთლიანად და ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული მნიშვნელობის ცალკეული კომპლექსები: თამარის ციხე ჩაქაშის მახლობლად, ლამარიას საკულტო-სათავდაცვო ნაგებობათა კომპლექსი — ვიბიანის ზემოთ და სხვადასხვა სოფლებში განლაგებული მნიშვნელოვანი ნაგებობები: ეკლესიები, ძველი წყლის წისქვილები, განსაკუთრებით სიანტერესო საცხოვრებელი კომპლექსები, როგორცაა მაგალითად მოსე ჭელიძის სახლი სოფელ მურყმელში, ყალბდურობიანი ფასადითა და სხვ. უნდა აღსდგეს (ამისათვის არსებობს ფაქტობრივი მასალა) და ნაკრძალად გამოცხადდეს უშგულის ყველა კოშკი.

ნაკრძალ ზონაში რესტავრაციის გარდა დაუშვებელი უნდა იყოს სხვა

რამე მშენებლობითი საქმიანობა. დასაშვები უნდა იყოს მხოლოდ სარემონტო-სამუშაოების წარმოება და ძველი ნაგებობების აღმასკვა, გარეგანი სახის შე-
უცვლელად, ახალი დანიშნულებით გამოყენების მიზნით.

რეგულირებელი მშენებლობის ზონაში უნდა შევიდეს უშუალოდ დანარ-
ჩენი სამი სოფელი: მურყნელი, ჩვაბიანი და კიბიანი. ამ ზონაში დაშვებული
უნდა იყოს რეკონსტრუქციაც და ახლის შენებაც, მხოლოდ ისტორიულ-გეგ-
მარებითი სქემის და მოცულობით-სივრცითი სტრუქტურის დაურღვევლად.
რეგულირებელი მშენებლობის სარეიონო ზონაში ახალი ნაგებობების სილუ-
ეტის, მასშტაბის და სამშენებლო მასალის ფერის შერჩევა არქიტექტურის
ძეგლებთან, როგორც წამყვან ობიექტებთან დაქვემდებარებით უნდა მოხდეს.
უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს ბუნებრივი ფაქტორების, ხეოთმოძღვრული
ძეგლებისა და ახალი განაშენიანების სრული შესატყვისობა.

ბუნების დაცვის ზონაში, რომლის საზღვრები ფაქტიურად იგივე იქნება,
რაც უშუალოდ დაცვის საერთო ზონისა, უნდა შევიდეს უშუალოდ არქი-
ტექტურული ანსამბლის მომდებარე ტერიტორიები, რომლებიც მოიცავენ ან-
სამბლის კომპოზიციური გავლენის არეს. ხეოთმოძღვრული ანსამბლის გარ-
შემო ბუნების დასაცავი ზონა უზრუნველყოფს ანსამბლის მომგებიან სივრცით
და შორეული ლანდშაფტური ფონის პერსპექტიულ ხედების შენარჩუნე-
ბას, რაც აუცილებლად მიგვაჩინა არქიტექტურისა და ბუნების ერთობლივი
აღქმის თვალსაზრისით, მაგრამ ამ დიდებულ ხეოთმოძღვრული ძეგლის
კომპოზიციური გავლენის არე შეიძლება რამოდენიმე კილომეტრს მოიცავდეს.
განვითარებადი სოფლის ფარგლებში ასეთი დიდი ტერიტორიების ხელუხლებ-
ლად დატოვება არ არის მიზანშეწონილი, ამიტომ იეთი ბუნების დაცვის ზონაში
უნდა განვასხვავოთ ორი ე. წ. ქვეზონა: მკაცრი რეჟიმის ანუ ნაკრძალი ზონა და
რეგულირებელი მშენებლობის ზონა. ბუნების დაცვის ნაკრძალი ზონის საზღ-
ვრის დასადგენად საჭიროა გაკეთდეს რელიეფის ანალიზი არქიტექტურული ან-
სამბლის მთავარი პერსპექტივების პრაფილების აგებით და ხედვითი მიმართუ-
ლების მიხედვით (როგორც მესტიის ისე რაჭის მხრიდან) და განისაზღვროს ის
ტერიტორიები, სადაც მკაცრი რეჟიმი იქნება დაცული და აიკრძალება ყოველგ-
ვარი მშენებლობა. ეს ზონა უნდა გაიწმინდოს აგრეთვე, ახალი მაგრამ უფარგი-
სი ნაგებობებისაგან, როგორცაა მაგალითად, სასოფლო საბჭოს და ფოსტის
შენობა. ბუნების დაცვის ზონის რეგულირებელი მშენებლობის ქვეზონაში და-
საშვები უნდა იყოს ერთი ან ორსართულიანი ნაგებობების მშენებლობა, რომ-
ლებიც თავისი გაბარიტებით და მოცულობით ან ფერით არ უნდა იქცეოდნენ
ყურადღებას. ასეთები შეიძლება იყოს სასოფლო-სამეურნეო ნაგებობები,
მცირე ზომის ტურისტული სასტუმროები-კემპინგები. დაუშვებელია ნაგებობა-
თა შეჯგუფება. ისინი ვაფანტულნი უნდა იყვნენ ცალკეული ობიექტების სა-
ხით. ამ ზონაში ყოველგვარი მშენებლობა ბუნებრივ კომპონენტებთან დაქვემ-
დებარებით უნდა მოხდეს.

რაც შეეხება ხეოთმოძღვრული ძეგლების ახალი დანიშნულებით გამო-
ყენებას, არქიტექტურის სპეციფიკა გამორიცხავს არქიტექტურის ნაწარმოების
უფუნქციოდ, იზოლირებულად შენახვას, მისი სამუზეუმო ექსპონატად გადაქ-
ცევას, ამიტომ მართებულია იღვა ხეოთმოძღვრებას ძეგლების ადაპტა-
ცის ახალი დანიშნულებით გამოყენების მიზნით. არქიტექტურულ ნაკრძალად

გამოცხადებული სოფელი ჩაქაში უნდა იქცეს ნამდვილ მუზეუმად. მანუბებისა, დარბაზებისა და კოშკებისა უნდა იქცეს საექსპოზიციო დარბაზებად, სადაც გამოფენილი იქნება ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ნიმუშები, რითაც ესოდენ მდიდარია ზემო სვანეთი. აკადემიკოს გ. ჩუბინაშვილის აღწერით მარტო ჩაქაშის პატარა ეკლესიაში ინახება 199 დასახელების სხვადასხვა ნივთი, ხელოვნების ნაწარმოებები, მათ შორის მე-11-12-13 საუკუნეების უნიკალური ხატები, ფერწერისა და ოქრომჭედლობის შედეგები. ზემო სვანეთში და კერძოდ უშგულში მხარეთმცოდნეობისა და ხელოვნების მუზეუმის დაარსების აუცილებლობის შესახებ ლეწლმოსილი მეცნიერი ჯერ კიდევ ოცდაათი წლის წინათ წერდა:

«Имеющийся в Земо-Сванетии материал позволяет создать музейную экспозицию, мировое значение которой определяется художественной ценностью предметов их количеством и распределением по всему хронологическому периоду в тысячу с лишним лет»¹. «...Коллекции Ушгули имеют чисто музейный характер и значение, как по качеству, так и по количеству и разнообразию предметов, также потребуют организаций музея»².

ასეთი მუზეუმების დაარსება კიდევ იმით არის გამართლებული, რომ უშგული მდებარეობს დიდ ტურისტულ ტრასაზე, რომლის გამტარუნარიანობა მომავალში კიდევ უფრო გაიზრდება. ნაწილი კოშკებისა და მანუბებისა შეიძლება გამოყენებულ იქნას ერთ-ორ დღიან მინი სასტუმროებად. ეთნოგრაფიული ხასიათის ადგილობრივი თავისებურებანი, სვანური საცხოვრებლის ინტერიერის მოწყობილობა, ნაციონალური ავეჯი და სხვა მნახველს შეუქმნის წარმოდგენას სვანეთის ყოფა-ცხოვრებაზე. წარსულის ყოფა-ცხოვრებითი ელემენტების შენარჩუნებით უნდა შეიქმნას ყველა პირობა თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე აქტიური და კულტურული დასვენებისათვის. ამრიგად, წარსულის კულტურული მემკვიდრეობა მიიღებს არა მარტო ახალ ფუნქციას, არამედ ახალ იდეურ შინაარსსაც.

თანამედროვე სოფლის ზრდა, მსხვილი საყოფაცხოვრებო და საზოგადოებრივ ნაგებობათა კულტურულ-საგანმანათლებლო და საეკურო ობიექტების მშენებლობა, აგრეთვე ჩაქაშიდან გასაყვანი მოსახლეობის დასახლება გათვალისწინებული უნდა იქნას უშგულის ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული ანსამბლის დაცვის ზონის ფარგლებს გარეთ, მის სიახლოვეს, ამასთან საჭიროა, რომ ძველი სოფლების დამაკავშირებელი კომპოზიციური და ფუნქციონალური ღერძები გავრძელდნენ და დაუკავშირდნენ ახალ დასახლებას, რათა უზრუნველყოფილ იქნას ხუროთმოძღვრული ძეგლის აქტიური ჩართვა თანამედროვე ცხოვრების სისტემაში. ჩვენი აზრით, ახალი სოფელი უნდა აშენდეს ახლებურად, ძველთან მიმსგავსების ცდის გარეშე, თანამედროვე მოთხოვნილებათა და შესაძლებლობათა შესაბამისად.

¹ ვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 135.

² რ. ხარაძე, აღ. რომაძეძე, სვანეთის სოფელი ძველად, გამოცე. «საბჭოთა საქართველო», თბ., 1964.

³ Г. Чубинашвили, «О необходимости здания краеведческого музея в Сванетии (1949 г.)», «ძეგლის მეგობარი» № 31—32, 1973.

⁴ Г. Чубинашвили, «О работе по учету и охране культурно-исторических памятников Сванетии (1949 г.)», «ძეგლის მეგობარი», № 31—32, 1973.

ბათუმში, სტუმარნი — სამონასტრო კომპლექსი

„მყინვარსა კლდესა შინა არიან ქუაზნი გამოკუთვითლი ფრიად მალალსა, და უწოდებენ ბეთლემსა, გარნა საჭიროდ ასავალი არს, რამეთუ არს ჯაჭვი რკინისა, გარდმოკიდებული ქუაზიდან, და მით აღვლენ. იტყვიან უფლის აცლანსა მუნ და აბრაჰამის კარავსა, მდგომსა უსუეტოდ, უსაბლოდ, და სხუათაჲ საკვირველთა. არამედ მე ვლემებ.“

კულად ძირსა მისსა არს მონასტერი კლდესა შინა გამოკუთვითლი უდაბნოდ და აწ ცარიელი“.

ეს სიტყვები ვახუშტი ბაგრატიონს ეკუთვნის და როგორც ჩანს, რაზედაც ვახუშტი არ სდუმს ის სრული სინამდვილეა.

ჩვენს საუკუნეში ბეთლემის გამოქვაბულს პირველად 1948 წელს ესტუმრა ჯგუფი განთქმული მთამსვლელის ალექსანდრა ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით და ყაზბეგის მუზეუმის დირექტორის ალიბეგაშვილის მონაწილეობით. ავტორიტეტულმა კომისიამ დაათვალიერა იქ მოპოვებული ნივთიერი მასალა და ბეთლემის გამოქვაბულის დეტალური, მეცნიერული შესწავლა აუცილებლად მიიჩნია. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ასეთი ნაბიჯი ჯერ არ გადადგმულა.

ოცდაათი წლის შემდეგ ბეთლემის მიდამოებს ეწვია უნივერსიტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს მიერ ორგანიზებული ჯგუფი. ექსპედიცია მოეწყო უნივერსიტეტის დაარსების 60 და მყინვარწვევრზე პირველი ლაშქრობის 55 წლისთავის აღსანიშნავად 1978 წლის 14 დან 21 ოქტომბრამდე. ეს წერილი ამ ექსპედიციის ანგარიშია.

მყინვარწვევის ფერდობები ექსპედიციისათვის სასურველად მცირეთოვლიანი იყო. ხელსაწყო იარაღები და საკვები, ცხენების დახმარებით ავზიდეთ და მეტეოსადგურში დაებანაკლით (იგი ზღვის დონიდან 3650 მეტრზე მდებარეობს). აქედან აღმოსავლეთით კლდეთა მასივებს თუ თვალს შეაჩვევ, ჭოგრიტის გარეშეც მოჩანს ბეთლემის გამოქვაბული, შორს კამკამა ცაზე ქარის სილუეტი რომ გაიყინება ისეთი. ამავე ხედვის წერტილიდან ქვემოთ, ოდნავ მარჯვნივ გურგეტისა და აბანოს მყინვართა გამყოფ ბეთლემის ქედზე გარკვევით შეინიშნება ადგალი, რომელიც ოდესღაც სამონასტრო კომპლექსის ცენტრი უნდა ყოფილიყო. გამოქვაბულსა და სამონასტრო კომპლექსის ცენტრს შორის დონეთა სხვაობა 250 მეტრი აღმოჩნდა, თვით გამოქვაბული კი ზღვის დონიდან 2982 მეტრზე მდებარეობს.

უნიკალურია ქრისტიანული მცირეაზიისა და ევროპისათვის ასეთ სიმაღლეზე სამონასტრო კომპლექსის არსებობა და საკვირველიცაა, რადგან აქ არ არის ცხოვრებისათვის ხელსაყრელი პირობები.

შეიძლება ითქვას, რომ სტრატეგიული თვალსაზრისით მონასტერს მეტად საინტერესო მდებარეობა უკავია; მოწმენდილ, ნათელ ამინდში აქედან დაბა ყაზბეგი და სამების ლამაზი კონტური, გარკვევით მოჩანს.

სამონასტრო კომპლექსის ცენტრის ხე-
დი ჩრდ. დასავლეთის მხრიდან.

Вид монастырского комплекса с
северо-запада.

აფსიდიანი ორსართულიანი ეკლესიის
დასავლეთი კედლის ხედი.

Вид западной стены двухэтажной
церкви.

ექსპერიციამ შეძლო დაემოწმებინა ათი ნაგებობის ნანგრევი და ისინი მშენებლობის მიზნებისათვის გამოიყენებინა. სხვადასხვა ზომის რამოდენიმე ნაგებობა, რომელიც სათვალთვალო დანიშნულებისა უნდა ყოფილიყო მშრალი წესითაა ნაშენი. მასალად ადგილობრივი ნაშალი ქანების სანაქვეროდ დამუშავებული ქვაა გამოყენებული. გადაჭურვისათვის დიდი ზომის ფილაქანია მოზიდული საკმაოდ შორი მანძილიდან (დაახლოებით ორი კილომეტრის რადიუსში მსგავსი ქანები არ შეინიშნება). გამოყენებული იყო ხეც (კარებად, იელებად).

სამონასტრო კომპლექსის ცენტრს უდავოდ წიალიდან ამოზიდული კლდე წარმოადგენს, რომლის ზომები დაახლოებით ასეთია $5 \times 4 \times 10$ მ. მის ოთხივე მხარეს ნაგებობათა ნანგრევების კვალია დარჩენილი. კომპლექსის ყველაზე დიდი ზომის შენობა 4×4 მ კვადრატული ვეგმის აფსიდიანი ნაგებობაა. მას ჩრდილო კედლად კლდის სამხრეთი მხარე აქვს, ამ მხარეზე შემორჩენილი კვალი გადაჭურვის ხერხზე უნდა მიუთითებდეს. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კედლების სიახლოვეს კი ამოკვეთილია ორი ნიშა. აფსიდი აღმოსავლეთის მხარესაა მიმართული, იგი კლდიდან $0,5$ მეტრის მოშორებით იწყება, დიამეტრი $1,5$ მეტრია. ეკლესიის კედლები შემორჩენილია ჩანგრეული. ნაყაროდან საშუალოდ $1-1,5$ მ სიმაღლეზე. დასავლეთის კედელი დაწყებული ჩრდილოეთის კედლიდან 2 მ სიგრძეზე 20 სმ-ით სქელია და შიგნითაა შეწყველი. ნაგებობას შესასვლელი სამხრეთის მხრიდან აქვს და ემიჯნება დასავლეთის კედელს. ხის კარები ჩაყინულია ნანგრევებში და დაახლოებით 40 სმ-ითაა ამოშვებული.

ყურადღებით შესწავლამ საშუალება მოგვცა გამოგვეთქვა ვარაუდი ქვედა სართულის არსებობის შესახებ. ეს ვარაუდი დასტურდება ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, რომელიც მონასტრის კლდეში ნაკვეთობაზე მიუთითებს, სხვა ნაგებობები უბრალოდ კლდის ირგვლივაა ნაშენი და არა კლდეში. ამრიგად, შეიძლება საქმე გვაქვს ორსართულიან ეკლესიასთან, რომლის დაახლოებით 4 მეტრის სიმაღლის კლდეში ნაკვეთი ქვედა სართული, ახლა ჩაქცეული და ამოვსებულია. ეკლესიის დასავლეთის კედლის ორივე სართული მშრალი წყობითაა ნაშენი.

საინტერესო მასალა მოგვცა კლდის აღმოსავლეთ მხარის დათვალიერებამ. აქ აღმოჩნდა გრანიტზე საგანგებოდ გასწორებული რამდენიმე დაფა. ამათგან ორზე გარკვევით შეიმჩნევა წარწერა — ერთ მათგანზე ჯერის გამოსახულებით. წარწერა ჯერჯერობით გაუშიფრავია. პალეოგრაფიული ნიშნებით იგი XI—XII საუკუნეებში უნდა იყოს შესრულებული (აზრი გამოთქვეს ა. შანიძემ, რ. პატარიძემ). სხვა დაფებს კლდის ხავისი ფენა ფარავს, შესაძლოა მათ ქვეშაც იმალებოდეს წარწერა.

მიკვლეული წარწერა პატარა ზომის ოთახის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო, ე. ი. კლდეს აღმოსავლეთის მხრიდანაც ჰქონია მიშენებული ოთახი, ამაზე მიუთითებს წარწერების თავზე მდებარე სამკუთხედის ფორმის ღარი. როცა წარწერების ქვემოთ ლოდებისაგან ადგილის გასუფთავებას შეეცადავთ, აღმოჩნდა დაახლოებით 40 სმ-ის სისქის ნაცრისა და ნახშირის ფენა და მასში მცირე ზომის კერამიკული ნამსხვრევები.

ქვაზე ნაკვეთი წარწერებისა და ნიშნების ძიებისას, ეკლესიის პირველი

ჯვრის გამოსახულება გამოქვაბულში
არსებულ სტელის ნაწილზე.

Изображение креста в пещере.

სამონასტრო კომპლექსის მიდამოს
ტოპოგრაფიული სქემა.

Топографическая схема р-на мо-
настырского комплекса.

სართულის შესასვლელიან კლდეზე და ქვემოთ სათვალთვებლო ნაგებობასთან
ლოდზე. აღმოჩნდა ჯვრის მცირე ზომის ორი გამოსახულება.

აფსიდიან ნაგებობაში არის ქვის დიდი ზომის ვატეხილი ჯვარი, რომელიც
კლდის მონოლითის თავზე იყო აღმართული, რაზედაც მიუთითებს კლდის
წვერზე ღრუ. ჯვრის ნამსხვრევები და ის დღესაც, რომლითაც ჯვარი იყო ჩაქო-
რული. თვითონ ჯვარი ადგილობრივი ქვის არ უნდა იყოს, იგი თეთრი ფერის
ცოროვანი ქვია, რომლის ერთი მხარე მინერალური გაყვანილი. ამ მხარით
ჯვარი მიქცეული იყო დასავლეთისაკენ.

ექსპედიციამ იხატა გამოქვაბულიც, რომელშიაც ახლა მხოლოდ სტე-
ლის ბაზა დევს. მის მოსაზღვრე ორ მხარეზე განსხვავებული ფორმის ორი
ჯვარია გამოსახული.

ჯერის გამოსახელება და წარწერა
კლდის აღმ. მხარეზე.

Изображение креста и надпись
на восточной стороне скалы.

გამოქვაბულებთან დაკავშირებით ზაზი გვინდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ვახუშტის „ქუაბნი“ მრავლობითში აქვს ნახმარი, სოლო რეინის ჭაჭვი ვად მოკიდებული იყო „ქუაბიდამ“ — ო, ე. ი. ძნელად მისასვლელი მხოლოდ ერთი ტვაბი იყო, დანარჩენებს კი დამხმარე მოწყობილობა ალბათ არ ესაჭიროებოდათ. ჭაჭვი ახლაც არსებობს, ის 5,5 მეტრის სიგრძისაა და ბოლო შეველ მონაკვეთზე ეკიდა, მაგრამ თვით ამ ღონაკვეთამდე მისვლა საკმაოდ რთულია. აქედან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სხვა გამოქვაბულებამდე მისასვლელიც რთული იყო. ექსპედიციამ ამჯერად ვერ აწარმოა სხვა გამოქვაბულების ძიება.

შესაძლოა საყურადღებო გამოდგეს თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობა, მისი „ივერიის ისტორიიდან“, ანდრია პირველწოდებულის საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ: ანდრია მოციქული „მუნით მოიქცა ქისტეთის გზით და მოვიდა ხევსა მთიულეთისასა ლომეკის მდინარესა ზედა (რომელსაც სახელს დებენ თერგად) და აღვიდა ძირსა საშინელისა მის კავკასიურისა მთისა, რომელსა ეწოდებეს მყინვარი, მაღალსა მთასა ზედა, სადა იგი არს ჩამოსწვრივ ძირი მისი, აღმართა მუნ ჭვარი, არს ადვილსა დაბა და ადვილსა მას სადა იგი ჭვარი აღმართა წმინდანმან ამან მოციქულმან აწ არს მას ზედა ეკლესია, დიდი მონასტერი წმიდისა მოციქულისა პირველ-მოწამისა სტეფანესი“.

უდავოა, რომ ბეთლემის სამონასტრო კომპლექსის მეცნიერული შესწავლა

ქვარი, რომელიც კედლის თავზე იყო აღმართული, ეკლესიის დასავლეთის კედლის ფონზე.

Крест на фоне западной стены церкви.

ქართული საეკლესიო მოძრაობისა და საქართველოს ისტორიის ბევრ საინტერესო ფურცელს გადაშლის.

ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: კარტოგრაფი — გელა გოგილაშვილი, ფილოლოგი — გიგა ხორნაული, კიბერნეტიკოსი — თეიმურაზ ახალკაცი, ფიზიკოსები — დევი თარხნიშვილი, იურა პაპაია, ვახტანგ ხმალაძე, რუსლან ახალაძე და პარმენ მარგველაშვილი.

მადლობა გვინდა გადავუხადოთ ყაზბეგის მკვიდრთ აღექსანდრე ქირიკაშვილს და ალიოშა ხუციშვილს ექსპედიციის დიდი მხარდაჭერისათვის.

ტანძია, საერთო ხედი.

Тандзия общин вид.

ელბენ თუმანოვილი

წმ. ნიკოლოზის ეკლესია სოფელ ტანძიაში.

სოფ. ტანძია ბოლნისიდან ათიოდე კმ-ითაა დაშორებული. სოფლიდან მიმავალი ვიწრო ხვეული გზა ბუჩქნარებით დაფარულ ფერდობზე მდგარ ორფერდა სახურავით გადახურულ კოხტა ეკლესიას ადგება. თლილი, მოყვითალო ქვით ნაგებ შენობას აქა-იქ მუქი ნარინჯისფერი გადაპკრავს, შუაში კი ალაგ-ალაგ ვარდისფერგარეული შინდისფერი ქვის ორი ზოლი მიყვება, რომელიც მომწვანო-ჩალისფერ გარემოში მკვეთრ ფერადოვან კონტრასტს ქმნის და ეკლესია წამსვე იქცევის მნახველის ყურადღებას.

ტანძიაში ძველ ნაგებობათა არსებობას ჯერ კიდევ ვახუშტი ბატონიშვილი მიუთითებდა. მათზე უფრო დაწვრილებით ცნობებს ე. თაყაიშვილი იძლევა. ამ ნაგებობათაგან დღემდე ორმა ეკლესიამ მოადწია. ჩვენი ყურადღება ერთერთმა მათგანმა, წმ. ნიკოლოზის ეკლესიამ მიიქცია. ე. თაყაიშვილი წიგნში „სომხთ — საორბელოს ძეგლების წარწერები“ ამბობს, რომ: „ეს პატარა, მაგრამ ფრიად კვლეუცი ეკლესია აუშენებია 1683 წელს მდივანბეგ ორბელიანს, ყაფლანის ძეს, წმიდის ნიკოლოზის სახელზედ.“¹

დაბალ, ერთსაფეხურიან ცოკოლზე შედგმული ეკლესია დარბაზულია. მისი რედაქციონიდან სწორკუთხა მოცულობა სწორკუთხავე სათავსოსა და ნახევარწრიულ აბსიდს მოიცავს.

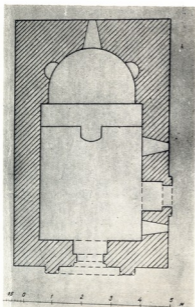
ეკლესიის შიგა პირი აგურისა და ქვის რიგებითა აგებული: საკურთხევლის კონქი და კამარა აგურისაა, ხოლო აბსიდის ორი კედლის შვერილი და მათზე გადაყვანილი სატროუმფო თალი თლილი ქვის კვადრებით არის ამოყვანილი.

გვემის მარტივი კომპოზიციით შექმნილი ასეთივე მარტივი შიდა სივრცე გარკვევით და სრულად აღიქმება ერთ მთლიანობაში. ვიწრო ზეაზიდული სივრცე საკურთხევლის სარკმლისა და სამხრეთის კედელზე გაჭრილი ორი სარკმლის საშუალებით საკამარისადა ნათდება. ეკლესიის ერთი შესასვლელი დასავლეთის კედელშია დატანებული, ხოლო მეორე სამხრეთით, ორ სარკმელს შუაა გაჭრილი. საკურთხევლის ორსავე მხარეს საშუალო სიღრმის თითო ნიშაა განლაგებული. თანაბრად განათებული ინტერიერის ელემენტთა კომპოზიცია აშკარად გამოხატული აქცენტებით (ორი კარი, სამი სარკმელი) მეტად უსვამს ხაზს ასეთსავე მკაფიოდ მოწყობილებულ შიდა სივრცეს.

ეკლესიას მისაღვრომი ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან აქვს. მიხლოებისთანავე თვალწინ თლილი ქვით მოპირკეთებული დასავლეთის ფსაადი აღიმართება, მასზე მკაფიოდ დასმული ორი მნიშვნელოვანი აქცენტი: კედლის შუაში მოთავსებული განიერი პორტალით და მის ცენტრში დაშვებული ვიწრო წაგრძელებული ჯვრით, რომელიც თითქმის ებჯინება კარნიზის წვერს. ჯვარი წვეილი ლილვისაგან შედგება, რომლებიც ბოლოში იმიჯნებიან და ყვავილისებურ სამყურა დაბოლოებებს ქმნიან, ჯვრისა და პორტალის შემაერთებული ტარის (რომელიც ჯვრის მკლავთა ზუსტ განმეორებას წარმოადგენს) სამყურა დაბოლოება პორტალის ჩარჩოთი შუაზეა გადაკვეთილი, რითაც ერთგვარი დაუსრულებლობის, შემთხვევითობის განცდა იბადება. ამასთანავე, კედელთან და განიერ პორტალთან შედარებით წაგრძელებული ჯვარი მსუბუქდება და თითქოს წინაღობას კარგავს.

ამას გარდა, ფსაადის მორთულობას შეადგენს: ჯვრის ზედა მკლავის სიმეტრიულად განლაგებული ლომის თითო პატარა რელიეფური გამოსახულება და ლარნაკისებრი მოყვანილობის დაბოლოებანი. ისინი პორტალის ჩარჩოზე, კარის ღიბზე და კედლის კუთხეებზე დაყოლებულ სადა ლილვებს ამთავრებენ. ფსაადის შემამკობელი ელემენტები, მცირე ზომის გამო, კედელზე მსუბუქ, დეკორაციულ აქცენტებად იკითხება.

ეკლესიის აღმოსავლეთის ფსაადს საკურთხევლის სარკმელი და მასზე კარნიზის თითქმის წვეროდან დაშვებული ჯვარი ამკობს. კომპოზიციური აგება და ჯვრის ფორმა დასავლეთ ფსაადის ზუსტ განმეორებას წარმოადგენს. სხვაობა მხოლოდ იმაშია, რომ ჯვრისა და სარკმლის შემაერთებული ტარი კი არ ეყრდნობა რასმე, არამედ უშუალოდ სარკმლის თაღთან საპირეში გადადის. სარკმლის საპირე თითქოს ჩამოკიდებულია ჯვარზე, რის გამოც ერთგვარი არამდგრადობის თუ შემთხვევითობის შთაბეჭდილება კიდევ უფრო ძლიერდება. ჯვრის პირიზონტალური მკლავის გარდვიარდმო, ზემოთ მოთავსებულია არწივის და ქერუბიმის, ქვემოთ კი ლომის ორი გამოსახულება. მსგავსად დასავლეთის ფსაადისა, ეს რელიეფებიც მცირე ზომისანი არიან, რის გამოც მსუბუქად დასმულ დეკორაციულ აქცენტებად აღიქმებიან მხოლოდ. ამდენად, რელიეფების მცირე ზომებმა სიმბოლური ტანდაკებების შინაარსობრივი მხარე რამდენადმე უკანა პლანზე გადაიტანა. ერთმანეთს თითქოს უპირისპირდება ერთი მხრივ მყიფე, უწინადო ჯვრები და რელიეფები, ხოლო მეორე მხრივ მასიური პორტალი და სარკმ-

ტანძია, გეგმა.

Тандзия план.

ტანძია, დასავლეთის ფასადი.

Тандзия Зап. фасад.

ლის საპირეები, რაც ძირითადად ჰქმნის ძველის მხატვრულ სახეს და მნიშვნელოვან მომენტად გვევლინება მის აღქმაში.

ამ ორ, კომპოზიციური და მხატვრული მიდგომით მსგავს, ფასადს მკვეთრად უპირისპირდება ცკლესიის სამშრეთის ფასადი, თავისი მოულოდნელი კომპოზიციური აგებით: კედლის უკიდურეს მარცხენა ნაწილში მოქცეული კარისა და მის ზემოთ არათანაბარი მანძილით დაშორებული ორი სარკმლისაგან შექმნილი კომპოზიცია ფასადის ცენტრალური ღერძიდან მკვეთრადაა გადაწეული და მას თითქოს საყრდენი წერტილი აქვს გამოცლილი. ამასთანავე ორი ხარკმლითა და მათ ქვევით გაჭრილი კარით შექმნილი „აყირაგებული“ სამკუთხედი წაშვე არღვევს ფასადის პორიზონტალურად დანაწევრებულ ზედაპირს და კომპოზიცია, ამის გამო, ძალზე არამდგრადი, მერყევი ხდება. კარის მუზარადისებურად შეისრულ ტიმპანზე ასომთავრული წარწერაა ამოკვეთილი: წმ. ნიკოლოზ, მეოხ ექმენ პატრონს ორბელს“.

ჩრდილოეთის ფასადი სრულიად მოურთავია, რითაც გამოირჩევა ცკლესიის დანარჩენი ფასადებისაგან, მაგრამ ფასადთა განსხვავებული მხატვრულ-კომპოზიციური ნახატის მიუხედავად, ხუროთმოძღვარი ნაგებობას მხატვრულად გააზრებულ ერთიან ორგანიზმად წარმოგვიდგენს, რასაც ძირითადად ორი შინდისფერი სარტყლის მემკობით აღწევს. ისინი გარს შემოუყვებიან რა მთელს შენობას, ოთხივე ფასადს მთლიანობაში ჰკრავენ. ამდენად, სარტყლები, გარდა თავისთავადი ფუნქციონისა და ტერიტორიისა, ფასადთა გაერთიანების კომპოზიციურ ფუნქციასაც ასრულებენ.

ტანძის ცკლესია, მსგავსად დანარჩენი დარბაზული ცკლესიებისა, რომელთა ტიპოლოგიური ფენომენი საუკუნეთა განმავლობაში უცვლელია, გვემის კომპოზიციის მხრივ რაიმე მნიშვნელოვან ცვლილებას არ ავლენს. ამიტომ ძველის მხატვრული დახასიათებისას ყურადღება შენობის გარე მასების, მათი დეკორაციული გაფორმების თავისებურების გამოვლენას მიექცა.

დარბაზულ ცკლესიათა ფასადების მხატვრული გაფორმება ყოველი ეპოქისათვის დამახასიათებელი სტილისტიკური ნიშნებით მკვეთრად განირჩევა ერთიმეორისაგან: მაგ. ხაჯანის წმ. გიორგის ცკლესიაში გამოვლენილია XI საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი თაღდის სისტემა, კარ-სარკმლის საპირეები უზგადაა მოჩუქურთმებული და სხვ. მომდევნო საუკუნეების ძეგლებში ასევე მკაფიოდ აისახა ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათებელი შემდგომი სტილისტიკური ეტაპი. მაგ. XIV საუკუნის დაბის ცკლესიის ფასადებს დეკორაციული თაღდ აღარ აქვს, კარ-სარკმელთა ფართო საპირეების ჩუქურთმა XI-XII საუკუნეთა დეკორის პლასტიკურობასთან შედარებით სიბრტყობრივ-ხაზობრივი გახდა. ტანძის ცკლესია ამ გვიანი არქიტექტურისაკენ უფრო ირენს ტენდენციას, მაგრამ, ამავე დროს, მასთან გარკვეულ სტილისტიკურ დაშორებასაც ამჟღავნებს. ასე მაგ., ძველის მხატვრული სახის აღქმაში წამყვან მომენტად გვევლინება ის სიმშრალე და ერთგვარი ხაზობრიობა, რაც ძირითადად განაპირობა კარისა თუ სარკმლების ერთნაირად სადა, შეუმკობელმა ზედაპირმა, ასეთივე მოჩუქურთმებელმა ლილეებმა, რომლებიც სრულიად განურჩევლად კომპოზიციის მთავარ კომპონენტს — ჯვარსაც ჰქმნის და, ამავე დროს, შედარებით მფორეხარისხოვან სადა საპირეებსა და კედლის კუთხეებს დაუყვება. ამავე განცდას აძლიერებს კარ-სარკმელთა და ჯვრების გამოკვეთილობა და მათი მკაფიო განთავსება კედლის ზედაპირზე, სადაც ყოველი ფორმა სადა ჩარჩოთი მოისაზღვრება. ნაჭედ ფორმათა და კუთხოვან ხაზთა სიჭარბე ფასადებს ადრეული ხანის ძეგლებთან შედარებით (კერძოდ დაბის ცკლესიასთან) ხაზგასმით გრაფიკულ, მშრალ იერს ანი-

ტანშია. რელიეფები.

Тбилизи - Рельефи.

ტანშია. წარწერა.

Тбилизи. Надпись

ტებს და სწორედ ეს გვესახება იმ უმთავრეს მომენტად, რაც ჩვენს ძველს სტილისტიკურად გვიან ფეოდალური ხანის ძეგლებთან აახლოებს.

ტანშიის ეკლესია რომ გვიანი ხანის ძეგლია, ამას მოწმობს ის ცვლილებაც, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში განიცადა ჯვრის და სარკმლის მოტივმა ფასადზე. XI-XII საუკუნეებიდან მოყოლებული ჯვარ-სარკმლის კომპოზიცია, ფასადთან ერთ მთლიანობაში გააზრებული, თანდათან კარგავს ამ მთლიანობას. იცვლება მისი გარეგნული სახეც: მნიშვნელოვნად გაბრტყელებული და დაგრძელებული, იგი კედელზე დაკრულის შთაბეჭდილებას ტოვებს (ფიტარეთი, წულრულაშენი). საუკუნეთა მანძილზე ჯვარ-სარკმლის კომპოზიცია, ისევე როგორც მისი გარეგნული სახე, ამ მიმართულებით სულ უფრო განიცდის ცვლილებას. XIII-XIV საუკუნეთა სამცხის უგუმბათო ეკლესიებში არა მარტო ჯვარ-სარკმლის კომპოზიციის კავშირია ფასადის მთლიანობასთან გაწყვეტილი, არამედ კარნიზის წვეროში გადაადგილებული ჯვარიც სრულიად მოწყვეტილია მის ქვევით მდებარე სარკმელს. ჯვარი, როგორც წესი, ბრტყელია და თითქოს ზემოდანაა დადებული კედელზე. აქვე გვეხდება სრულიად შეუმკობე-

ლი, სადა ლილემოყოლებული ჯვრებიც (წყორსა, გავეთი). გვიან ფეოდალურ ხანაში იგივე კომპოზიცია შემოგანხილულის სხვადასხვა ვარიაციას წარმოადგენს, მხოლოდ წინა ხანასთან გაცილებით უხეში და სქემატური გახდა ჯვრის ფორმა, ასევე გაუხეშდა სარკმლის საპირის ჩუქურთმაც (საგარეჯოს პეტრე-პავლეს ეკლესია XVII-XVIII სს. მიჯნისა). ზემოაღნიშნულის მიხედვით, ტანძრის აღმოსავლეთ ფასადის კომპოზიცია, როგორც სტრუქტურით, ასევე გარეგნული ნიშნებით, სწორედ გვიან ხანას მიეკუთვნება. ასევე გვიანი ხანისათვის არის დამახასიათებელი სარკმლის საპირეში გადახული ჯვრის ამგვარი გადახმა და ჯვრისა და სარკმლის შემაერთებელი ტარის ფუნქციური უკულებელოფა.

ტანძრის ჯვრების ანალოგიურს, იმგვარივე სამყურა დაბოლოებებით, XIII-XIV სს. მიჯნის გავეთის აღმოსავლეთ ფასადზე ვხვდებით. ისეთ ელემენტს, როგორცაა სამხრეთის კარის ტიპისა და საპირეებისათვის გამოყენებული მუხარადისებურად შეისრული ფორმა. შეისრული მოხაზულობის ფორმები განსაკუთრებით გვიან ფეოდალური ხანის ძეგლებში იქნენ თავს და შენობის ფასადისა თუ ინტერიერის ერთ-ერთ აუცილებელ ელემენტად იქცევა (ანანურის 1689 წ. მიძინებისა და 1674 წ. ღვთაების ეკლესიები, საგარეჯოს პეტრე-პავლე, 1680 წლით დათარიღებული ტანძრის მეორე, ღვთისმშობლის ეკლესია და სხვ.) როგორც ვხედავთ, შეისრული ფორმა გვიან ფეოდალური ხანის ძეგლებისათვის უკვე დამახასიათებელი ხდება.

ანანურის, პეტრე-პავლეს და ტანძრის ეკლესიებისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე მცირე ზომის ლარნაკისებრი დაბოლოებების გამოყენება, რომლებიც უფრო ადრეული ხანის ძეგლებში არ გვხვდება, სარკმელთა სადა საპირეები, პორტალის მოურჩქურთმებელი ჩარჩოები, შენობის ხაზგასმულად მშრალი, გრაფიკული იერი და სხვ. ყოველივე ეს ამ ეკლესიებს ერთ სტილისტიკურ ჯგუფში აერთიანებს, რომელიც ქრონოლოგიურად XVII-XVIII სს. მიჯნით იხაზვრება.

ტანძრის ეკლესიის აგების დროისთვისაა დამახასიათებელი აგრეთვე ფასადების რელიეფებიც, რომელთა შორის, ამ პერიოდის სხვა ძეგლების მსგავსად, ძველ მოტივთა რემინისცენციებს აქვს ადგილი. ამის საბუთია ეკლესიის დასავლეთ ფასადზე გამოსახული „მცველი“ ლომები, რომლებიც გვხვდება ანანურის დიდი ტაძრის სამხრეთის ფასადზე. პეტრე-პავლეს აღმოსავლეთ ფასადზე, ქოლაგირის ციხის მთავარ შესასვლელზე და სხვ. ტანძრის აღმოსავლეთ ფასადზე ლომების თავზე არწივის და ქერუბიმის გამოსახულებანია. ე. თაყაიშვილი, ძველის აღწერისას, მათ მახარებელთა სიმბოლურ გამოსახულებად მიიჩნევს. ეს მოხაზება შესაძლოა მართებულიადაც ჩავეთვალა, მაგრამ ქერუბიმისა და მეორე ლომის არაებობა ამის მტიციების საშუალებას აღარ იძლევა: გვიან შუა საუკუნეებში დადგენილ იკონოგრაფიას ზუსტად აღარ მისდევნ, უმეტესწილად ცალკეულ მოტივთა ამოკრებით კმაყოფილდებიან, რაც თავისთავად კიდევ ერთხელ მეტყველებს იმაზე, რომ ჩვენი ძველი გვიან ფეოდალურ ხანაშია აგებული. ყველა აღნიშნულ რელიეფს ისეთი დამახასიათებელი ნიშანი აქვს, რაც მათ გვიან ფეოდალურ ხანას აკუთვნებს და სტილისტიკურად ანანურისა და პეტრე-პავლეს რელიეფების ჯგუფში აერთიანებს: მკვეთრი, ტუბილი ხაზებით მოსაზღვრული სხეულები კედელზე დაკრულის შთაბეჭდილებას სტოვებს. ფიგურათა ბრტყელი, პლასტიკურობას მოკლებული ზედაპირი ზოგჯერ სრულიად სადადაა დატოვებული და ჩაქრილი ხაზებით მხოლოდ ცალკეული დეტალებია აღნიშნული (მაგ. ლომის თათები), მამინ როდესაც ქერუბიმისა და არწივის სხეულები ხშირი ურთიერთგადამკვეთი ღარებითა და ფარული და ეს შედამეტად გამოვლენილი ხაზობრიობა თავის მხრივ მეტად უხვამს

ხაზს შენობის გრაფიკულ იერს. ამგვარად, ძველის რელიეფური გამოსახულებების მხატვრული სახითა თუ შესრულების დონით გვიანი ხანისათვისაა დამახასიათებელი.

ტანძის ეს შენობა საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი ფეოდალების — ორბელიანთა კარის ეკლესიას წარმოადგენს. კერძოდ, იგი ყაფლან ორბელიშვილის (რომელმაც ორბელიანთა სათავადოს შექმნას ჩაუყარა საფუძველი) ერთ-ერთ ძეს — ვახტანგ ორბელს ეკუთვნის, რომელიც სოფელ ტანძიას დამკვიდრებულა და იქვე ხალოცავად ეს პატარა ეკლესია აუშენებია¹.

ამდენად, ტანძის განხილული ძეგლი თავისი დროის დამახასიათებელ და ეპოქის პირობაზე საკმაოდ მაღალი ღირსების ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს. ეკლესიის შემკობის წესი, ხეროთმოდგენის მიერ გამოყენებული ელემენტები, მათი შესრულების დონე იმავე ხანას მიუთითებს, რომელიც ე. თაყაიშვილმა წერილობითი წყაროებით დაადგინა, ე. ი. ეკლესიის აგების თარიღად 1683 წელი უნდა მივიღოთ.

¹ ე. თაყაიშვილი. სომხთ—საორბელის ძეგლების წარწერები. ნაწ. 1, პარიზი, 1929, გვ. 93.

² Г. Н. Чубинашвили и Н. П. Северов. Пути Грузинской архитектуры. Тб., 1936, стр. 13-4.

³ Р. Шмерлинг. К характеристике стилистического различия двух сходных памятников разных эпох XI—XVII вв. Сообщ. АН. СССР, т. III, 1942, стр. 617.

⁴ იმ. გ. ჯამბურია. ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან. (სომხთ—საბარათანოს სათავადოები) თბ., 1955.

ციხე-ქალაქი შორაპანი

ზესტაფონის რაიონის ტერიტორიაზე ქალაქიდან სამი კილომეტრის მოშორებით (აღმოსავლეთით) მდებარეობს ანტიკური ხანის ციხე-ქალაქი შორაპანი, რომლის შესახებ ვახუშტი წერს „ყვირილასა და ძირულას შორის შესართავს შინა არს შორაპანი, რომელიც ალაშენა მეფემან ფარნაოზ, ქალაქი და ციხე და ყო საერისთავოდ და არს დიდშენობა ფრიადი, ამას ჩრდილოთ-დასავლეთი უღის: ყვირილა, აღმოსავლით-სამხრით ძირულა. აღმოსავალ-ჩრდილოთ შუა აქუს კლდე — გორა მცირე და გვირაბი დადი, ჩასული წყლამდე, ეს შესესვრილი აღაშენა გიორგი აბაშიძემ“. (ვახუშტის გეოგრაფია, გვ. 154).

როგორც ვხედავთ, ფარნაოზ მეფეს (502—237 წ. წ. ერამდე) ციხე-ქალაქი უშენებია და ქვეყანა საერისთავებად დაუყვია.

შორაპანი, ანტიკური ხანის ციხე-ქალაქი კოლხეთისა და იბერიის საზღვარზე მდებარეობდა. სტრაბონი აღნიშნავს, რომ მდინარე ფასიდი (დღევანდელი ყვირილა) ჩქარა დას და არ არის სანაოსნო, ვიდრე შევიდოდეს კოლხიდაში.

შორაპანიდან რომ სამდინარო გზა ნამდვილად მდ. ყვირილათი იწყებოდა დაადასტურა 1970 წელს აქ რკინიგზის ახალი ხიდის მშენებლობამ. აქ, ძველი ხიდის ქვეშ მდინარის მარცხენა სანაპიროზე აღმოჩნდა ნაემისადგომი 60 კვადრატული მეტრი ფართობით (ნაემისადგომი მეცნიერულად შესწავლულია).

შორაპანის ციხე ნაწილობრივ შესწავლილია (გ. ცქიტიშვილის მიერ) და დადგენილია, რომ ადრეფეოდალური ხანისათვის იგი ორი ნაწილისაგან შედგებოდა — ზედა ციხის (აკროპოლისი) და ქვედა ციხისაგან. ზედა ციხე მაღალ კლდოვან ბორცვზეა აგებული, სადაც აღმოჩნდა მარცვლეულის შესახები რამოდენიმე ორმო და ჭური. ქვედა ციხის დასავლეთი კედელი არ ჩანს, შესაძლებელია, ციხის ეს ნაწილი XIX საუკუნის 70-იან წლებში აქ გაყვანილმა ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალის მშენებლობამ შეიწირა.

ციხე-ქალაქის ფართობი 6000 კვ. მ აღემატება, მდებარეობს ზღვის დონიდან 100 მეტრის სიმაღლეზე. ზედა ციხის ვათხრების შედეგად გამოირკვა, რომ ციხის კედლების ქვისა და აგურის მონაცვლეობითი წყობა VI საუკუნეს მიეკუთვნება. ამავე საუკუნეს მიეკუთვნება ციხიდან მდ. ყვირილაში ჩამავალი გვირაბი, რომელიც გვიანფეოდალურ ხანაში აღდგენილი, ისიც გაირკვა, რომ ციხე სასმელი წყლით მარაგდებოდა ორი სხვადასხვა დიამეტრის მქონე თხის წყალსადენით.

ციხის დაცული ნანგრევები შეიცავენ სხვადასხვა ხანის ნაგებობებს. (განსაკუთრებით ყურადღებას იმპრობს სამხრეთ-აღმოსავლეთის კედლის ძირა ნაწილი ორჯ მეტრის სიმაღლეზე). ეს ნაწილი აგებულია ოთხკუთხა თლილი ქვისაგან, რომელსაც შუაში დატანებული აქვს აგურის ზოლი. ასეთი ნაგებობა დამახასიათებელია იმპერიის პერიოდის რომაული და შემდეგ IV—VI საუკუნეებში ბიზანტიური არქიტექტურისათვის შორაპანის ციხეში გვხვდება ამავე ხანის სხვა ციხეებისთვისაც დამახასიათებელი გვირაბი, რომელიც ცულადაა შე-

ზონახული. იწყება დასავლეთის კედელთან და მიემართება ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდინარე ყვირილსაკენ და ჩადის მის სანაპირომდე (სიგრძე 60 მეტრი), სადაც აშენებულია რიყის ქვისა და კირქვისაგან ოთხკუთხედი კოშკი.

ციხეს ჰქონია ორი კარი: ერთი ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მეორე კი — დასავლეთით, სადაც ამჟამად ძველი თალივანი ხიდის ბურჯია შემორჩენილი და რომლითაც მდინარის მარცხენა მხარე უკავშირდებოდა მარჯვენას (ხიდი შესწავლილია პროფესორ დ. მშენიერაძის მეერ).

სტრაბონის ცნობით, რომ შორაპანთან თავდება სანაოსნო გზა და აქედან მდინარე მტკვარამდე გადაჰქონდათ სახმელეთო გზით საქონელი, მტკიცდება, რომ შორაპანი ყოფილა ციხე-ქალაქი. რადგან ისეთი პუნქტი, სადაც სანაოსნო გზა მთავრდება და სახმელეთო იწყება ვაჭრებსა და მგზავრებს უნდა უზრუნველყოფდეს სასტუმროებით, გადასახიდი ღრანსპორტით (ურმებითა და გამწევი ძალით). აქვე უნდა ყოფილიყო ნავმისადგომი და საბაჟო, ხოლო მდინარე მტკვარზე ზემო სანაოსნო ნავმისადგომი იქნებოდა ხუნანი, ანუ მტკვრის ციხე შორაპან-ხუნანს შორის ტვირთგადაზიდვას ემსახურებოდა სახმელეთო ტრანსპორტი. ინტენსიური ვაჭრობის, რომელიც გაჩაღებული იყო (ძვ. წ. VI საუკუნეში) ბერძნებსა და კოლხებს შორის, ვაზრდილი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად კოლხეთის მეფეები ჰრიდნენ ვერცხლის ფულს, რომელიც ცნობილია კოლხური თეთრის სახელწოდებით (ფული დაცულია ზესტაფონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში). როცა შორაპანი გადაიქცა ევროპასა და აზიას შორის სავაჭრო დამაკავშირებელ რგოლად, ქართლის სამეფოს დედაქალაქ მცხეთაზე გამავალი მსოფლიო სავაჭრო გზებიდან უმთავრესი გზა ინდოეთიდან კასპიის ზღვით, მდ. მტკვრითა და ლიხის უღელტეხილით შორაპანში ჩადიოდა, აქედან კი მდინარე ფაზისით ქ. ფაზისში, საიდანაც აღმოსავლური საქონელი დასავლეთის ქვეყნებში მიჰქონდათ.

შორი ქვეყნებიდან წამოსულ ვაჭრებს ყოველგვარი პირობა ესაჭიროებოდათ ნორმალური მგზავრობისა და დასვენებისათვის, რის გამოც შორაპანში უნდა ყოფილიყო დამკვეთი რაზმები (რადგან სავაჭრო გზით მტკვრისაკე შეეძლო მოსვლა და მოყვარესაც), სასტუმრო-ქარვასლები, სურსათი. აქვე უნდა ყოფილიყო სამშენებლოები და სახელოსნოები დაზიანებული ტრანსპორტის შესაკეთებლად; უნდა ყოფილიყო ბაზარი, რადგან ვაჭრების პირველი ხელისდამცელები შორაპნის მოსაწოდება იქნებოდა. აქვე უნდა გაესაღებინათ ადგილობრივ ხელოსნებს და ახლომხლო სოფლებს თავიანთი პროდუქტი, ყოველივე ეს შორაპანში ინტენსიურ საქალაქო ცხოვრებაზე მიგვითითებს. აქედან ვამომდინარე, შემთხვევითი არ უნდა იყოს შორაპნის მახლობელი სოფლების სახელწოდება — საღვინე და სანახშირე, რომლებიც კარგი ღვინითა და მუხის ნახშირით ამარაგებდნენ ციხე-ქალაქის სამშენებლო სახელოსნოებს.

შორაპნის მთელი ნაწევარქუჩული, რომლის ტერიტორია ერთ დროს ვალავანით ყოფილა შემოზღუდული რასაც მოწმობს ამ ადგილებში დაზვერთვითი სამუშაოების დროს ნაპოვნი ალიზის კედლის ფრაგმენტები და სუსტად გამომწვარი აგურის ნამტკრევეები მთელი ეს ფართობი (25 ჰა) ციხის გამოკლებით ქალაქის დასახლება უნდა ყოფილიყო.

შორაპნის ციხეს სამი მხრიდან ჩამოუღდის მდინარეები ძირულა და ყვირილა, რომელთა სანაპიროზე აღმართული ცივაბო კლდეები ციხეს მიუვალს

ანტიკური ხანის შორაპნის ციხე-ქალაქის ნანგრევები მდ. ყვირილას მარცხენა სანაპიროზე (აღმოჩენილი 1970 წ.).

Город-крепость Шорапани. Причал у левого берега р. Квирила.

ხდიდა, ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი ხმელეთს კარით უკავშირდებოდა. აქ თავს იყრიდა ჩვენი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში აღმოსავლეთის სამი გზა: პირველი, სურამიდან მომავალი, მეორე საჩხერიდან, მესამე კი სამხრეთიდან შემოდიოდა.

ასევე შორაპანში სამი გზა შემოდიოდა დასავლეთიდან: ერთი სამღინარო და ორი სახმელეთო. სამღინარო გზა იწყებოდა შავი ზღვიდან და მღინარე რიონითა და ყვირილათი შემოდიოდა. სახმელეთო გზა იწყებოდა ქუთაისიდან, გამოივლიდა ჩხარს, სკანდას, „თამარის ხიდს“ მღინარე ჩოლაბურზე და მღინარე ყვირილას თაღოვანა ხილით შედიოდა შორაპანში.

მეორე სახმელეთო გზა, როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, შორაპანში შემოდიოდა ვალმა მხრიდან (ნაგულისხმევი მღინარე ყვირილას მარცხენა ნხარე) შორაპნიდან, რიონის ნაპირით მიემართებოდა შავი ზღვისაკენ, როგორც ვხედავთ შორაპანი წარმოადგენდა საღაჭრო ურთიერთობის სტრატეგიულ პუნქტს, სადაც თავს იყრიდა იბერია — კოლხეთს შორის დამაკავშირებელი შიგა საეკპრო და მსოფლიო მნიშვნელობის გზები. ასეთმა ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა გარემომ განაპირობა ანტიკურ ხანაში შორაპნის ციხე-ქალაქის წარმოშობა.

ვახუშტი აღნიშნავს, რომ როცა ფარნაოზმა ქვეყანა დაპყრო საერისთაოებად „მეორე ერისთავი დასვა შორგვეთისა (არგვეთისა) შორაპანს და მისცა მცირე ლიხიდან, ვიდრე ზღვამდე დაღოს მთასა რიონის შუაით“. ისტორიულად ცნობილია, რომ ბუხმიპრ პიტიახშის (ერისთავის) სამარხი ბორშია აღმოჩენი-

ლი, ბორი კი ლომსიანთ-ხევში მდებარეობს, რომელიც იწყება დადგენილია და ვრცელდება სეირამდე. ამრიგად ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ლომსიანთ ხევის საერისთაოს ცენტრი იყო შორაპანი. ბუზმიპრ პიტიასში კი ფარსმან მეორის ერისთავია ამ ერისთავის ერთ-ერთი რეზიდენცია და საგვარეულო სამარხავი ლომსიანთ-ხევის სოფელ ბორში არსებობდა და შორაპნის ერისთავების გვარაც წარმოშობით ბორიდანაა.

ისტორიული წყაროებით მტკიცდება, რომ მეფე ფარნაოზმა არა მარტო ქართლი დაპყრო სამხედრო ერთეულებად (საერისთაოებად) არამედ სამეფო მიწაც დაპყრო საათასისთაოებად: საიდანაც შემოდიოდა ხარკი, აქედან გამომდინარე ათასისთავი სამოქალაქო რიგის მოხელედ ითვლებოდა, მაგრამ მას სამხედრო საქმეც ეკითხებოდა, ალბათ საათასისთაოებიდან მოლაშქრეების გამოყვანა და მისი მეთაურობაც კი. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ სამხედრო თათბირზე ათასისთავებიც მონაწილეობდნენ.

ლეონტი მროველის გადმოცემაში. ერისთავის შემდეგ პირველი რანგის ხელისუფალი სპასალარია, შემდეგ ათასისთავი.

გ. ლომთათიძე კლდეეთლებს აღმოჩენილი იარაღის სიმრავლისა და მრავალფეროვნების გამო მხედართმთავრებად მიიჩნევს. სპასალარი რომ საჯარო ხელისუფალი იყო და ქალაქში იჯდა, ეს იქიდან ჩანს, რომ ვახტანგი (გორგასალი) აღსაზრდელად შიდა ქართლის ერისთავმა და სამეფოს სპასპეტმა წაიყვანა, „მოითხოვა... საზრდოდ სპასალარმან კასპისამან და მისცა იგი მეფემან, და წაიყვანა იგი ქალაქად კასპისა და იზრდებოდა მუნ“. სხვა ცნობებიდან ისიც ჩანს, რომ აქ სპასალარი ციხისთავადაც შეიძლება გაევიგოთ. თუ ლეონტის მიხედვით ვიმსჯელებთ სპასალარი ერისთავის დაქვემდებარებული მოხელეა, ასევე შემდგომი რიგის მოხელეა ციხისთავი. ყოველივე ეს ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ შორაპნის საერისთაოს ეკონომიურ და ადმინისტრაციულ ცენტრში, შორაპანში სპასალარი ან ციხისთავი იჯდა, რომელსაც ნტკვერის ხეობამდე ე. ი. მეორე სატრანზიტო პუნქტამდე, ვაჭრების დაცვა, თუ აზის ჩვენება ევალებოდა.

როგორც ვხედავთ მეფე ფარნაოზი გვევლინება როგორც სახელმწიფო ორგანიზაციის მესვეური, მაგრამ მას ერთი ზელის დაკვრით არ შეეძლო მოესპო რეპურტი საზოგადოებრივი არისტოკრატიის პრივილეგიები.

ფარნაოზის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტზე ავიდა მისი მემკვიდრე საურმაგი. კლასობრივი ბრძოლის შემდეგ ერისთავებმა მიიღწიეს თავიანთი უფლებების მემკვიდრეობით გადაცემას (მანამდე კი ერისთავებს — მეფე ნიშნავდა) რაც ფეოდალური საზოგადოების გამარჯვებას ნიშნავდა.

ქვეყნის ფეოდალიზაციის დროს მიწათმოქმედება დაჩა ძირითად სამეურნეო დარგად. ახალ ვითარებაში, როგორც ჩანს, შორაპნის საერისთაო მოშალა და მის ადგილზე აღმოცენდა ახალი ადმინისტრაციული ერთეული საფეოდალო ლომსიანთ-ხევი სოფელ კლდეეთში.

XVII საუკუნის დამდეგს არგვეთის სადროშოს ფარვლებში ჩამოყალიბდა ორი ძლიერი სათავადო-საბანაოიჭო და საწერეთლო, აღმურვილნი სამხედრო და ადმინისტრაციული უფლებები. ისინი თავიანთ სათავადოებს მოხელთა საშუალებით მართავდნენ. ზემო იმერეთის სამხრეთი ნაწილი, როგორც ვახუშტი გადმოგვცემს „პყრობითა თავადთა ჩხეიძეთაგან ისახელა“, მაგრამ

სახეიძეო არასოდეს ჩამოყალიბებულა ისეთ ძლიერ, სრულყოფილ სახელმწიფოში, როგორც საწერეთლო და სააბაშიქო.

XVII საუკუნის ბოლოს დასავლეთ საქართველო ფეოდალურმა ანარქიამ მოიცვა. ოსმალების გავლენა სულ უფრო ძლიერდებოდა, სამეფო ზელისუფლება სუსტდებოდა, მათი ადგილ-მამულები და ციხე-სიმაგრეები ფეოდალებს ჰქონდათ მითვისებული. არგვეთის უძლიერესმა თავადებმა აბაშიძეებმა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში რამდენჯერმე გააფრთხილეს კი მოახერხეს.

1752 წელს იმერეთის სამეფო ტახტზე 18 წლის სოლომონ პირველი ავიდა. თავისი მეფობა ახალგაზრდა სოლომონმა ტყვეთა ყიდვისა და მამამდიანობის გავრცელებას წინააღმდეგ ბრძოლით დაიწყო, რის გამოც ოსმალებმა ჰაბუკე მეფის დასჯა გადაწყვიტეს. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური ნაწილის პროგრესული საზოგადოება მეფე სოლომონ პირველის ირგვლივ დაირაზნა, ზემო იმერეთიდან მეფეს დიდ დახმარებას უწყევდა წერეთლების საგვარეულო, რომლიდანაც მეფეს ძლიერი სამხედრო რაზმი მოსდიოდა: სულ სხვანაირად მოიქცა სამშობლოს მოღალატე, ზემო იმერეთის უძლიერესი თავადი ლევან აბაშიძე, რომელიც ახალციხის ფაშას ეახლა და იქიდან ოსმალებს სოლომონისა და მისი მომხრეების წინააღმდეგ წამოუძღვა.

1757 წლის დეკემბერში ოსმალთა დიდი ჯარი იმერეთში შემოვიდა. სოლომონმა ხრესილის მინდორზე სასტიკად დაამარცხა მტერი, ხოლო სამშობლოს მოღალატე ლევან აბაშიძე ამ ომში დაიღუპა. ხრესილის ომის შემდეგ სოლომონ მეფემ აბაშიძეების სათავადო ვერ დაიმორჩილა, ხოლო შემდეგ ნთლიანად მოშალა, ლევან აბაშიძის წილი საერთო საკუთრებად გამოაცხადა. სხვა აბაშიძეები ფიციით შემოიშრებიან და სააბაშიძეთის ნაწილიც მათ უწყალობა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს (1768—1774 წწ) იმერეთის სამეფო ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ერთად, რუსეთს მიემხრო. 1770 წლის პირველ ნახევარში სოლომონ მეფემ ოსმალები ზემო იმერეთის უმნიშვნელოვანეს ციხე-სიმაგრეიდან — შორაპნიდან გარეკა. ამავე წლის 2 ივლისს იმერეთში გადმოსულმა ტოტლებენმა ბაღდადის ციხე წაართვა ოსმალებს, ხოლო 9 აგვისტოს რუს-იმერთა შეერთებულმა ლაშქარმა ქუთაისის ციხეც აიღო.

1789 წლიდან სოლომონ მეორის მეფობამ კვლავ მშვიდობა მოუტანა ზემო იმერეთს.

1810 წელს იმერეთის სამეფო შეუერთდა რუსეთს, შინაგანი წესრიგისა და ოსმალთა თავდასხმისაგან დასაცავად ზემო იმერეთის ციხე-სიმაგრეებში და თვით შორაპნში რუსეთის სამხედრო ნაწილები ჩააყენეს და მათი გამოკვება ადგილობრივი მოსახლეობას დაეკისრეს.

1846 წელს ადმინისტრაციული რეფორმით ზემო იმერეთიდან შეიქმნა შორაპნის მაზრა, რომელსაც ვანაგებდა მაზრის უფროსი და მისი თანამშემწე. შორაპნის სამაზრო სამმართველო ემორჩილებოდა ქუთაისის გუბერნატორს. შორაპნის მაზრას მოსახლეობა თითქმის ერთფეროვანი იყო და ქართველებისაგან შედგებოდა. მოსახლეობის ზუსტ რიცხვს გვაწვდის 1897 წლის მოსახლეობის სრულიად რუსეთის საყოველთაო აღწერა. 156.635 კაციდან მოსახლეობის ცხრა მეათედს გლეხები შეადგენდნენ.

1865 წლის ნოემბერში ქუთაისის გუბერნიაში ბატონყობის გაუქმებამ შორაპნის მაზრაშიც გზა გაუხსნა ეკონომიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების წინსვლას.

ცხნარის ეკლესიის წარწერების შესახებ

თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ფიზიკის ფაკულტეტის თანამშრომელთა ერთი ჯგუფის მიერ თეთრიწყაროს რ-ნის სოფ. ცხნარში დაფიქსირებული მასალის დამუშავებისას ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ ცხნარის ეკლესიის წარწერები უკვე გამოქვეყნებული უფოლა 1977 წელს [1]. ამ წარწერების ჩვენთვის ცნობა რომ გამოქვეყნებულიაგან არ განსხვავდებოდა, გავიხარა, მაგრამ ცოტა გულაც დაგწავდა რომ „პირველები“ არ ვიყავით; თუმცა ის სიამოვნება კი განვიცადეთ, რაც თან ახლავს უცნობი წარწერის ნახვას, მის ამოკითხვაზე წვალბას და იმაზე ფიქრს, თუ რას უნდა ნიშნავდეს წაკითხული. ცხნარის ეკლესიისა და მისი წარწერების შესახებ ინფორმაციის სისტრულისათვის შეიქმნა სასარგებლოც იყოს ჩვენს მიერ ექსკურსიის შობაქმდილების სახით მოწოდებული მასალა.

გასული წლის მაისში ფიტარეთის სახელგანთქმული ტაძრის დასათვალიერებლად მიმავალნი, ჩვენდაუნებურად აღმოჩნდით მცხოვრებლებისაგან თითქმის მიტოვებულ პატარა სოფელში. უკარფანჯრო სახლების, ჩაქცეული ღობეების, შამბნარმოკიდებელი კარმიდამოს ცოტა არ იყოს შემკართობელ მღუმარებას მხოლოდ სოფლის შუაგულში ოსტატის მადლიანი ხელით ამოყვანილი ქვის სადინარიდან გამოსული წყაროს წყლის ჩხრიალა არღვევდა. ცოტა მოშორებით ერთ ეზოში ორიოდ ადამიანი შეენიშნეთ. მალე იმ ეზოდან ჩვენთან მოიბინა ერთმა ცნობისმოყვარე ოსის ბიჭმა. მისგან გავიგეთ, რომ მოესულვართ სოფ. ცხნარში. აქ მცხოვრები ოსები, რომლებიც გასულ საუკუნეში უნდა ჩასახლებულიყვნენ მტრის გაუთავებელი შემოსევებით დაცარიელებულ ამ ქველ ქართულ სოფელში, ბოლო წლებში აქედან აყრილან და საცხოვრებლად გადასულან ზოგი ქ. ორჯონიკიძეში, ზოგიც კიდევ სხვაგან; დარჩენილა მხოლოდ ერთი ოჯახი, რომელიც იმ დღეს თავის ერთი წლის წინ გარდაცვლილ წევრს ხსოვნის დღეს უხდიდა...

სოფლის განაპირას, სასაფლაოსთან დავინახეთ მცირე ზომის სახურავ-ჩაქცეული ეკლესია, რომელსაც სამხრეთიდან მთელ სიგრძეზე მიშენებული აქვს ვიწრო სამლოცველო. ახლოს მიედით. ორი ჩვენთაგანი სამლოცველოში შევიდა. სხვებმა გარედან შემოფურრეთ საყდარს. სამი მხრიდან მისი კედლები ჭერ კიდევ შემორჩენილია, ხოლო ჩრდილოეთის კედელი თითქმის დანგრეულია. საყდარს აღმოსავლეთიდან აქვს ერთი სარკმელი და ორი პატარა ნიში სარკმლის ორივე მხარეს. ამ პატარა ნიშებმა მოგვავონა ის საძეუთბა პრიზმისებურა ნიშები რელიეფური ჭერის ქვევით სარკმლის ორსავე მხარეს, რომლებიც ასე ნიშანდობლივია შუა საუკუნეების ქართული ტაძრების აღმოსავლეთი ფასადისათვის.

ცხნარის ეკლესია. ზედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.

Церковь в сел. Цхнари.
Вид с юго-востока.

სანამ ჩვენ ეკლესიას ვათვალიერებდით, ცა შავი ღრუბლებით დაიფარა. აეჩქარდით, რადგან დაღამებამდე უნდა მოგვესწრო ფიტარეთში მისვლა. მაშინ ისე წამოვედით ცხნარიდან, რომ მისი ფოტოფიქსირება ვერ შეეძლებოდა.

გვიან ღამით დავბრუნდით თეთრწყაროში. დიდი იყო ფიტარეთის დიდებული ტაძრის დათვალიერებით მიღებული შთაბეჭდილება, მაგრამ გული გეწყდებოდა ცხნარზე. დავთქვათ, რომ ისევე ვეწვეოდით ამ ადგილებს.

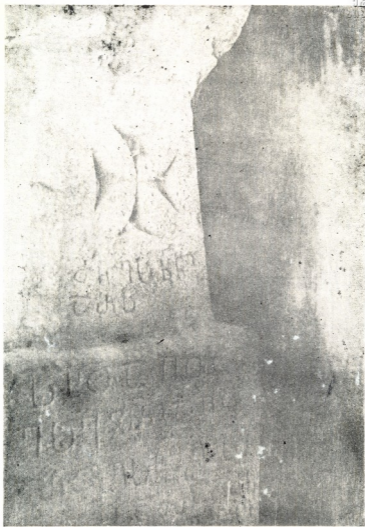
მართლაც იმავე წლის ოქტომბრის ერთ მშვენიერ დღეს ხელმოვრედ ვესტუმრეთ ცხნარს. მაშინვე ეკლესიას მივაშურეთ განაწილებული ფუნქციებით — ერთმა, ფოტოაპარატებით ახუნძლულმა მოხერხებული პოზიციები შეარჩია ფოტოფიქსაციისათვის, მეორემ ეკლესიის გარშემო საფლავის ქვებზე მხედრულ წარწერებს დაუწყო კირკიტი, დანარჩენები კი დაბალი და ვიწრო შესასვლელით საყდრის კედელზე მიშენებულ სამლოცველოში შევედით. ეკლესიის სამხრეთ კედელზე, რომელიც ნახევრამდე მოქცეულია სამლოცველოს შიგნით, დავაფიქსირეთ ზეთი წარწერა.

საყდრის ერთადერთ შესასვლელს, რომელიც ვაკრილია მის სამხრეთ კედელში და მოქცეულია სამლოცველოს შიგნით, ჩარჩოდ გარს უვლის მშვენიერი წნულით მოჩუქურთმებული სამი მოყვითალო ქვა. დაასლოებით ერთი მეტრის სივანის შესასვლელში ჩანს თუ რა სქელია საყდრის კარგად გათლილი ლოდებით ნაშენი კედლები. შესასვლელის თავზე ბალავრის დიდი ქვის ზედა ნაწილი უკავია ასომთავრულით ამოკვეთილი წარწერის სამ

ეკლესიის შესასვლელი და წარწერები
ხალაგორის ქვაზე.

Вход в церковь и надпись.

ქაჯვარის ასომთავრული წარწერით.

Надпись. «Асомтаврули».

სტრაქონს. ამ წარწერაში „ბ“ გვხვდება ორჯერ თავშეკრულია ერთხელ თავლია 9 სახით, „მ“ — 9 სახით, ხოლო „წ“ ამოკვეთილია ნუსხური 7 სახით, ორჯერ ერთ სიტყვაში. ბალაერის ქვის ცენტრალური ნაწილი უკავია ჩარჩოს, შექმნილს ქვის ზედაპირიდან ამოზურკეთი ნაკვეთი სამი ლილვით, რომელთაგან ქვედა პორიზონტალურია, ხოლო ზედა ორი შუა ნაწილში ნახევარწრიული. ამასთან პირველი და მესამე ლილვის ზედაპირები ირიბად დასერილია პარალელური ხაზებით დაგრეხილი თოკის მსგავსად. ამ ნახევარწრის შუაში ამოკვეთილია წრიულ ჩარჩოში ჩასმული ჭვარი ტოლი, ბოლოგანიერი მკლავებით, რომლის მარცხნივ და მარჯვნივ ასომთავრულით ამოკვეთილია მეორე წარწერა. აქ ასოები ამოკვეთილია მიმობნეულად, არათანაბარი ზომით; ამასთან „მ“ გვხვდება როგორც 7, ისე 8 სახით.

ბალაერის ქვაზე არსებობს კიდევ მესამე წარწერა: პორიზონტალური ლილვის ქვევით მის პარალელურად შესრულებულია ძნელად გასარჩევი ხეცურით ერთი სტრაქონი. ეს წარწერა ამოკაწრულს წააგავს. ადგილზე ამ წარწერის ამოკითხვა ერთი ცდით ვერ მოვახერხეთ (მთელი ყურადღება პირველ წარწერას დავუთმეთ), ხოლო ფოტოსურათმა მისი ნაწილობრივი და ისიც სავარაუდოდ გარჩევის შესაძლებლობა მოგვცა.*

ამ წარწერაში „მ“ გვხვდება ისეთივე 8 სახით, როგორც მეორე ასომთავრულ წარწერაში, რაც შეიძლება მათი შესრულების თანადროულობაზე მიუთითებდეს.

მეოთხე წარწერა ამოკვეთილია ასომთავრულად ფავე კედელზე, ზევით შესასვლელის მარცხნივ, ცალკე ქვაზე ერთ სტრაქონად.

მეხუთე წარწერა მოთავსებულია არა უშუალოდ საყდრის სამხრეთ კედელზე, არამედ ერთერთზე იმ ოთხი სექტიტანკის მკლავებზე განლაგებულია ამ კედლის გასწვრივ მასთან უშუალო თანხებაში. ეს არის საყდრის შესასვლელის მარჯვნივ მეორე სექტი, უფრო სწორედ სექტად გამოყენებული ქვაჯვარი ასომთავრული წარწერის ორი სტრაქონი მოთავსებულია ქვჯვარის ტანზე. ჩაკვეთილი ბოლნური ჯერის ქვეშ, ხოლო ხუთი სტრაქონი მისი ბაზისის წინა წახნაგზე.

მახსენრებული ხუთი წარწერიდან ოთხი, სახელდობრ პირველი, მეორე, მეოთხე და მეხუთე უკვე გამოქვეყნებულია¹. მათი შინაარსის აქ მოყვანა ზედმეტად მივიჩნიეთ, რაც შეეხება მესამე წარწერას, იგი შეიძლება დახუსტდეს ადგილზე შესწავლით.

ცხნარის ეკლესია მოხატული ყოფილა, შესასვლელის პირდაპირ ჩრდილოეთის კედელზე შემორჩენილია ბათქაში ფერადი მოხატულობის კვალით. ეკლესიის იატაკი არ ჩანს, ჩამოქცეული სახურავისა და კედლების დანგრეობის შორის ამოსულა რამდენიმე ხე და საყდრის შიდა სივრცე ამჟამად გველურებულ პატარა შიგა ბაღს წააგავს.

* ხუდური ტექსტის აწეობა ვერ მოხერხდა.

¹ დ. ბერძენიშვილი — წარწერები სოფელ ცხნარიდან, „ძეგლის მეგობარი“, № 42—43.

ბაგრატის ტაძრის კომპოზიციის აგებულების კანონზომიერებანი

X—XIII საუკუნეები ქართველი ხალხის ისტორიაში, როგორც ცნობილია, ხასიათდება მეცნიერების, კულტურისა და ხელოვნების ახალი აღმავლობით, ამ ეპოქაში შეიქმნა ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი შესანიშნავი ძეგლი — ბაგრატის ტაძარი.

ეს ძეგლი, რომელმაც ჩვენს დრომდე ძალზე დაზიანებული სახით მოაღწია, ამჟამად ძირითადად აღდგენილია (გარდა გუმბათის ნაწილისა). მის რესტავრაცია-რეკონსტრუქციაზე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მუშაობს ცნობილი მკვლევარი ვ. ცინცაძე, ამ მხრივ, თავის დროზე გარკვეული სამუშაო ჩაატარა აგრეთვე ნ. სევეროვმა.

აქ გვინდა განვიხილოთ ამ ტაძრის კომპოზიციის აგებულების კანონზომიერებანი, რომლთაც ხელმძღვანელობდა ხუროთმოძღვარი მისი გაანზრებისა და შექმნისას. ამასთან განსაკუთრებული ყურადღება გვინდა მივაქციოთ ძეგლის ძირითადი ელემენტის, გუმბათის რეკონსტრუქციის საკითხს, რითაც შეიძლება რაიმე სარგებლობა მოვუტანოთ ამ ძეგლის აღდგენის წარმატებით დამთავრების საქმეს.

ბაგრატის ტაძარი, როგორც ცნობილია, თავისი გეგმარებით — მოცულობითი კომპოზიციით და კონსტრუქციულა კადაწყვეტით, როგორც გენტიკულრად ისე ევოლუციურად ენათესავება ოშკის ტაძარს.

ისევე როგორც ოშკს, ბაგრატის ტაძარს საფუძვლად დაედო ტრიკონჭი ოთხი, ცალკე მდგომი, ძლიერი გუმბათქვეშა ბურჯებით. მიუხედავად ამისა მთელი კომპოზიციის აგებულებაში, ოშკიან შედარებით აშკარად ჩანს ხუროთმოძღვრის სხვა უფრო ფართო შემოქმედებითი მიდგომა. აქ, სხვა ძეგლებთან შედარებით, ფორმები უფრო დახვეწილი და თავისუფლად განვითარებულია, რისი მეოხებითაც შიდა სივრცეები იღებს ჰემსპარიტად განუმეორებელ სიღიადეს.

გარე მოცულობები ტრადიციულად ორგანულად გამომდინარეობს შიდა სივრცეებიდან. ისინი წარმოადგენენ ნაღლა აწეულ გრანდიოზულ ჯვარს, დაგვირგვინებულს ძლიერი გუმბათით. თავიდან ბოლომდე გამოვლენილი ჩრდილო-სამხრეთის მკლავები, უფრო მეტად ესეაშს ხაზს ძეგლის ძირითად იდეას.

ამრიგად, ბაგრატის ტაძარი, წარმოადგენს რა თავისი ეპოქის შესატყვის ნაწარმოებს, ამავე დროს მჭიდროდ უკავშირდება წინა ეპოქის ძეგლებს. აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია დავასკვნათ, რომ მისი კომპოზიციის აგებას საფუძვლად უნდა დასდებოდა როგორც მემკვიდრეობით მიღებული, ასევე ახალი მეთოდები და კანონზომიერებები.

ამ მეთოდებისა და კანონზომიერებების უკეთ გამოსავლენად, ანალიზი გაკეთებულია ტაძრის დაკვალვისა და აგების პროცესის მიმდინარე სტადიების თანმიმდევრობის დაცეით.

ხუროთმოძღვარი შენობის აგებას იწყებდა მოსწორებულ მოედანზე გეგმის დაკვალვით. პირველყოფლისა მას მიწაზე დაჰქონდა შენობის ღერძები, მიმართული, როგორც წესი, ქვეყნის მხარეებისაკენ. მათზე (ნახ. 1) განლაგებდა მთელი კომპოზიციის ამოსავალ ელემენტს — გუმბათქვეშა კვადრატს სიდიდით $M = 9\frac{1}{2}m$ (9.00 მ.). ის მიღებულია შენობის ამოსავალ სიდიდესთან — მთელ შიდა სიგრძესთან, (რომელიც წინდაწინ ისახებოდა) ფარდობაში როგორც 1:4 რაც აგრეთვე ოშკის ანალოგიური იყო.

დაკვალვის მეორე სტადიაზე გუმბათქვეშა კვადრატის გარშემო (ნახ. 2) აგებს გეგმარებითი ჯგირა მკლავებს, რომლებსაც, ოშკისაგან განსხვავებით, (სადაც გუმბათის ტრადიციულად ცენტრირებული კანლაგება დარღვეულ იქნა) ისევე მკაცრად სიმეტრიულად ტოლს აკეთებს ორივე ღერძზე. სივნით ყველა ტოლია გუმბათქვეშა კვადრატისა ე. ი. M -ისა, რაც შეეხება სიღრმეებს მათ საწყისში, როგორც წესი, სხავეს საერთო სიღრმეებში. კერძოდ, მთავარ ამოსავალეთ-დასავლეთის მკლავებს აკეთებს ტოლს $1\frac{1}{2}M + m$ (14,54 მ.). ხოლო დაქვემდებარებულ, ჩრდილო-სამხრეთის მკლავებს ტოლს M (9.98 მ.) როგორც შემდგომი ანალიზი გვიჩვენებს, ნომინალურ (მოდელურ) ზომების თითო m წაუმატა გუმბათქვეშა გამზგენი თაღების მოსაწყობად იქ თავი მთელი შიდა სიგრძე, ამავე დროს, გახადა ოშკის იდენტური.

შემდეგ სტადიაზე (ნახ. 3) ახდენს მკლავების არქიტექტურულ-მხატვრულ დანაწევრებას, რისთვისაც აწყობს მათში განივ და გრძივ ბემებს.

მეოთხე სტადიაზე (ნახ. 4) ხუროთმოძღვარი განსაზღვრავს ნაგებობების გარე კონტურს მის ძირითად ნაწილში. ამასათვის ამოსავალეთ-დასავლეთის მკლავების გასწვრივ ორივე მხარეს, გადაზომავს $\frac{1}{2}M$ (4. 62 მ) გვერდითი ნივბის და დამხმარე სათავსების მოსაწყობად საკურთხეველის აფსიდთან. შემდეგ ყველა მხრიდან (ჩრდილო-სამხრეთის მკლავების ჩართვით) გადაზომავს კედლის სისქეებს და ატარებს ნაგებობის კონტურებს.

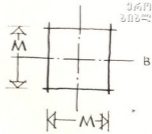
ამავე სტადიაზე გუმბათქვეშა კვადრატის კუთხეებში აწყობს ოთხ ძლიერ ცალკე მდგომ გუმბათქვეშა ბურჯებს, რომელთა ერთიანი სისტემა წარმოადგენდა მთელი შენობის კონსტრუქციული სტრუქტურის ძირითად ბირთვის.

ბაილოს მეხუთე სტადიაზე, (ნახ. 5) აწყობს დამხმარე სათავსებს საკურთხეველის გვერდებზე. ხოლო დასავლეთის მკლავების გასწვრივ გვერდით ნავეებს ამავე დროს ახდენს შენობის გარე კონტურის მხატვრულ დამუშავებას. რითაც ამთავრებს მთელი გეგმარებითი კომპოზიციის აგებას.

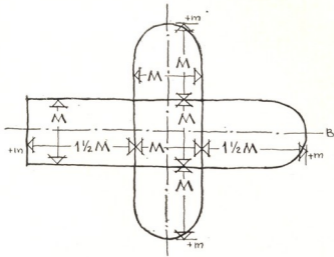
ვერტიკალურ მოცულობათა აგების დასაწყისში, ხუროთმოძღვარი აქაც წინდაწინ სახავეს ნაგებობის ძირითად ვერტიკალურ სიღრმეებს, ტრადიციულად დაკავშირებულს გვერდურ სიღრმეებთან. მაგრამ მათ დადგენამდე წინასწარ მოგვიხდებდა გუმბათის რეკონსტრუქციის საკითხის გადაწყვეტა.

აქ, პირველ რიგში, ლოგიკურია მივმართოთ მის უშუალო წინამორბედებს — ახალ იშხანს და ოშკს, სადაც გუმბათები შემორჩენილია თავისი პირვანდელი სახით. ჰაგრატის ტაძარი, როგორც აღვნიშნეთ, გენეტიკურად

ნახ. 1.

Чертеж 1.

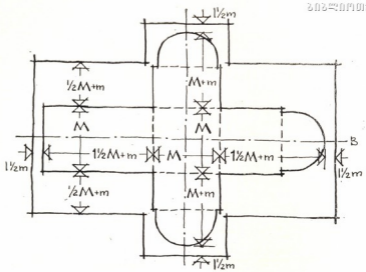
ნახ. 2.

Чертеж 2.

და ევოლუციურად უკავშირდება ამ ძეგლებს, ამიტომ, ბუნებრივია, ვიფიქროთ რომ მისი გუმბათის თანაფარდობაც ისეთივე იყო როგორც ახალი იშხანისა და ოშკის ე. ი. მისი შიდა სიმაღლე ტოლი უნდა ყოფილიყო $1\frac{1}{2}M$ -სა შევამოწმოთ ეს დაშვება.

გუმბათის ასეთი სიდიდეების შემთხვევაში, როგორც ანალიზი გვიჩვენებს ვერტიკალურ მოცულობათა კანონზომიერებანი მთლიანად ემთხვევა ტრადიციულად ჩამოყალიბებულ კანონებს. ვერძოლ, როგორც ნახაზებიდან ჩანს (ნახ. 6), მთელი შიდა სიმაღლე, ტრადიციისამებრ, ტოლია მთელი შიდა სიგრძისა ე. ი. $4M$ -ისა (მხოლოდ იმ ორი III-ის გარეშე, რომლითაც მან მკლავთა სიღრმეებში საწყისშივე გაზარდა გუმბათქვეშა თაღების დასახვისას). ამ ორ ძირითად სიდიდეთა ტოლობას ადასტურებს აგრეთვე ნ. სევეროვის რეკონსტრუქცია, სადაც ეს სიდიდე ასევე $4M$ -ის ($36,0$ მ) ტოლია.

გარდა ამისა, გუმბათის ჩვენს მიერ მიღებული სიდიდე, როგორც ქვემოთ

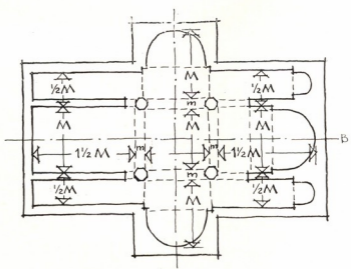

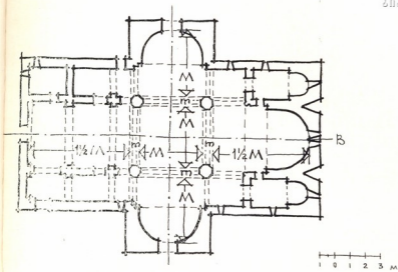
Соб. 3.

Чертеж 3.

Соб. 4.

Чертеж 4.

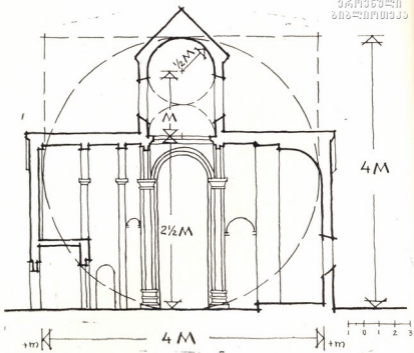
ნახ. 5.

Чертеж 5.

მოყვანილი ტაბულები გვიჩვენებს (ტაბ. 1, 2, 3, 4), მთლიანად ერწყმის ამ ეპოქის განვითარების ტენდენციებს. მართლაც, როგორც ამ ტაბულებიდან ვხედავთ, თუ გარდამავალი ეპოქის ძეგლში ვარნაძიანში, კანონზონიერებანი ჯერ კიდევ მჭიდროდ უკავშირდება წინა პერიოდებს, ომეში უკვე ნათლად ვხედავთ ხარისხობრივ ცვლილებებს, ახალი აღმავალი პერიოდის შესაბამისად ომეის შემდეგ უკვე ბოლომდე გამოიყვითა ახალი ეპოქიდან გამომდინარე, მაგრამ ტრადიციებზე დაყრდნობილი, მიდგომა. ამის შემდეგ როგორც შიდა, ისე გარე მოცულობათა კომპოზიციის აგების კანონზომიერებანი ხდებიან სტაბილურნი.

როგორც ვხედავთ (ტაბ. 1), კათედრალურში ტრადიციულად შიდა მთელი სიმაღლეები ტოლი ხდება შიდა მთელი სიგრძისა (რაც გარდამავალ ეპოქაში ნერყევობდა).

რაც შეეხება გუმბათებს აქ უკვე ვხედავთ (ტაბ. 2) ახალ მიდგომას. ახალ ამოცანათა შესაბამისად მათი როგორც შიდა ისევე გარე სიმაღლეები დიამეტრთან შედარებით იზრდება და ფარდობა ამ სიდიდეებისა აღწევს 1:1,5. (ერთგვარი გადანრა ალავერდში გამოწვეული იყო კახეთის არქიტექტურის საერთოდ ზეაზიდული პროპორციებისადმი მისწრაფებით). ამ კანონზომიერებათა არსებობას ასაბუთებს აგრეთვე ის ფაქტი, რომ კათედრალურში მუდმივია გუმბათისა და გუმბათქვეშა ნაწილის სიმაღლეებს შორის ურთიერთდამოკიდებულება (ტაბ. 2).

ჩ. 6.

Чертеж 6.

გარე მოცულობათა აგებულებაში (ნახ. 7), გარკვეულ კანონზომიერებათა უფრო ნათელ გამოხატულებას ვხედავთ (ტაბ. 3). ჩანს, რომ ამ პერაოდში გარე მოცულობებს უფრო მეტი ყურადღება ექცეოდა ვიდრე შიდას (რაც უფრო ნაკვეთრად ვლინდება შემდგომ, სამთავისის პერიოდში).

როგორც ვხედავთ იმავე ტაბულიდან, გარდამავალ ძეგლებში და მათ მომიჯნავე ბაგრატის ტაძარში, ჯერ კიდევ ძალაში რჩება იმთავითვე ჩამოყალიბებული კანონი მთელი გარე სიმაღლის ტოლობისა მთელ გარე სიგანესთან. მაგრამ უკვე ოშკში, კომპოზიციის ხარისხობრივ ცვლასთან ერთად იცვლება მისი აგების კანონზომიერებანიც. როგორც ტაბულა გვიჩვენებს (ტაბ. 4), ძველი კანონის გვერდით, ჩრდილო-სამხრეთის მკლავთა თავისუფალი განვითარების გამო, გამოყენებულ იქნა აგრეთვე ახალი კანონი, ჩამოყალიბებული ჯერ კიდევ გურჯაანის ყველაწმინდაში. ეს იყო კანონი გუმბათქვეშა ნაწილის გარე სიმაღლის ტოლობისა ძირითად აღმოსავლეთ-დასავლეთის მკლავის გარე სიგანესთან. ბაგრატის ტაძარშიც, ისევე როგორც ოშკში, (მათი სტრუქტურული წყობის იდენტურობის გამო) გამოყენებულ იქნა ორმაგი კანონზომიერება. მაგრამ უკვე ალავერდში, ტრიკონქის მთელი კომპოზიციის ერთ სწორკუთხედში

ტაბულა 1

ძველი	ნაგებობის შიდა სიგრძე	ნაგებობის შიდა სიმაღლე	მათ შორის ფარდობა
განსაძინი	$3\frac{1}{4} M$ (- $\frac{1}{4} m$) (19,92)	$3\frac{1}{4} M$ (+ $\frac{1}{2} m$) (20,65)	1 : 1
ოშკი	$4 M$ (+2 m) (41,00)	$3\frac{1}{2} M$ (+m) (34,80)	1 : 1,6
ბავრატის ტაძარი	$4 M$ (+2 m) (38,08)	$4 M$ (36,00)	1 : 1,05
ილავერდი	$4\frac{1}{2} M$ (+ $\frac{1}{2} m$) (39,66)	$4\frac{1}{2} M$ (+ m) (41,23)	1 : 1
სვეტოცხოველი	$4 M$ +m (41,06)	$4 M$ +m (40,70)	1 : 1

შენიშვნა: ფრჩხილებში ნაჩვენებია ამოთვლ მიზეზით გამოწვეული გადასტები მოდულური სიდიდეებიდან.

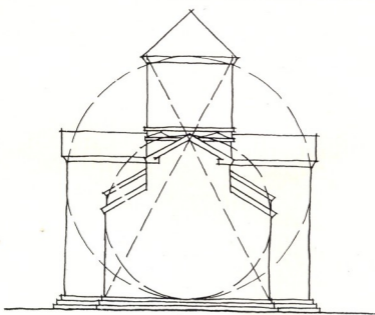
ტაბულა 2

ძველი	გუმბათის შიდა დიამეტრი	გუმბათის შიდა სიმაღლე	მათ შორის ფარდობა	გუმბათზე წველის მაჯა სიმაღლე	სხვაობა გუმბათ- ქვეშა ნაწ. და გუმბ. სიმაღ- შორის
განსაძინი	M (8,20)	M (+ $\frac{1}{2} m$) (6,70)	1 : 1		
ოშკი	M (9,70)	$1\frac{1}{2} M$ (14,30)	1 : 1,5		
ბავრატის ტაძარი	M (9,00)	$1\frac{1}{2} M$ (13,50)	1 : 1,5	$2\frac{1}{2} M$ (22,50)	M
ილავერდი	M (8,70)	$1\frac{3}{4} M$ (15,39)	1 : 1,75	$2\frac{3}{4} M$ (25,00)	M (+ m)
სვეტოცხოველი	M (10,02)	$1\frac{1}{2} M$ (14,80)	1 : 1,5	$2\frac{1}{2} M$ (+ $\frac{1}{2} m$) (25,90)	M (+ $\frac{1}{2} m$)

ტაბულა 3

ძველი	ნაგებობის მთელი გარე სიგრძე	ნაგებობის მთელი გარე სიმაღლე	მათ შორის ფარდობა
განსაძინი	$3 M$ (- $\frac{1}{4} m$) (17,85)	$3 M$ (- $\frac{1}{4} m$) (18,48)	1 : 1
ოშკი	$3 M$ (+ $\frac{1}{4} m$) (19,36)	$3 M$ (20,05)	1 : 1
ბავრატის ტაძარი	$3\frac{3}{4} M$ (- $\frac{1}{4} m$) (32,48)	$3\frac{3}{4} M$ (33,00)	1 : 1

ძველი	აღმოსავლეთ-დასავლეთის შეკვეთის ვარჯ სივრცე	გუმბათზეშა ნაწილ-ს ვარჯ სიმაღლე	შათ შორის ფარდობა
ოწე	2 M (+ 1/2 m) (18,70)	2 M (+ 1/2 m) (20,00)	1 : 1
ბეგრატის ტაძარი	2 1/4 M (+ 1/2 m) (20,91)	2 1/4 M (+ 1/2 m) (20,86)	1 : 1
ილქვერდი	3 M (- 1/2 m) (25,35)	3 M (- 1/2 m) (25,70)	1 : 1
სვეტიცხოველი	2 1/2 M (- m) (24,10)	2 1/2 M (- m) (24,30)	1 : 1

ნახ. 7.

Чертеж 7.

განლაგების გამო ნათელი ხდება ძველი კანონზომიერების დათმობის აუცილებლობა და მარტო ახლის გამოყენება. და მართლაც სვეტიცხოველში და შემდგომ სამთავისის პერიოდში უკვე გამოიყენება მარტო ახალი კანონი, რადგან

გეგმარებით — მოცულობითი კომპოზიცია ამ ძეგლებში მოქცეულია აგრეთვე ერთ მთლიან სწორკუთხა აბრისში.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ბაგრატიის ტაძრის მთელი კომპოზიციის (მათ შორის ჩვენ მიერ მოღებული გუმბათის) აგებულების კანონზომიერებანი მთლიანად ეთანხმება ამ ეპოქის ტენდენციებსა და კანონზომიერებებს, რაც ალბათ უნდა მიგვითითებდეს მათ სისწორეზე. ამას დამატებით ასაბუთებს კიდევ ის გარემოება, რომ შენობაზე კარვისებური სახურავის მოწყობის შემდეგ გუმბათის თალსა და სახურავს შორის რჩება ტრადიციულად მიღებული ზუსტად კონსტრუქციულად საჭირო სისქე.

აი ასეთი უნდა ყოფილიყო, ჩვენის აზრით, ბაგრატიის ტაძრის სტრუქტურულ ფორმათა ურთიერთთანაფარობანი და მათი წყობის კანონზომიერებანი.

მლინისტური ხანის მედაზურის სახლი უფლისციხე — ბამბეზიან

უხალეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში შემუშავდა მოსაზრება, რომ ანტიკური ხანის ძველი ქალაქი მოითვლიდა ციხეს, ქალაქსა და გარეუბანს (სასოფლო-სამეურნეო რაიონს). საეპოიდ ხანგრძლივი პერიოდის მასივზე ქალაქის ეს ორი ნაწილი ერთდროულად და პარალელურად ყალიბდებოდა და ერთ მთლიან ორგანიზმად იცვრებოდა. მისი ჩანასახები ვერ კიდევ ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში შეინიშნება მსხვილი, დაბური ტიპის სამოსახლოების ტომოგრაფიაში. ქალაქის სასოფლო გარეუბანი მოიცავდა მოზრდილ ტერიტორიას, რომელიც დასახლებული იყო ნახევრად თავისუფალი და თავისუფალი თემებით (დაბებით). აქ წარმოდგენილი იყო ზეფის ოჯახის (სამეფო დომენი), ტაძრების და მსხვილი მიწათმფლობელების მურხნობები, ქალაქის მკვიდრი თემისა და დაბების რიგით მეთემეთა ნაკვეთები, ავრუოვე, საერთო სათემო სარგებლობის მიწები.¹ ამ თვალსაზრისით სინტეტრესო მასალას იძლევა უფლისციხე მის სასოფლო გარეუბანში გამოვლენდა და არქეოლოგიურად ისწავლება სასოფლო თემების ნადაბარები — ნადაბარები (აღგ. ბამბეზში, ყათნაღაზეში, ლალანთხეში, ღრმა ზეფში). სასოფლო რაიონის დაბები მკირთ ოჯახების ინდივიდუალური საცხოვრებლებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის დამახასიათებელ კომპაქტურ დასახლებებს წარმოადგენენ. საცხოვრებელი სახლი მრავალგანყოფილებიანი ნაგებობაა, რომელშიც გარდა საცხოვრებელი დარბაზისა, გამოიყოფა სამეურნეო სათავსებიც (მარანი, საკუჭნაო, სამზარეულო).² ასეთი აღნაგობისა უფლისციხეში ბამბების ნამოსახლარზე გათხრული სახლები, რომლებიც ძვ. წ. III—II სს მიეკუთვნება დაბის მცხოვრებთა ძირითადი მასა მიწათმოქმედებას მისუვდა, ვარკვეული ნაწილი კი ხელისნობსა (ე. წ. „გრაფიორის სამარხი“ ბამბების ნადაბარიდან, მეთუნის სამარხი ყათნაღაზევის ნადაბარიდან) და მესაქონლეობაში იყო დასაქმებული.

სოფელ უფლისციხის დასავლეთით ნახევარ კილომეტრზე მტკვრის მარცხენა ნაპირთან მდებარეობს ბამბების ნამოსახლარი, რომელიც მდინარის გულლებით ხეთასიოდ მტკრზეა გაშლილი. ბამბების ნამოსახლარის დასვერვა და გათხრები დაიწყო 1957 წელს და გრძელდება დღემდე. დღესდღეობით აქ გათხრებს აწარმოებს საქართველოს სსრ ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის უფლისციხის არქეოლოგიური ექსპედიცია (ზელმძლ. თ. სანიკიძე, უფროსი თ. მარტშიძე, სველე არქეოლოგიური გათხრების ზელმძლ. დ. სახუტაშვილი). 1970 წლამდე ჩატარებული მუშაობის შედეგები გამოქვეყნებულია „უფლისციხე“³ და „უფლისციხე“ II-ში, სადაც დავით ხახუტაშვილის მიერ გამოყოფილია შემდეგი ფენები:

I. ზედა ფენა წარმოდგენილია სტერალური შრით, რომლის სიმაღლე 2—3,5 მ.

II. ადრეელისტური ხანის ფენა შეიცავს ნაგებობათა ნანგრევებს და შიითვლის ორ ღონეს: ზედასა და ქვედას. ღონეებს შორის ქრონოლოგიურად წვეტრალი 50—100 წელს შეადგენს. ამ ფენაში ჩაქრილია ძვ. წ. II-I სს-ის სამარხები, რომელიც სტერალური ფენის წარმოქმნის პირველ პერიოდს მი-

ეკუთვნება. ორმოების ზედა ნახევარ-სტერილური ფენის ქვედა ღონეს ხოლო ქვედა ნახევარი ადრეელონისტური ხანის ფენაში ეშვება, ისე რომ მათი იატაკები ზოგჯერ ერთმანეთს ემთხვევა, ზოგჯერ კი სამარბთა იატაკი ოდნავ აწიანებს ადრეელონისტური ხანის ნაგებობათა თიხატყეპნილ იატაკს.

III. ადრეელონისტური ხანის ფენა ღვეს ძვ. წ. V-IV სს-ის სამაროვნებზე. სამარხის იატაკსა და ამ დროის ნაგებობებზე იატაკის ღონეებს შორის სხვაობა 60 სმ-ია.

ბამბების ნამოსახლარზე მოპოვებულია სონტერესთ მსაღებო, კერძოდ: ფარახტული ცხენის ქანდაკება, ცხვრის ქანდაკება, ნიღბოსანი ზეჩანგის თიხის ფიგურა, რომელიც სახვითი ხელოვნების ეროვნული საყურადღებო ძეგლია და იგი გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა ძვ. წ. VII—VI სს: ქართული სიმეზიანი საკრავების, მუსიკალური კულტურისა და აქტიური ხელოვნების მდგომარეობაზეც; ძეღის ფირფიტები — ტახის სილუეტური გამოსახულებით მარცხენა პროფილში და მელისა და იხის გამოსახულებით. ფირფიტები მხატვარ-გრაფიკოსს ეკუთვნის, რომელსაც განვითარებული კქონდა პროპორციის, პარპროპორციისა და წარმოსახვის გრძობა; ივეზის ფიგურა, რომელსაც სასმისის დანიშნულება აქვს, და მრავალი სხვა.

1976 წელს უფლისციხის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გამოვლენილ იქნა გვიანელონისტური ხანის ნაგებობა (№3), რომლის ფართობი დაახლოვებით 70 კვ. მ. შეადგენს. წინა წლებში აღმოჩენილ სახლებთან შედარებით იგი კარგად იყო შენახული, რამაც საშუალება მოგვცა სახლის სტრუქტურის წარმოდგენისა. სახლის კედლების ზედა ნაწილი ნაგებია ხის კარკასზე, რომელიც შელესილია თიხის ხსნარით. ამის მანიშნებელია თიხის პათქაშები, ხის დამწვარი ძეღების ფრაგმენტები და მზიდავი სვეტების ბუდეები, რომელთაც კედლები შემოჰყვარი აქვთ. იმის გამო, რომ ნაგებობა ძლიერი ხანძრის დროს დაღუპულა, ბევრი რამ უკეთესად შენახულა. კერძოდ: თიხის შელესილობაზე გადარჩა სვეტებისა და წნელების ანაბეჭდები. ხოლო იატაკზე კარგად აღიბეჭდა ჰერის დანახშირებული კოჭები. რამაც წარმოდგენა შეგვიქმნა გადახურვის სისტემაზე. ძირითადად დარბაზის გადახურვა ბანური ყოფილა, გადახურვის კოჭები ეყრდნობოდა ხის მსხვილ სვეტებს, რომელთა ბუდეები გამოვლენილია კედლების გარე თაროების მიდევნებით. სახლის სიგრძე (N—S), 6,35 მეტრია, სიგანე (W—O) 8,45მ. სახლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში წარმოდგენილია „ხოველი“ ტიპის ღუმელის ნანგრევი, რომლის საშენ მასალად ძირითადად თიხა გამოყენებული. ომილის კედლის მშენებლობაში გამოყენებულია საყოფაცხოვრებო ჭურჭლის ნატეხები, კარგად არის დაცული სანაკრე, ზოგჯერ ნამოსახლარზე ამ ტიპის ღუმელი გვხვდება ძვ. წ. II — ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან, ვიდრე ძვ. წ. IV საუკუნემდე. ამ ტიპის ღუმელები გვხვდება როგორც საცხოვრებელ სახლში, ისე საწესო ნაგებობაში. ამავე ტიპისა უნდა იყოს ნაცარგორას II ფენის მსგავსი ნაგებობების ერთი რგული, რომელსაც გ. გობეჯიშვილი „ოთხფოხა საკურთხეველებს“ უწოდებს და ძვ. წ. II ათასწ. მეორე ნახევრით ათარიღებს¹.

დამწვარ ფენაში გამოვლენილ იქნა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ქოთნები, ხელაღები, ჩამები, ფიალები, ხელსაფეკვეთი, სანაყები, ცხოველის ძვლები, დანახშირებული ძეღები, ნაცარი და წიდა.

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

დაბოლოს, როცა გაიწმინდა იატაკის ღონე, გაირკვა, რომ იგი თხიხტკენილია. თახის შუა ნაწილში ჰქონიათ კერა, რომლის დიამეტრი 110 სმ-ია. კერიდან 110 სმ-ის დაცილებით, სამხრეთით, დაცულია დედაბოძის ბუდე, რომლის დიამეტრი 45 სმ-ია. კერიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით 50 სმ-ის დაშორებით იღო ქვის დიდი ფლა, რომელიც, როგორც ჩანს, მაგიდის მოვალეობას ასრულებდა.

ძირითად დარბაზს სამხრეთიდან ეკვრის კიდევ ერთი ნაგებობა. შემორჩენილია მისი მხოლოდ აღმოსავლეთი კედელი. იატაკი თიხატკენილია. რომელშიც ჩაჭრილია მარცვლეულის შესანახი ორმო (ხარო). ძირითადი დარბაზის ჩრდილოეთით კი მოთავსებულია მეორე ნაგებობა, რომლის იატაკის ღონეზე აღმოსნდა რამდენიმე თახის ჰურჭელი. მათგან ორ ქოთანში ცხიველის ძვლებია მოთავსებული. აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, კერძოდ, აფთორის, ლუთერის, გობის, საწურის, ჯამის, ხელაღის ნატეხები გვათქვამბინებს, რომ ეს ნაგებობები ძირითადი დარბაზის სათავსებს წარმოადგენს. სამხრეთით მდებარე სათავსის აღმოსავლეთ მხარეს, კედლის გარეთ წარმოდგენილია სამკვერიანი მარანი. კვევრების გადამხურ ფენაში გამოვლენილია თიხის გობის, დერგის, დოქის, ჯამის ნატეხები. სათავსებში და მარანში გამოვლენილი მასალა ფორმით ძირითად დარბაზში მოპოვებული ჭურჭლის ანალოგიურია. სათავსების იატაკის ნიშნული ძირითადი დარბაზის იატაკის ნიშნულის დონეზეა, რაც მათ სინქრონულაბაზე მიუთითებს. მდებარის საცხოვრებელ კომპლექსში მარხისა და კვევრების აღმოჩენა მკვლევანობა-მეცენახეობის განვითარებაზე უნდა ნივითითებდეს. დაბოლ. მკვოვრებთა სამეურნეო ყოფაში მეცენახეობა მურნეობის ერთი წამყვანი დარგთავანი ყოფილა.

ამგვარად, 1976 წელს გათხრილი სახლი შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ერთ საცხოვრებელ კომპლექსად, რომელიც შედგება ძირითადი დარბაზისაგან, ორი სათავსისაგან და მარხისაგან.

ადრეელისტური ხანის ასეთი ტიპის სახლები ბამბების ნამოსახლარზე 1968 წელს აღმოჩნდა. 1976 წელს აღმოჩენილი სახლი კიდევ ერთხელ ადასტურებს აზრს იმის შესახებ, რომ ძვ. წ. VI საუკუნიდან, კიდრე ახ. წ. III საუკუნემდე ბამბების დასახლებანი უფლისციხის მადამოების ერთ-ერთ ძლიერ სამიწათმოქმედო თემს (დაბას) წარმოადგენდა.

ბამბების ნამოსახლარის III საცხოვრებელი კომპლექსის გათხრის დროს გამოვლენილი კერამიკული ნაწარმი შეგვიძლია დავეყოთ სამეურნეო, სამხარეულო და სუფრის ჭურჭლად. კეცის ფერის მიხედვით — ლეგა (შავი) და წითელი, ზედაპირის დამუშავების მიხედვით — ხაოიანზედაპირიანი გაპრიალეებული, მხატვრულობის თვალსაზრ-სით სადაზედაპირიანი, მოხატული და შეღებილი. მოხატულია მხოლოდ წითელეკციანი კერამიკა, ხოლო გაპრიალეებულია როგორც წითელი, ისე შავეკციანი ნაწარმი; მოხატული და შეღებილი ჭურჭლების ნაწილი, იმავე დროს გაპრიალეებულიცაა.

სამეურნეო ჭურჭელი წარმოდგენილია კვევრებით, დერგებით, ქილებით. მდებარის III საცხოვრებელ კომპლექსში აღმოჩენილი კვევრები მსგავსებას პოულობს იმ კვევრებთან, რომლებიც იბერიაში ძვ. წ. IV საუკუნეშია გავრცელებული. ქილებს თავისი ანალოგია შელავრის გორაზე გათხრილი სამარხების მასალებს შორის მოეძებნება, რომელიც ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნა-

ქართული
მემორიალი

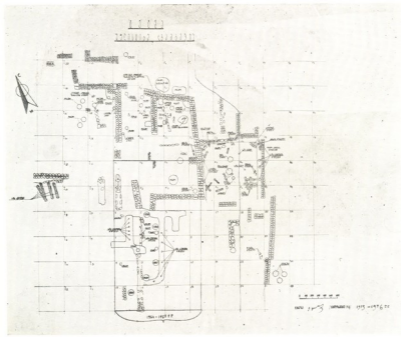
შესაშვ საცხოვრებელი კომპლექსი ბამ-
ბეზიდან. ზედი საშხრეთიდან.

Третий жилой комплекс в Бам-
беби (вид с юга).

ბამბეზის ნაშოსახლარის საერთო გეგმა.

Общий план жилого комплекса в
Бамбеби.

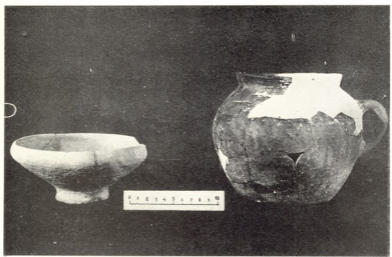

ეროვნული
კულტურული მემკვიდრეობის
ცენტრი

ბამბეგის ნაშოსახლარში აღმოჩენილი
კერამიკული ნივთები.

Керамические предметы из Бам-
бебского комплекса.

თიბის ჭურჭელი ბამბების ნამოსახლარ-
რიდან.

Кувшины из Бамбевского комплекса.

ხევრით ან ძვ. და ახ. წელთაღრიცხვათა მიჯნით თარიღდება. მსგავსი ჭურჭლები აღმოჩენილია ალაზნის ველზე. ამავე კულტურას უკავშირებს ეუმხაროვა უხერ-
ლიე — თეფეზე მოპოვებულ ძვ. წ. III—I სს მასალებს. რომელთა შოიისაც
ასეთი ფორმის ჭურჭლებიც გვხვდება. სამხარეულო ჭურჭელში გვხვდება
ჭოთნები და კოჭობები. ამ ტიპის ჭურჭელი მოპოვებულია დიდუბეში. (რომელ-
თაც დ ჭორიძე ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევრით ათარღებს. სეფრის ჭურ-
ჭელი შეიძლება დაიყოს: ა) დოჭებად, ხელადებად და ბ) ჭამებად, ფიალებად,
თასებად. მათ ანალოგიები მოცდებნებათ სამთავროს III—I სს. ქვეერსამარ-
ხებში¹⁰ და ბამბების ნამოსახლარის ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევრის ორმო-
ნამარხებში¹¹.

მოხატული კერამიკის წგუფიდან აღსანიშნავია ნახევარკვერცხის ფორ-
მის თასის პირ-ვერდის ფრაგმენტი. თიბისაგან დამზადებული ამ ფორმის თა-
სები იბერიაში პირველად აღრეელ-ნისტური ხანიდან ჩნდება. დ. ხახუტაი-
შვილი ფიქრობს, რომ მათა პროტოტიპი უნდა იყოს ძვ. წ. V—IV სს-ის ლითონ-
ის ძირმრგვალი თასები და ფიალები. არ არის გამორიცხული, რომ მათ პრო-
ტოტიპი მოეძებნოს სინქრონული ხანის ირანის ლითონის ჭურჭელში¹². ახლო
ანალოგიებია მოპოვებული ატეკსანდრიაში, დურა-ევროპოსში, ანტიოქიაში,
ოლეიაში და ა. შ.¹³ III საცხოვრებელ კომპლექსში მისი აღმოჩენა ადასტურებს,
რომ ამ ფორმის თასები იბერიაში ძვ. წ. I საუკუნეშიც გვხვდება.

ბამბების ნამოსახლარის III საცხოვრებელ კომპლექსში აღმოჩენილი თი-
ბის ჭურჭელი ძირითადად მორგებულია დამზადებული. გვხვდება პროფილირე-

ბული, სადა, ნაქაწრი და რელიეფური გრეხილი ორნამენტით, მოწითალო საღებავით მოხატული სარტყლების, წერტილების და სხვა მარტივი გეომეტრიული გამოსახულებებით შექმული ნაწარმი. შეინიშნება დაცვეითების ნიშნები კერამიკულ წარმოებაში, რაც აიხსნება ლითონისა და მინის ნაწარმის გავრცელებით.

ბამბების ნამოსახლარზე გამოვლენილი თიხის კურჭელი ყველაზე მეტ მსგავსებას შულავერში, სამთავროში, დიდუბეში, ავქალაში, კახეთში სოფ. საჭობოში მოპოვებულ მასალებთან ამჟღავნებს, რომლებიც თარიღდებიან ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევრით. აქ აღმოჩენილა: კერამიკა, მათ შორის წერნაქით მოხატული კურჭლები იმეორებს ბამბების ნეკროპოლის ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევრის კერამიკას. აქ სამარხთა ივენეტარში ოროდ I პართელას მონეტებიც იყო წარმოდგენილი. ამავე ღრის აქაური კერამიკა, ხაოიანი, ღია ფერის თხელი წერნაქით მოხატული ზედაპირით აშკარად განსხვავდება ძვ. წ. III—II სს. და კიდევ მეტად ახ. წ. I საუკუნის მოხატული კერამიკისაგან.

ამგვარად, მესამე საცხოვრებელ კონსლექსში არსებული მასალების საშუალებით ჩვენ შესაძლებლობა გვეძლევა 1976 წელს გათხრილი სახლი დავათარილთ ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევრით. კომპლექსი იძლევა საყურადღებო მასალებს გვიანელინისტური ხანის იბერიული ქალაქის სასოფლო-სამეურნეო გარეუბნის მოსახლეობის ყოფისა და დასახლებათა ხასიათის შესახებ. აქ ჩვენ ვნახულობთ ნივთიერ მონაცემებს იმდროინდელი დაბისა და მედაბურის ცხოვრების ისეთ მხარეებზე, როგორცაა საცხოვრებელი ნაგებობების გეგმარება და აღნაგობა, ნაგებობაში ცალკეულ სათავსთა აშკარად დამოუკიდებელი ფუნქციური დანიშნულება, მევენახეობის სამეურნეო როლი და „მარნის“, როგორც უმნიშვნელოვანესი სამეურნეო სათავსის გამოყოფა, ვითარება კერამიკულ წარმოებაში და კერამიკული ნაწარმის ადგილი გლეხის სამეურნეო და საოჯახო ყოფაში.

^{1,2} საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1, გვ. 642-644.

³ დ. მუსხელიშვილი, გ. ციტიშვილი, დ. ხაბტაიშვილი, ზოვლს არქეოლოგიური გათხრების შედეგები.

⁴ გ. გობეჯიშვილი, სტალინის ნაქარგორა. ისტორიის ინსტიტუტის „შემომხილველი“, II, 1951, გვ. 248-249, ტაბ. V, 1.

⁵ დ. ხაბტაიშვილი, უფლისციხე, II, თბ. 1970, გვ. 31.

⁶ Кушнарева К. X. Поселение эпохи бронзы на холме Узерлик-теле около Агдама, МИА, 67, 1959, стр. 426, 429.

⁷ დ. კობიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები. II, გვ. 48.

⁸ ვ. თოლორდია, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III-1 სს. შსკ, ტ. III, 1963, გვ. 142.

⁹ დ. ხაბტაიშვილი, უფლისციხე, I, თბ., 1964, გვ. 61.

¹⁰ დ. ხაბტაიშვილი, უფლისციხე, II, თბ., 1970, გვ. 54.

¹¹ Тираци Г. А. О расписной керамике древней Армении, стр. 274, 277, табл. 1, 4.

ძველი თბილისის სასმელი და სარწყავი წყლით მომარაგება

სარწყავი და სასმელი წყლით თბილისის მომარაგებას, მუდამ განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა.

შუა საუკუნეთა წყალსადენები ჩვენში უკვე მეცნიერულად საკმაოდ შესწავლილია გათხრების საშუალებით რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით¹. 1937 წელს გათხრილ იქნა სხალტბა-შიომღვიმის შესანიშნავად მოწყობილი კერამიკული წყალსადენი, რომელიც წერილობითი წყაროების მიხედვით 1202 წელსაა გაყვანილი მონასტრისათვის.² 1948 წელს თბილისში, სამასი არაგველის ბაღში, აღმოჩენილი XII-XIII სს. მხატვრული კერამიკის სახელოსნოს თხრისას ნაპოვნია ამ სახელოსნოსთან დაკავშირებული კერამიკული წყალსადენის ნაშთი³. 1949 წელს ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, პრაფესორ ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით, თეთრი წყაროს მახლობლად, ნადარბაზევში გათხარა თამარ მეფის ნასახლარად მიჩნეული ნაგებობების ნანგრევები და მის ეზოში აღმოაჩინა კერამიკული წყალსადენი, რომელიც წერილი და სქელკედლიანია. იგი ჩვენს მიერ თბილისის მიდამოებში ახლად აღმოჩენილი წყალსადენის მსგავსად გარემოკრული და ფილაქნებით გადახურული მილებისაგან შედგება, რომელსაც წნევით ამოჰყავდა წყალი ქანობზე⁴.

თბილისში „ლურჯი მონასტრის“ ეზოში გათხარა ნაშთი ძველი კერამიკული წყალსადენისა, რომელიც, ჩანს, მთაწმინდის კალთებიდან მოემართებოდა⁵. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისში, შტეტრის მარჯვენა ნაპირზე წყაროს წყლები ძირითადად ამ მთასთანაა დაკავშირებული. შესაძლებელია, ოქროყანის წყაროს წყალი ძველად, გარდა ციხისა ქალაქშიც იყო შემოყვანილი.

ჩვენს მიერ აღმოჩენილი წყალსადენიც ერთი ამგვარი არქეოლოგიური ძეგლია და მისი შემდგომი მეცნიერული შესწავლა, ალბათ, დააზუსტებს მის თარიღს და თბილისის ძველი ციხე-ქალაქის წყლით მომარაგებასთან დაკავშირებულ სხვა საინტერესო საკითხებსაც გააშუქებს.

გადმოცემით ამ ციხე-სიმაგრეში მოთავსებულ წყლის აუზებში თევზები ყოლიათ მოშენებული, ხსენებული წყალსადენი შენობულად ძველის-ძველი ციხიდან ქალაქში ჩამოდიოდა, მის წყალს იყენებდნენ ლამაზად გაფორმებული შადრევნებისათვის. შადრევნიდან ამონახეთქი წყალი აუზებში გროვდებოდა და ბაღების მოსარწყავად იხმარებოდა. ხსენებული წყალსადენი ატარებდა მიახლოებით 10 ლიტრს წამში, დღე-ღამეში კი 864000 ლიტრს, რაც 864 კუბურ მეტრ წყალს უდრის. ამ წყალს თავისუფლად შეეძლო 15 ჰექტარი ბაღის დაქმნაყოფილება.

ცხადია, ამ მილებით მონადენ წყალს ძირითადად იყენებდნენ სასმელად, აუზებში თევზების მეურნეობისა და საუკეთესოდ გაფორმებული შადრევნების

მოსაწყობად, ხოლო შადრევნის აუზში დაგროვილი წყალი საბაზისობადაა აღებულია ნარგავების მოარწყვას.

ახლად აღმოჩენილი თიხის წყალსადენი მილებით ძველისძველ ნარიყალას ციხე-სიმაგრისაკენ მონადენი სუფთა წყაროს წყალი, ჩვენი ვანგარიშების საფუძველზე, მშვიდობიან პირობებში საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის ქალაქის 14. 400 სულ მცხოვრებს დააკმაყოფილებდა.

გარეშე მტრების შემოსევისა და ხალხის გაელეტის შედეგად ძველი თბილისის მცხოვრებთა რაოდენობა ხშირად იცვლებოდა. 197 წ. მანძილზე (1700 წლიდან 1897 წლამდე) 14-ჯერ აღრიცხული, ზემოთ მოყვანილი ლატერატურული წყაროები ქალაქის მცხოვრებთა რაოდენობის მიახლოებითა წარმოდგენას გვაძლევს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ახლად აღმოჩენილი ძველი წყალსადენით მონადენი ბუნებრივი სასმელი წყალი, როგორც მშვიდობიანობის ისე ომიანობის პერიოდში ქალაქის მცხოვრებთა სულადობის საკმაოდ დიდ პროცენტს დააკმაყოფილებდა.⁶

სამას არაგველის ზიდის დასავლეთით, „საკმაოდ მაღალ შვეულ კედლად აიუღებული კლდის ნაპრალიდან გამოდის პატარა წყარო, რომელსაც ახლომახლო მოსახლენი დღესაც იყენებენ. შეძლება ითქვას, რომ იგი აძლევს დასაბამს ამ მცირე ხევს, რომელიც არაგველთა ბაღის ტერიტორიაზე ჩამოივლის და რომელსაც „ხარფუხის ხევი“ ანუ „ოხერ ხევი“ ეწოდება.⁷

ფუნიკულიორის პლატოს ფერდობზე, თბილისის სამთო რკინიგზის ქვედა სადგურიდან 180 მ. სიმაღლეზე ძველი ქართული აგურით ნაგები საინტერესო წყლის სათავე — ნაგებობაა, სადაც მიწის სიღრმიდან ბუნებრივი წყაროს სუფთა წყალი დღესაც საკმაოდ ამოდის.

წყლის სათავეს, რომელსაც ქართული აგურით აქვს თავი შეკრული, სიღრმე 8 მეტრი აქვს, სიგანე კი 4 მეტრი.

წყლის სათავე, სისუფთავისა და აორთქლების დაცვის მიზნით, მთლიანად დახურული ყოფილა და წინ შესასვლელი მუხის ფიკრისაგან შეკრული კარებიც ჰქონია შეკიდული.

გამოკვლევისას ადგილზე კარები არ აღმოჩნდა ხოლო აგურის თაღი ნაწილობრივ დანგრეული დაგვხვდა. ამ სათავე-ნაგებობიდან შეგუბებული წყალი თიხის მილებსა, საშუალებით დაბლა, ქალაქში ჩამოდიოდა, სახელდობრ, მთის და ჩიტაძის შესახვევსა და ნიაღვრის ქუჩის მიდამოებში. ზემოთ აღწერილ ბუნებრივ წყაროს წყალს მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო საჭიროებისათვის იყენებდნენ. თიხის წყალსადენის მილების ნაშთი დღესაც შესამჩნევია სამთო რკინიგზის ქვედა სადგურის დასავლეთ მხარეს.

თბილისელებსათვის ძველთაგანვე ცნობილია ვარაზის ხევიში მთებიდან მონადენი წყალი. ვ. რაზის ხევის წყალი მდინარე ვერეა უფროდება⁸. ვარაზის ხევის ნაპირებთან 4 სასმელი წყაროს წყალი გამოდის, მათ შორის ერთი მთავრი 1955 წ. დაიკარგა, რადგან იქ ვარაზისხევის ქუჩა № 5 ოთხსართულიანი საცხოვრებელი სახლი იქნა აშენებული.

სერიოზული სამუშაოებია ჩატარებული ვარაზისხევის ხელოვნური კალაპოტის ნაგებობისათვის, რომლის მშენებლობა და კეთილმოწყობა 1957 წელს დაითავრდა და ჩვენს დედაქალაქს ულამაზესი ადგილი, ახალი გამშენებებული ქუჩა შეემატა.

ქველი თბილისის ტერიტორიაზე, დეთხანის ეკლესიის წინ — აზიზბეგის აღმართი № 16 — ძველად მოწყობილი ყოფილა ქვის თალით ნაგები ბუნებრივი წყაროს წყლის ონკანი, მის ცივ და სუფთა წყალს საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის მთელი უბანი ხმარობდა. წყლის სადღეღამისო დებიტი მიახლოებით 8000 კასრს უდრიდა. ქვის თალში დღესაც ჩანსმულია მარმარილოს ქვა წარწერით, რომ ეს წყალღამხარჯი ონკანი 1 X-1897 წელს ყოფილა გაკეთებული.

ზემოხსენებული ქვის თალით წყალღამხარჯ ონკანში დღეს ნატახტარის წყალი დის, ბუნებრივი წყარო კი დაკარგულია.

ცივი ანკარა სასმელი წყალი გამოდის აგრეთვე, ბოტანიკური ბაღის გასახლეულ გვირაბთან. წყალი მიღოს საშუალებით ენგელსის ქ. № 28-ში გამოიყვანეს, მ. გრამ 1953 წლიდან რატომღაც ეს სასმელი წყლის დანადგარი მოშლეს. ძველად ამ სუფთა და ცივ წყალს პატარა ბიჭები დოქებით და კიბებით ქუჩაში ყიდდნენ („გვირაბის ცივი წყალი“):

ბესიკის ქუჩა № 42 ეზოში დღესაც აგრეთვე ნ. შენი მოქმედი აუზია, რამლის სიღრმე 2 მეტრი, სიგრძე-სიგანე კი ერთი მეტრია. ეს აუზი 300 მ-ის სიგრძეზე თიხის მიღების საშუალებით წყალს მამადავითის ეკლესიის ეზოში გამომდინარე ცივი წყაროს წყლიდან იღებდა, მას მოსახლეობა იყენებდა სასმელად, სარეცხად, მოსარწყავად.

ხსენებული აუზის სხვადასხვა სიღრმიდან ბაღების მოსარწყავად გამოდის 2 მეტრე დიამეტრის მილი, რომელსაც მოსახლეობა დღემდე ხმარობს.

1955 წლის შემოდგომაზე ბესიკის ქუჩის თავიდან მთაწმინდის პანთეონამდე გაყვანილ იქნა სამანქანო გზა, სამუშაოს შესრულების დროს რამდენიმე ადგილას მოიშალა პანთეონიდან ძველად გამოყვანილი თიხის მილები, რომელიც კვლავ აღადგინა ადგილობრივმა მოსახლეობამ.

ყიფიანის ქუჩა № 35 ეზოს დასავლეთით, მთაწმინდის ფერდობზე გამოდის ცივი წყარო, სადაც ორი დიდი აუზია აგებული. აქედან მილით ყიფიანის ქ. № 33 ეზოშიცაა წყალი გამოყვანილი. წყალს 20 ოჯახი ხმარობს სასმელად, ნარგავების მოსარწყავად და სხვა საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის. მობინადრეების განცხადებით სარეცხის დროს ცოტა სოდას უმატებენ, რომლის შემდეგ წყალს სარეცხი უეფთესად გამოჰყავს. ნატახტარის წყალი ეზოში არც აქვთ გამოყვანილი, რადგან ყოველგვარ სამეურნეო მოთხოვნილებას იკმაყოფილებენ ამ შესანიშნავი ბუნებრივი წყლით, რომლის სადღეღამისო დებიტი 1440 კასრს უდრის. ეს წყარო სამამული ომის პერიოდში მიღებით გამოიყვანეს უფრო დაბლა, ყიფიანის ქუჩაზე მოსახლეობის საჭიროებისათვის.

ტარიელის ქ. № 17 და ვ. სარაჯიშვილის ქუჩის თავზე ეკლესიის დასავლეთით 300 მეტრის მანძილზე ხევში გამოდის წყაროს სუფთა წყალი, რომელიც ძველად თიხის მილით გამოყვანილი ყოფილა და მოსახლეობა სასმელად, სარეცხად და ნარგავების მოსარწყავად ხმარობდა. გადმოცემით ამ წყაროსაგან აბანოც ქონათ მოწყობილი. აღსანიშნავია, რომ უბანს-წყაროს უბანს ეტახიან, აქ ჩვენს მიერ სხვა წყაროებიც იქნა აღმოჩენილი.

სამრეცხაოს ქუჩა № 24 სახლთან (რომელიც ახალი სამანქანო გზის მშენ-

ნებლობის გამო 1955 წ. შემოდგომაზე დაანგრევს) გამოდოდა რომ სუფთა წყალი, ეს წყალი დღესაც ამოდის გაყვანილი გზის დასაველეთით კლდის ძირას. სამრეცხაოს ქუჩა № 21 ეზოში ძველი ნაშენი პატარა აუზია (აუზის სიღრმე ერთი მეტრია, ხოლო დიამეტრი 72 სმ), სადაც მთებიდან მონადენი მლაშე ცივი წყალი მიღების საშუალებით ჩამოდის.

ბელონის ქუჩის თავზე, გუნიას შესახვევის № 5-სა და 9-ს შორის, მიწის სიღრმეში, ბუნებრივი წყაროს გამოსვლის ადგილზე, მოწყობილია წყლის დასურული 2,5 X 2,5 X 1 მეტრის მოცულობის აუზი, საიდანაც 20 მეტრის მანძილზე მილით გამოყვანილია ცივი, სუფთა სასმელი წყალი. მილის ერთი შტო 26 5 ეზოში შედის, მეორე კი ქუჩაში დის საერთო მოხმარებისათვის, წყლის მიახლოებითი დებიტი დღე-ღამის განმავლობაში საშუალოდ 750 კასრს უდრის.

გოგებაშვილის ქუჩის დასაველეთით მდებარე მთის კალთებიდან გამოდის აგრეთვე მიახლოებით ასეთივე დებიტის სუფთა, ცივი და საამო თვისებების მქონე ბუნებრივი 3 წყარო, რომელთაც მოსახლეობა ძველთაგან საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის ხმარობდა.⁹

საინტერესოა ისინი (დღევანდელი მეტეხის ციხის უბანი) ტერიტორიაზე არსებული დარეჯან დედოფლის სასახლე, რომლის ეზოს ფართობი 3370 მ² უდრის. დღესაც შეიძინევა, რომ ძველ შენობებს შორის ერთმანეთში საიდუმლო გასაველელი ყოფილა. ერთი მათგანი მეფე ერეკლეს დარბაზში გადიოდა.

ამ დარბაზის ჩრდილოეთით არსებული კარებისა და 18 საფეხურიანი კიბის საშუალებით 10 მ სიღრმით ჩავდივართ ქართული აგურით თაღისებრ ნაგებ ფართობში, რომლის კედლებში დატანებულია 4 დიდი ნიშა, რომელთაც, ალბათ, მაცოკრის დანიშნულებაც ჰქონია. ამ 6 მ² მოედნის ჩრდილოეთის მხრისაკენ 5 მეტრი სიღრმის ჭაა ამოღებული. მასში დღესაც დგას სუფთა წყალი. როგორც ჩანს, ამ ჭის წყალს სასმელადაც იყენებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ დარეჯან დედოფლის სასახლის სამხრეთ-დასავლეთით, ხელოვნურად ნაგებ კლდის გამოქვაბულში, საიდუმლო ვიწრო ჩასასვლელი ჩადის. ამ თავისებური ნაგებობის კედელი მდინარე მტკვრისაკენ ამოშენებულია აგურით, სადაც სინათლისა და ჰაერისათვის ორი ვიწრო ფანჯარაა დატანებული. გვირაბის სიმაღლე სამ მეტრზე მეტია, განივკვეთის ფართობი კი 30 მ²-მდე, ჩრდილოეთის მხრიდან კლდეში გამოდის გრუნტის წყალი. აქედან ის „ღვინის აღმართზე“ ჩადის და სხვა მონადენ წყაროებთან ერთად (რომელთა მიახლოებითი დებიტი წამში 3 ლიტრს უდრის) მდინარე მტკვარს უერთდება.

გვირაბის აღმოსავლეთ კლდეში ხელოვნურად ნაგები პატარა სამლოცველოა მოწყობილი.

შესაძლებელია, ამ ნაგებობას სხვასთან ერთად თავშესაფრის დანიშნულებაც ჰქონდა.

„არსენალის“ სამხრეთით, რკინიგზისა და ჩუღურეთის ქუჩა № 33 მახლობლად, გამოქვხს საკმაოდ დიდი დებიტის მქონე ცივი და სუფთა წყარო, რომელიც 1,5 X 1:5 მეტრი მოცულობის აუზში ჩადის და კიბაღჩიჩის ხეცს მარჯვენა მხრიდან უერთდება. ამ წყაროთი ხალხი დაავადებულ თვალებს იბანს, რეცხავს ხალიჩებს, ბანაობს და სხვა სამეურნეო საჭიროებისათვის იყენებს. კი-

ლეღვათხევიდან მონადენი წყალი, რომელსაც თბილისში მოსარწყავად იყენებდნენ.

Водопровод, снабжавший Тбилиси оросительной водой из Ледва-хви.

ბალჩინის ხევის წყაროების სათავე სწორედ რკინიგზის ჩრდილო მიდამოებიდან იწყება ამ ხეეში მონადენი წყაროებით, რომელთა მიახლოებითი დებიტი წამში 10 ლიტრზე მეტია, ირწყვება ბაღები.

ცნობილია, რომ თბილისის მეზალები სასათბურო მეურნეობისათვის ზამთრის და ადრე გაზაფხულის პერიოდში ხმარობდნენ ჭების წყალს რომელსაც ზოგჯერ ზაფხულის პერიოდში წყლის შემცირების დროს, მცენარეების მოსარწყავად იყენებდნენ. ქველ თბილისში ჭების წყლებს საკმაო საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო გამოყენება ჰქონია.

დროთა განმავლობაში ნარგავი ნათესებისათვის ჩარხის საშუალებით სარწყავი წყლის მიწოდება შეიცვალა მდინარე მტკვარზე წყალსაქანი მანქანების დანადგარებით¹⁰.

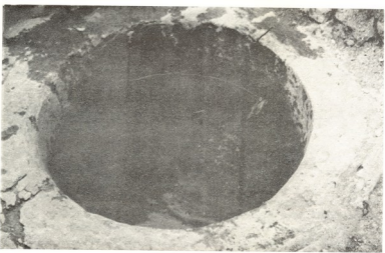

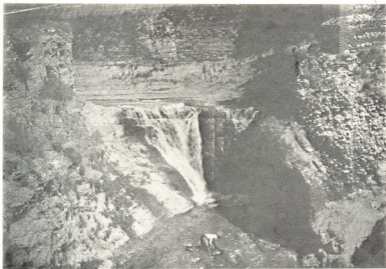
ბუნებრივი ცივი წყარო (სამრეცხაოსა და ხარაჩიშვილის ქ.)

Родник на улицах Сараджинивили и Самрецахо.

აუზი, სადაც მოლსადენით შეუვლდათ ბუნებრივი წყაროს წყალი (სამრეცხაოს შესახვევი).

Бассейн, Водопроводом наполнили родниковой водой.

ბუნებრივი წყაროს წვალი თბილისის
ერთ-ერთ ძველ უბანში.

Родник в одном из кварталов
старого Тбилиси.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ოქროყანის უძველესი წყალსადენის გარდა, რომელიც სასმელი წყლით ამარაგებდა ნარიყალას ციხე-სიმაგრეს და ქალაქის მოსახლეობას, ყურადღებას იპყრობს, აგრეთვე, იქვე ახლოს, ხევე მდებარე პიდროტექნიკური ნაგებობის ნაშთები რომელიც, როგორც ჩანს, წარმოადგენდა „ობრაბევიდან“ ქალაქში სარწყავი წყლის სადინარს. იგი შედგება მსხვილკენჭოვანი ცემენტისაგან ნაყალიბევი, მრავალწახნაგოვანი მილებიდან და, ჩანს, XIX საუკუნეზე ადრინდელ ხანას არ უნდა ეყუთვნოდეს, საფიქრებელია, რომ ეს მილები დაყოლებულია ვაცილებით უფრო ძველ, ძირითადად, აგრეთვე, კლდეში ვაკრილი სადინარის გასწვრივ, რომელიც დღესაც შეიმჩნევა. ამ მილსადენის სათავე ჩანს ბოტანიკური ბაღის ზემოთ, იქ, სადაც სოფელ შინდისისაკენ მიმავალი ბილიკი გადადის ხევზე.

ამ ადგილას ხევს ოხრაბევსაც უწოდებენ .ამ სარწყავი მილის ხელოვნურად აღებული სათავე 5-ოდე მეტრით უფრო მაღლაა, ვიდრე ხევის კალაპოტი, აღნიშნული მილები ვაკეალება სათავიდან 130 მდე მეტრ მანძილზე. ამ მილსადენის ტრასა ჩრდილოეთით უხვევს, კვეთს ზემოაღნიშნულ „ქვის დუქნის ხევს“. კოჯრის გზას და კომკავშირის ხეივანის ფერდობზე, დასავლეთით მიემართება. დავითაშვილის გასასვლელის №8 და კოჯრის ქუჩის №14 სახლებს შორის ქუჩის ზედაპირზე კარგად ჩანს ამგვარივე მილები. დავითაშვილის ქუჩაზე (ადრე კი ხევზე) გადასაყვანად აგებული ყოფილა ქვის მასიური

ხუთი მეტრის სიმაღლის საყრდენებზე დაყრდნობილი აქვედუცი, ამ უბნის ძველი მცხოვრებნი ახლაც მიუთითებენ; დავითაშვილის ქუჩა №30 ახლთან დგას ქვით ნაშენი დიდი (5 მ. სიმაღლე და 2 მ სიგანე) ბურჯი. მეორე ასეთი დასაყრდენი ბურჯი დავითაშვილის ქუჩა №35 ახალი სახლის მშენებლობასთან დაკავშირებით დაუნგრევიათ 1954 წელს.

ერთი ხანდაზმული ქალის თქმით, მას ბავშვობიდანვე ახსოვს, როგორ მიდიოდნენ ჯარისკაცები დროდადრო აუზის გასაწმენდად, როცა იგი დაისილებოდა. სარწყავი წყალი მეფისნაცვლის (ამჟამად პიონერთა სასახლის) ბაღში მიდიოდა და მისი შეწყვეტა არ შეიძლებოდაო. იგივე არხი რწყავდა სხვა ბაღებთან ერთად ყოფილ ალექსანდრეს (ახლა კომუნარების) ბაღსაც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თბილისში ისეთი ჰავაა, რომ ბაღები მოურწყავად ვერც ახლა ძლებს და, ცხადია, ვერც წინათ გაძლებდა. ამიტომ სრული უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ეს სარწყავი მილსადენიცა და მისი აუზებიც ძველადვე არსებული ერთ-ერთი სარწყავი სისტემის ნაველევზე ყოფილა მოწყობილი. მის სათავესთან შეიმჩნევა გაჭრილ კლდეში ჩასხმული კირის დულაბი, რომელიც ყვბირის შესამავრებლადაა გაკეთებული, ისევე როგორც ყოფილი მეფის ნაცვლისა და ალექსანდრეს ბაღები იყო მოწყობილი ძველი თბილისის საგარეუბნო ბაღების ადგილას.

გატარებული გაანგარიშების თანახმად აღმოჩენილი სარწყავი მილი წაშში ატარებდა დაახლოებით 80 ლიტრს¹¹.

თბილისის ბაღების მოსარწყავად გამოყენებულ წყლის ამ რაოდენობას შეეძლო 150 ჰექტარამდე ფართობი მოერწყა.

ცნობილია რომ მდინარე მტკვრის მარცხენა მხარე ადგილობრივი ბუნებრივი წყლებით შედარებით ღარიბი იყო. XII საუკუნეში მტკვრის ხსენებულ მხარეზე ძველი თბილისის გარეუბნებს რწყავდა ფშაის არაგვიდან გამოყვანილი არხი¹². იმ დროისათვის ჩვენში იმდენად მოწესრიგებული ყოფილა ირიგაცია, რომ შედარებით მალაობი ადგილებიც ირწყვებოდა¹³.

მდინარე მტკვარზე წყლის ამწევი ჩარბებიც ყოფილა მოწყობილი, რასაც ადასტურებს XIII საუკუნის დამდეგს სპარსულად შედგენილ საეპოგრაფიო თხზულებაში თბილისის შესახებ მოყვანილი ლიტერატურული ძეგლი: „თბილისში აუშენებიათ მრავალი წისქვილი, რომელთაც ჯაჭვით აჩერებენ (ამავრებენ) მდინარეში. მრავალია დოლაბი (წყლის ამწევი ბორბლები და დოვლათით სავსე ბაღები). მასში, თბილისში 65 აბანოა“¹⁴.

ცნობილია, რომ ძველი თბილისის გარეუბნებში დირსიჭალის, ორთაქალის, კრწანისის, დიდუბის, სეიდაბადის, სოლოლაკის, ვერისა და საბურთალოს მიდამოებში შესანიშნავი ბაღები ყოფილა გაშენებული. ვერაზე წყნეთამდე გრძელდებოდა საუკეთესო ბაღები, ხოლო მდინარე ვერიდან გამოყვანილი არხით ირწყვებოდა აგრეთვე. საბურთალოს ველიც: „გარნა ვერა წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი. მისნი სამხრით არს ველი საბურთალისა. ამის შინა ყოფილა რუ. ვერიდან მოტანილი, და აწ უიმისოდ უნაყოფო არს“¹⁵.

საფიქრებელია, რომ ეს მშვენიერი ბაღნარი გარეშე მტრების მიერ სარწყავი არხის დანგრევის შედეგად გავერანებულა და უნაყოფო ადგილად ქცეულა...

სიონის ქუჩა №8 სახლის, ყოფილ ქარვასლის ეზოში, სადაც დღეს თბილვაჭრობის სამრეწველო საქონლის მთავარი ბაზაა, ქუჩის ზედაპირიდან 10 მეტ-

რის სიღრმეზე მოთავსებულია ქვეთ ნაგები აუზი, რომელიც განკუთვნილია ფილა თევზების მოსაშენებლად. აუზის სიგრძე 3 მეტრია, სიგანე 2, სიღრმე კი 1 მ. გადმოცემით, იქვე მეორე დიდი აუზი და სამზარეულოც ჰქონიათ, მაგრამ გაუქმებულია. საინტერესოა, ხსენებული აუზი საიდან და როგორ ღებულა? აუზის დასავლეთით 25 მეტრის სიგრძეზე, ბნელ სარდაფში, ძველი ქართული აგურით ნაგები 1,5 მეტრი სიმაღლისა და 1 მეტრი სიგანის გვირაბიდან საკმაო ხმაურით მოჰქუხს სუფთა, შედარებით მარილიანი წყალი, რომლის სათავე, ვფიქრობთ ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთი მთების ძირას უნდა იყოს. ამ წყაროებზე ქვემოთ გვექნება საუბარი. სიონის ეკლესიის ეზოს წინ, ქუჩაში, სადაც საკონტროლო 9 მეტრის სიღრმის ჰაა მოთავსებული, ნათლად დაეინახეთ ზემოთ აღწერილი აუზისაკენ მიმავალი წყაროს წყალი, აუზიდან წყალი ჩრდილოეთის მიმართულებით გამოდის, უხვევს სიონის ეკლესიის აღმოსავლეთით და მდინარე მტკვარში ჩადის. აუზში შემაველი წყლის სადღეღამისო დებიტი დაახლოებით 1300 კასრს უდრის.

დავითაშვილის ქუჩის ბოლოზე, სადაც კოჭრის გზა კომკავშირის ხეივანისაკენ მეორედ უხვევს, სამხრეთის ფერდობიდან სუფთა, ცივი, მკირემალიანი წყალი გამოდის, რომლის სადღეღამისო დებიტი 3000 კასრს აღემატება. იქვე მახლობლად აგურით ნაშენი აუზია, რომელიც ამჟამად ღორღოთაა დაფარული. ამ ბუნებრივ წყაროს წყალს თავიდანვე ნარგავი ნათესების მოსარწყავად, სარეცხისათვის და სასმელად ხმარობდნენ.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ზემოხსენებული წყაროს წყლით ირწყვებოდა XVIII ს. განთქმული თბილელის (თბილისის ეპისკოპოსის) ბაღი, რომელიც გასუშტრისეული ტოპოგრაფიული გეგმის მიხედვით დავითაშვილის ქუჩის ბოლო მიდამოებში იყო გაშენებული.

ძველი ქალაქის ტერიტორიასთან (სიონის ქუჩა, ანჩისხატი) შედარებით ისანი ბევრად უფრო მაღალია, ბუნებრივი მდებარეობა ხელს უშლიდა მეურნეობის წამოწყებას და უწყლობაც მწვავედ იგრძნობოდა. ამიტომ იყო რომ მოსახლეობა ზოგჯერ მიმართავდა თბილი წყლების გამოყენებას. ჩრდილოეთის მხრიდან 300 მეტრ მანძილზე ხსენებულ აუზამდე 3 მეტრი სიღრმის გვირაბის საშუალებით გამოყვანილი იყო მინერალური თბილი წყალი, გვირაბის მთელ ტრასაზე ყოველ 30 მეტრზე აგებული ყოფილა საკონტროლო კები, რომელთა საშუალებით ასუფთავებდნენ წყლის მიმწოდებელ გვირაბს. გვირაბის თალი, იატაკი და კედლები აგურით ყოფილა ნაშენი, მისი სიმაღლე 1,2 მეტრი, სიგანე კი 1,5 მ ყოფილა, ისე რომ შიგ ადამიანი მუშაობისას ვერ გაიმართებოდა.

ზემოხსენებული აუზიდან (მაუმიანის ქ. 55), სადაც ამჟამად რუსული №78 საშუალო სკოლის შენობაა, დაგროვილი წყალი მიღების საშუალებით შეჰყავდათ სამხრეთის მიმართულებით 300 მეტრის მანძილზე ბაღებში, სადაც 4 X 4 XI, 5 და 2 X 2 XI, 5 მეტრის მოცულობის ოთხკუთხედი ფორმის ორი აუზი ყოფილა მოწყობილი.

ისმის კითხვა, რამდენი ჰექტარი ფართობი ირწყვებოდა მინერალური თბილი წყლებით, როგორი იყო მორწყვის ტექნიკა და რა და რა კულტურები მოჰყავდათ გოგირდოვანი წყლით მორწყვისას?

ხსენებულ ორ აუზში დაგროვილი წყალი დღევამომყვებით რწყვის პირობებში 3 ჰექტარ ბაღს რწყავდა. სანამ აუზი გაიხსებოდა (10 საათის მანძილ-

ზე), თბილი წყალი გრილდებოდა. აუზის წყლის გამოსაშვები ტრიბუნაზე მდებარეობდა. ბილი იყო მიშვებული. ბორცვიან ადგილებზე, სადაც მცენარეები წყლის მიღებით ვერ ირწყვებოდა, წყალი სარწყავი ხელის კასრებით აქონდათ.

26 კომისიის სახელობის რაიონში შაუმიანის ქ. № 35 ამჟამად არის მოქმედი აბანო № 4 (ყოფილი გოგილო), რომელიც მარაგდებოდა ადგილობრივი თბილი გოგირდოვანი წყლით. დროთა განმავლობაში მინერალურ წყლებს კლება დაუწყია, ამიტომ საჭირო მოთხოვნების დაკმაყოფილების მიზნით მებაღეებისათვის უთხოვნიათ წყალი, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, წინანდლის ქუჩის აღმოსავლეთით, ქალაქის პირველი საავადმყოფოს ეზოს ტერიტორიის განაპირას გამოდიოდა, ამ მინერალური თბილი წყლის დებიტის ნახევარი მებაღეებს დაუტოვებიათ ნარგავ-ნათესების მოარწყავად. ნახევარი კი გაუყვანიათ 360 მეტრის მანძილზე წინანდლის ქუჩის დასაწყისიდან შაუმიანის ქ. №35-მდე და ღრმა გვირაბის საშუალებით შეუყვანიათ აბანოში. აბანოს გვირაბი განიერია და, წყლის დინების შეფერხებისას, აბანოს მხრიდან ქრავით შედიოდნენ წყალსადენის გასაშენდად.

მებაღეებთან შეთანხმებით, სეზონის პერიოდში, აბანოს მეპატრონე ბალისაკენ სარწყავი წყლის შტოს ყოველ საღამოობით კეტავდა, შემოდგომითა და ზამთრობით კი სრულიად წყვეტდნენ წყალს, რომ აბანოს სამყურნალო თბილი წყლის მეტი მარაგი მიეღო.

გადმოცემით ხსენებული შაუმიანის ქ. № 55 ეზოში მოწყობილ ღია აუზში ზოგჯერ ბანაობდნენ კიდევ და მას „ჩითახოვის“ აბანოს ეძახდნენ.

მეცხრამეტე საუკუნეში სამეგრელოდან ჩამოსულმა ქაჯაიებმა შემამული-საგან იჯარით აღეს ვავერანებული — ხარაბა მიწა, რომელშიც ყოველწლიურად 1 ჰექტარზე 250 მანეთს უხდიდნენ. ვარდა ამ იჯარისა, სეზონის განმავლობაში, როგორც არსებული წესი, შაბათ-კვირაობით მებაღეს შემამულესთან კალათით ბოსტნეულისა და ხილის მოსავალი უსასყიდლოდ მიჰქონდა, რომელსაც ნობათს ეძახდნენ. წონით რაოდენობით ბალის ეს მოსავალი 10 კილოს აღემატებოდა.

ხეშოსხენებული შაუმიანის ქ. 53-55 ეზოსა და მის სამხრეთით არსებული ბაღები, რომლებიც მინერალური თბილი წყლებით ირწყვებოდა, ქაჯაიას მიერ იურ გაშენებული: ამ საქმის ცოცხალი მოწმეა, აგრეთვე, ცნობილი მებაღე 84 წლის შრომისმოყვარე ჭაღარა სერაპიონ გელენძე. ხსენებული ბალის სამხრეთით დღეს 26 კომისიის სახელობის გამწვანების კანტორაა მოთავსებული (ბოჭორმის ქ. №21), იმ მიდამოებში არსებული ბალი ხსენებული ქაჯაიების შთამომავალმა და ქაჯაიამ გააშენა, რომელიც 77 წლის მოხუცი ცხოვრობდა ამავე რაიონის ღენის ქ. №26-ში. მის მიერ დარგული და გახარებული ალვის ხე და ალუჩა ამჟამად დღას სანერგეში, აქვეა ძველი აუზის ნაშთი. ამ აუზის ჩრდილო-დასავლეთით, 20 მეტრის მანძილზე გამოდის ბუნებრივი ცივი სუფთა წყალი და გროვდება იქვე მოწყობილ მრავალუჯრედიან აუზში. ამ წყაროს წყლის დებიტი დღე-ღამის განმავლობაში მიახლოებით 1000 კასრამდე აღწევს. ხსენებული წყარო მდინარე მტკვრის მახლობელ ხევი გამოდის, ამიტომ რელიეფის გამო ის ფართობის მოსარწყავად არაა გამოყენებული. უმთავრესად მას დღესაც ხმარობენ სასაბურთო მეურნეობის ნარგავი მცენარეების მოსარწყავად და ბოსტნეული პროდუქციის გასარეცხად“.

ცნობილია, რომ 1818 წელს ვიეტენბერგიდან 25 გერმანელის ოჯახმა მოსახლდა დიდუბეში, სადაც მათ მოაწყვეს ვენახების, ხეხილისა და ბოსტნეულის საუკეთესო ზაღები¹⁷. ეს ზაღები ირწყვებოდა მდინარე მტკვრიდან გამოყვანილი არხის საშუალებით.

არხის სათავე-ნაგებობა ავჭალის მიდამოებში იყო მოწყობილი, იქიდან მონადენი არხი რწყავდა დღევანდელ პირველი მაისის საბუღოებისა და ნაწილობრივ ოქტომბრის რაიონში არსებულ ნარგავ-ნათესებს. ერთ-ერთი არხის ძირითადი მაგისტრალური ტრასა მიემართებოდა ბრძოლისა და კლარა ცეციკინის ქუჩის სამხრეთ-დასავლეთით, სადაც დღესაც გვხვდება მისი მატერიალური ნაშთები მაგალითად, ა. წერეთლის პროსპექტი №54, ჩრდილო-დასავლეთიდან არხის ტრასა მიემართება აღმოსავლეთისაკენ, დიდუბის ეკლესიასთან უხვევს სამხრეთით, ისევ აღმოსავლეთის მიმართულებით გადაჰყვითს ბორჯომის ქუჩას № 10 (ტუბერკულოზის დისპანსერის კარმიდამო), ყოფილ არტოს ბაღს (დღევანდელ პიონერთა პარკს. პლენხანოვის პროსპექტის ჩრდილოეთით), მიედინება კიევის ქუჩიდან ყოფილ რესპუბლიკის ცენტრალურ საავადმყოფოს ეზოს ტერიტორიისაკენ და სამხრეთის მიმართულებით უერთდება მტკვარს.

ჩვენ ვნახეთ ნაშთები, სადაც რკინა-ბეტონით ნაგებ მთავარ მაგისტრალურ არხს სამხრეთის მხრიდან დამხმარე გამოსასვები არხი გამოსდის (0,8 მ სიღრმისა და 0,5 მ სიგანის).

დიდუბის მაგისტრალური სარწყავი არხის სიგრძე 11 კილომეტრია, სიგანე 0,90 მეტრი, სიღრმე — 0,80 მეტრი. არხში თვითღინების საშუალებით მიდიოდა წყალი (0,5 მ. წამ), რომლის დღე-ღამის გამტარუნარიანობა 21.600 მ³ უდრიდა.

1. შ. ხიდაშელი, სხალტა-შიომღვიმის წყალსადენი, არქეოლოგიური გათხრის ანგარიში, (კრებულში) შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბილისი, 1938.
2. ალ. ლოსაბერიძე, უძველესი წყალსადენები და არხები საქართველოში, იგივე კრებული.
3. გ. ლომთათიძე, ქართული კერამიკული წარმოების ისტორიისათვის, ტურნ. „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1949, №8.
4. ი. ციციშვილი, ნადარბაზევის წყალსადენი, „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, 1950, №8.
5. დ. მშენიერძე, ძველი ქართული სამშენებლო ხელოვნების ზოგიერთი საკითხი, 1949
6. გ. შინდაძე, თბილისის უძველესი წყალსადენები, ვახ. „ზარია ვოსტოვა“ 1957, 15 მაისი
7. გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1948 წლის ზამთარში, ივ. ჯავახიშვილის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები — „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“ ტ. I გვ. 122.
8. მდინარე ვერეს გამოყენების შესახებ ჰეგემოთ გვეჩვენა ლაპარაკი.
9. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ლურჯ მონასტერთან აღმოჩენილი წყალსადენის მიღებს სათავე-ნაგებობა სწორედ ზემოდასახლებული პუნებრივი წყაროებიდან უნდა ჰქონოდა.
10. გ. შინდაძე, საინტერესო ისტორიული ძეგლი, ვახ. „კომუნისტი“, 1957, მარტი.
11. 1861 წლამდე ქალაქში არსებობდა მხოლოდ სამი მიწვე სიმძლავრის წყალსატანავი, რომლებითაც მტკვრის წყალი უმთავრესად სამხედრო ნაწილებს ეძლეოდათ. დანარჩენი მოსახლეობა ან თვითონ ზიდავდა წყალს მტკვრიდან, ან სარგებლობდა თულუხნების მიერ

მოტილი წელით (ინგ. ზ. ბეჟინშვილი, ქალაქის მეურნეობა, თბილისი-საბჭოთა კავშირი, 1946, გვ. 86).

11. Г. А. Зак., Гидравлические основы расчета канализационных сетей, 1935: стр. 63—94.
12. ილია ქაიჭავაძე, ვაზ. „ივერია“, 1889, № 61, 21 მარტი.
13. „წულად წყაროდ მრწყველად ბორცვთა და ველთა“, შავთელი, აბდულმესია, 1902, გვ. 70.
14. Н. Д. Миклухо-Маклай, Географическое соч. XIII в., Уч. зап. института востоковед., 1954, т. IX, стр. 202—203.
15. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი 1941, გვ. 54.
16. ზ. შინდაძე, გოგირდოვანი თბილი წელით ზაღების მორწყვა ძველ თბილისში, ეურნ. „ღარიჭა“, 1957, №7.
17. პროფ. შ. ჩხეტია, Тбилиси в XIX столетии, АН Грузинской ССР, 1942, стр. 181.

მიხეილ სოფროშაძე

ძველი თბილისის „ოაზისი“

ძველი თბილისი, ძირითადად, მტკვრის მარჯვენა მხარეს, ამჟამინდელი ლენინის მოედნიდან დაწყებული ორთაჭალამდეა მოქცეული, ძველი თბილისის უბნები ითვლება ისტორიულ ძეგლებად, მაგრამ, თბილისის ძველ თითქმის უკვე რეკონსტრუირებულ რაიონებშიც გვხვდება, ისეთი მონაკვეთები, რომელთა შენარჩუნება და რეგენერაცია-რესტავრაცია, ვფიქრობთ მიზანშეწონილი იქნება.

ერთ-ერთ ასეთ უბნად მიგვაჩნია მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ელბაქიდის (ყოფ. ვერის) დაღმართის პარალელურად მდებარე საქანელას ქუჩის მიდამოები. ის მდებარეობს ფერდობზე. მოკლე და ვიწრო ქუჩაა, თავისი უაღრესად კოლორიტული შენობებითა და ვიწრო შესახვევებით, მას გადმოჰყურებს ელბაქიდის დაღმართის მარჯვენა მხარის შენობები ძველი თბილისისათვის დამახასიათებელი აივნებითა და შუშაბანდებით.

აღსანიშნავია, რომ ეს უბანი, ერთი თვალის მოცლებით აღიქმება სასტუმრო „ივერიიდან“ და ამჟამად მის წინ მდებარე ახალი მოედნიდან, აგრეთვე მტკვრის მარცხენა სანაპიროდან და მარჯანიშვილის ქუჩიდან.

ეს უბანი, რეგენერაციისა და ცალკეული სახლების ფასადების სარესტავრაციო სამუშაოების შესრულების შემდეგ, რაც არ მოითხოვს დიდ კაპიტალურ დაბანდებას, პირდაპირ ძველი თბილისის „ოაზისად“ ჩაიხატება თანამედროვე თბილისის პანორამაში.

მხედველობაშია აგრეთვე მისაღები ისიც რომ, ან უბანს მიწის მცირე მონაკვეთი უჭირავს და მოქცეულია ისეთ დაქანებულსა და ციცაბო რელიეფზე, რომ ამ ადგილას არაფრის დაგეგმარება და გაშენება არ შეიძლება, ამიტომ ამ ტერიტორიის გამოყენება სხვა მიზნით მაინც შეუძლებელია.

ფიქრობთ საჭიროა ჩვენი ქალაქის მესვეურებმა მსჯელობის საგნად გახადონ ეს საკითხი და მიიღონ სათანადო გადაწყვეტილება.

კეთილხან გიგაშიძე,

იოსებ მინთიშაშვილი

ძველის დაცვის შესანიშნავი მაგალითი

საქართველოს მდიდარა წარსულის ერთ-ერთი დამადასტურებელია მის ტერიტორიაზე არსებული ისტორიული ძეგლები.

ძველენის დაცვა, აღდგენა-შენარჩუნების შესახებ ჩვენს ქურნალ-ვახუთებში მრავალი წერილი იბეჭდება.

მატერიალური კულტურის ძეგლებს განსაკუთრებული მოვლა-პატრონობა ესაჭიროება, რასაც თანამიმდევრულად, მონდომებით ანხორციელებს საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმი. ეს დიდი საქმე მთელი მოსახლეობის მხარდაჭერას მოითხოვს.

რა დასამალია, რომ ბევრი ისტორიული ძეგლი უყურადღებოდაა მიტოვებული, მისასვლელებში წესრიგი, სისუფთავე არ იგრძნობა; ძეგლის კედლებზე, ფრესკებზე უხეში წარწერები ხომ გულსაკლავად გამოიყურება. დასაზნაია, როცა უცქერი ალავერდის მონასტრის შეუდარებელ ნაგებობას, ნუთუ არ შეიძლება მისი უკეთესი მოვლა. მანამ, სანამ ფრესკების აღდგენა მოხერხდებოდეს...

ეს არ იქმნის გრემზე. გრემის ციხე-მონასტერი შესანიშნავადაა მოვლილი. ეზოდანვე იგრძნობა მზრუნველი ხელი. ხეებით, ყვავილებით, მწვანე აკლით დაფარულია ეზო, თვით შენობაში ხომ სანიმუშო წესრიგია. იქვეა გამოფენილი ბოკლილი, წესიერად დაწყობილი XVI ს. ლევან მეფის პერიოდის და უფრო ადრინდელი ნივთებიც კი.

რააონის ხელმძღვანელობას გრემის დიდებული ისტორიული ძეგლის დაცვა-შენარჩუნებისათვის რომ ყველა ღონისძიება მიუღია, ეს ფაქტია. მაგრამ არ შეიძლება დიდი მადლობის გრძნობით არ მოვიხსენიოთ ის პიროვნება ისიც ჩაბარებული აქვს გრემის ციხე, ეს არის კოლმეურნე იოსებ აღქისი. იგი შეეარდოშვილი, რომელიც სათუთად უღლის, უფრთხილდება ყველა კუთხე-კუწქულს. მას უყვარს და ეამაყება დაკისრებული მოვალეობა. ამასთანავე არგად იცის თავისი საქმე. ზოგჯერ კი ექსკურსიამძლოლის მოვალეობასაც ასრულებს. იოსებ შეეარდოშვილი ნამდვილად მადლობის ღირსია, კარგი იქნებოდა სხვებმაც რომ მიბაძონ მას (და არ გადაყვენ ექსკურსიების დროს მისვლელ-მომსვლელთა მიერ მოწოდებულ პურმარისს). ასეთი ზრუნვა გაფრთხილებია მრავალი წლის განმავლობაში შევინარჩუნებთ იმ შესანიშნავ დანატოვარს, რაც ჩვენს წინაპრებს საუკუნეების მანძილზე შეუქმნიათ და რაც ჩვენი დიდებისა და ძლიერების მაუწყებელია.

АННОТАЦИИ

И. ЦИЦИШВИЛИ

ПАМЯТНИКИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ПО МАТЕРИАЛАМ
ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ КВЕМО-КАРТЛИ

В номере продолжается публикация материалов экспедиции. В частности памятники уцельи: Алгети и Асурет, т. В рассматриваемых участках имеется множество значительных памят-

ников, в частности церкви: «Деда» и др., Крепости Пардхиси и Биртвиси, дворцовый комплекс у села Тбиси и др.

М. АНТИДЗЕ-МЕЛНАВА

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ
АРХИТЕКТУРНОГО АНСАМБЛЯ
УШГУЛИ

Сванети — древний горный край Грузии — богат памятниками архитектуры. Народ обосновавшийся здесь в глубине веков создал своеобразные, изумительные строения, архитектурные ансамбли, целые градостроительные системы, включающие в себе циклопические башни, жилые дома, культовые и бытовые сооружения, скрепленные высококачественным раствором. Пропорциональные, строгие и законченные формы сванетских построек свидетельствуют о высокой строительной культуре и являются примером органичной архитектуры.

Особо важное значение имеют сохранившиеся в верхнем Сванети древнейшие формы расселения и градостроительства. С этой точки зрения, особое внимание привлекает к себе Ушгульский архитектурный ансамбль. Ушгули, т. н. Ушгульское общество, состоит из четырех деревень: Мури-мели, Чакаши, Чаблани и Жиблани, но административно, географически и, что особо важно, архитектурно, это один организм, одно нераздельное целое.

По определенным стратегическим соображениям концентрация населения на маленьком, территориально ограниченном участке, вместе со своими

средствами производства, создавала особую архитектурную структуру, для которой определяющими факторами являлись местный рельеф, климат, геологические условия, общественный строй, традиции и быт народа.

Современное положение Ушгульского архитектурного ансамбля вызывает беспокойство. Селения застраиваются в массовом порядке жилыми и производственными постройками, чуждыми исторически сложившейся архитектуре. Башни, старые жилища, практически уже никому не нужные, ветшают и обрушиваются. Если оставить этот процесс бесконтрольным, то произойдут невосполнимые утраты.

По постановлению Сов. Мин. Гр. ССР, от 21 октября 1971 г., Чакаши — один из Ушгульских деревень, объявлен заповедником. В статье поднят вопрос о необходимости сохранения Ушгульского архитектурного ансамбля в целом. Лучшим выходом из положения автор считает территориальное зонирование Ушгули на три зоны разного режима: 1. Заповедная зона, 2. Зона регулируемого строительства и 3. Зона защиты окружающей среды.

В статье высказываются некоторые соображения о принципах и методах

06.03.57.21
212.С.И.11333

научного сохранения и приспособления архитектурных памятников Ушгули, что подразумевает проведение ряда архивных и натурных исследований ансамбля и каждого памятника в отдельности, определения их историко-художественной ценности и намечения практических мероприятий их укрепления и современного приспособления для новых практических целей.

Высказывается соображение, что в перспективе развития современного села в непосредственной близости старого Ушгули, с учетом принципа ненарушения исторически сложившейся градостроительной системы т. е. за пределами установленной защитной зоны.

П. МАРГВЕЛАШВИЛИ

БЕТЛЕМИ, СТЕФАНЦИДА — МОНАСТЫРСКИЙ КОМПЛЕКС

Экспедиция Совета молодых ученых Тбилисского государственного университета в октябре 1978 года изучала окрестности Бетлемской пещеры. На хребте Бетлеми, между ледниками Гергети и Абано, на высоте 3750 м, от уровня моря подтвержден монастырский комплекс упоминание о котором встречается у Вахушти Багратиони (Сама пещера находится на высоте 3980 м.). Месторасположение мона-

стырского комплекса Теймуразом Багратиони связывается с именем одного из первых проповедников христианства в Грузии апостолом Андреем, который на этом месте, по его словам, воздвиг крест и основал монастырь в честь святого первоученика Стефана (может быть отсюда и старое название поселка Казбети — Стефанцинда). Экспедицией сделана топографическая карта монастырского комплекса.

Ел. ТУМАНИШВИЛИ

ЦЕРКОВЬ св. НИКОЛАЯ В СЕЛЕ ТАНДЗИА.

Небольшая залаяная церковь св. Николая находится в селе Тандзиа, в десяти километрах от Болниса, на широком холмике, окруженном невысокими горами и кустарником.

В связи с тем, что Е. Такашвили, на основании изучения надписи на южном фасаде здания устанавливает точную его дату (1683 год), наша задача при изучении данного памятника состояла в выявлении особенностей художественного подхода в решении декоративного оформления здания.

Находя параллельные памятники и сопоставляя их с памятником Тандзиа, мы старались выявить то общее, характерное, что объединяет данные памятники в одну хронологически-стилистическую группу. Сравнение разработки отдельных деталей подтверждает, что наш памятник входит

в одну стилистическую группу с памятниками позднефеодалной эпохи.

Таким образом, стилистические особенности изучаемого памятника вполне совпали с датировкой Е. Такашвили, установленной, как было отмечено, по надписи, помещенной на южном фасаде здания. Из той же надписи выясняется, что церковь построена во имя св. Николая Вахтангом Орбели.

Так как Тандзиа являлась резиденцией князей Орбелиани, то данный памятник, по всей вероятности, является дворцовой церковью одного из этих влиятельных феодалов — мдиванбега Орбели.

Рассмотренный памятник можно считать довольно высококачественным и характерным произведением своего времени.

Г. ДЖАОШВИЛИ

ГОРОД-КРЕПОСТЬ ШОРАПАНИ

На территории Зестафонского района, в 3 км от города, расположен город - крепость античного периода Шорапани. Он находился на границе Колхети и Иберии. В раннефеодальном периоде он состоял из двух частей; верхней крепости (Акрополь) и нижней крепости. Его площадь превышала 6.000 кв. м. Развалины крепости содержат сооружения разных периодов. После раскопок выяснилось,

что каменная и кирпичная укладка относится к VI веку. Затем автор рассматривает последующую историю крепости до последних лет XIX в. Надо отметить, что Шорапани находился на важнейшей торгово-экономической дороге.

В ноябре 1865 г. отмена крепостного права в Кутаисской губернии открыла дорогу экономической и общественной жизни в Шорапанском уезде.

Г. ГУДЖАВИДЗЕ

О НАДПИСЯХ ЦХНАРСКОЙ ЦЕРКВИ

В 1978 году группа сотрудников физического факультета Тбилисского университета посетила селение Цхвари, на окраине которого стоит небольшая, полуразрушенная заальная церковь. На южной стене церкви, оказавшейся в поздней пристройке-молельне, было зафиксировано пять надписей. Четыре из них вырезаны письмом «асомтаврული», а пятая выцарапана—

«хуцури». Подобие очертания букв в письме хуцури и надписях на архитраве, позволяет предположить одновременность их выполнения. Сделана попытка прочтения пятой надписи в виде приведенной неполной и, к тому же, предположительной строчки хуцури. Указывается на необходимость детального изучения этой надписи на месте.

Г. МОСУЛИШВИЛИ

К СТАТЬЕ «ЗАКОНОМЕРНОСТИ СТРОЯ КОМПОЗИЦИИ ХРАМА БАГРАТА»

В статье выявляются творческие методы и закономерности, которыми должен был руководствоваться зодчий храма Баграта при его осмыслении и строительстве. Подчеркивается, что эти методы и закономерности, наряду с композиционно - конструктивными формами, как правило, преемствовались от предшествующего развития. Но здесь, после периода новых исканий, они были развиты в соответствии

с новыми задачами эпохи. Взаимоотношения между формами стали вполне ясными и четкими.

Выявление методов и закономерностей композиционной структуры этого памятника дает представление о творческой направленности этого важного периода развития грузинского зодчества, может помочь научно-обоснованной реконструкции ведущей части композиции — купола.

Н. ХУНДАДЗЕ

ДОМ ПОСЕЛЕНЦА ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ ИЗ БАМБЕБИ

В 1976 году археологическая экспедиция западнее села Улицидзе выяви-

ла здание эпохи эллинизма (№ 3), площадью около 70 кв. м. Верхние части

THE MATERIALS OF THE HISTORICO-
ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN
KVEMO KARTLI

This issue presents further materials of the historico-archaeological expedition in Kvemo Kartli. These materials deal with the monuments of the following canyons: «Algeti», «Asureti», «Koda».

There are many important monuments

in the region under exploration, namely the following churches: «Deda Cvtsisa», VIII-IX c. «Vake» - XIII c. Kabeni - XII c., etc.; Also the castles of Partskhisi and Birtvisi; Palace near the village of Tbisli; the tower in the village of Vashlovani, etc.

THE PROBLEM OF PRESERVATION
ARCHITECTURAL ENSEMBLE
OF USHGULI

Svaneti - an old mountainous land of Georgia is rich in architectural monuments. People who lived there from ancient times created original, amazingly wonderful architectural ensembles, which consist of castles, dwelling houses, buildings of religious worship, etc.

Proportional, strict and laconic forms of these buildings represent one unseparable unit and it is an example of organic architecture. From this point of view an architectural ensemble of Ushguli is rather interesting. It consists of four separate villages, but administratively, geographically and architecturally they represent one unseparable whole.

Today the architectural ensemble of Ushguli is in a rather bad state. Old Castles which are absolutely useless now, are being destroyed.

In the article the problem of the necessity of preserving the whole Ushguli ensemble is raised. The best way out of the situation in the author's opinion can be found in the territorial division of Ushguli into three zones, with different regimes in them.

The author advances the idea of the perspective of the development of the modern village in the vicinity of old Ushguli, but it must not destroy the regularities of the ancient town construction.

«BETLEMI»

In October 1978 the group of young scientists from Tbilisi State University visited and explored the cave of Betlemi.

On the Betlemi mountain range, between two glaciers - Gergeti and Abano at the altitude of 3980 m. a monastery complex is situated. It is mentioned by Vakhushthi Bagrationi.

The expedition studied carefully the ruins of old monastery, several caves, the church, the inscriptions on the East wall

of the rock. This natural rock is the centre of the whole complex.

The foundation of this monastery is connected with the name of apostole Andrew who was one of the first preachers of Christianity in Georgia. He erected a cross and founded the monastery in honour of St. Stephen. Perhaps the old name of Kazbegi - Stefantsminda is connected somehow with this Saint.

The expedition made a topographic map of the monastery complex.

E. TUMANISHVILI

THE CHURCH OF ST. NICHOLAS IN THE VILLAGE OF TANDZIA

A small church of St. Nicholas is situated in the village of Tandzia near Bolnisi. Our aim is to reveal the peculiarities of the artistic approach in the decorative design of the building.

By comparing the church of Tandzia with the other churches of the same period, we tried to establish those common, and characteristic features, which unite the given churches in one chronological - styli-

stic group. The comparison of separate details of the church with those of others, has proved our assumption that it dates back to late-feudal epoch.

As Tandzia was the residence of prince Orbeliani, the church might have belonged to this influential feudal.

The monument in question can be considered as one of the best work of art characteristic of that period.

G. GAOSHVILI

TOWN-CASTLE OF SHORAPANI

The ancient town-castle of Shorapani is situated near the small town of Zestafoni. Many interesting historical facts are connected with this town-castle. It was founded in the III c. B. C. by king Parnaoz.

An important road of commor was passing through the town of Shorapani, It was the last point of the inland navigation and from this point the merchants used to drag goods by land up to the river Mtkvari. Shorapani was a well fortified town-castle. There was a moorage

and market, also some inns, work-shops, eating houses, etc.

The author speaks of the history of the town, till the 18th century. The famous castle of Shorapani, and two ceramic water pipes are described in detail.

Though Shorapani lost its role as a main link of the trade communication long ago, even now it represents one of the most important architectural monuments and gives much interesting material about the history of Georgia.

G. GUJABIDZE

INSCRIPTIONS ON THE CHURCH OF TSKHNARI

In 1978 a group of scientific workers from physical faculty of Tbilisi State University visited a village of Tskhnari, on the outskirts of which there is a small half-destroyed church.

On the South wall of the church, which was found to be added to the main building later, five inscriptions were engraved. Four of them were engraved in so called «Asomtavruli» script, and the fifth one - in «Khutsuri».

The likeness of the form of the letters on two engravings enabled us to suppose that they were cut out simultaneously.

An attempt was made to read the fifth inscription, (the rest were investigated and the results were published by D. Berzenishvili) the fragment of which is given in the article.

The author indicates the necessity of the thorough study of the inscriptions.

H. MOSULISHVILI

COMPOSITIONAL PECULIARITIES OF THE TEMPLE OF BAGRATI

The article deals with the methods and regularities of compositional structure the temple of Bagrati was built after. These methods and regularities as well as compositional-constructive forms as a rule followed the existing trends in architecture.

But here, in search of new methods, they were developed in accordance with the new tasks set by the epoch. The inter-

relation between the forms became clearly-cut and well-defined.

These methods and regularities of the compositional structure of the monument give a complete picture of the development of the architectural thought at that period of Georgian architecture and can be of great help in the scientifically grounded reconstruction of the dome of the church - one of the main parts of the composition.

THE HOUSE OF HELLENIC AGE FROM BAMBEBI

In 1976, an archaeological expedition unearthed the remnants of a dwelling house (N 3) in Bambebi the West of the village of Uplistsikhe.

The house belongs to the Hellenic age with the area of 70 m². As the house was well preserved (after the fire) it gave interesting materials about the typical house of that period.

The house N 3 presents a single whole living complex, which consists of the main hall, two unit living accomodation, and a

small room for keeping wine - the so called "Marani".

The discovery of this house once more proves the suggestion that in the period between VI c. B. C. and the IIIc. A. D. the village of Bambebi was settled by large agricultural communities.

Ceramic articles which were found during archaeological excavations of the house N 3 can be divided into household, kitchen and table utensils.

According to the investigated materials the house N 3 belongs to the second half of the I c. B. C.

G. MINDADZE

WATER-SUPPLY AND IRRIGATIONAL HEAD WORKS OF OLD TBILISI

It is well-known that from ancient times particular attention was paid to supplying Tbilisi with drinking and irrigating water.

In 1948, during the archaeological expedition, the remains of ceramic water-pipe were found in the garden of "300 Aragveli". The pipe dates back to the XII-XIII c.

Later a new ceramic water-pipe was found in Tbilisi in the yard of "Blue Monastery". The water was running down the hill Mtatsminda, supplying the whole district.

The author gives rather a detailed description of those old water-lines, natural fountains, which are used for drinking, ir-

rigating and other economic purposes.

It should be mentioned that because of the lack of water, natural mineral waters were used for irrigation.

It is rather interesting that some of those ancient water-lines (e. g. the fountain in the canyon near the river of Mtkvari are still used).

In the second half of the 19th century a water-main of 11 km. length was constructed in Tbilisi. It supplied the half of the whole town with water.

Besides these water-lines, the author also speaks of the other systems and their constructions.

• GEGESHIDZE, MENTESHASHVILI

A FINE EXAMPLE OF PROTECTION OF CULTURAL MONUMENTS

The Cultural monuments of Georgia need special protection and restoration. Everyone must pay more attention to the cultural monuments of his own district, village or town. In this respect we must mention the monastery in Gremi, which is well taken care of.

District officials do everything possible to protect and preserve this monastery.

A few word must be said about I. Shevardoshvili, who looks after this wonderful historical monument. He is not only a watchman, but also an excellent guide and a real devotee of the monument of his own country. With much attention and care we'll preserve great historical monuments of Georgia.

სარჩივი

ირაკლი ციციშვილი — მატერიალური კულტურის ძეგლები ქვემო ქართლის ისტორი- ულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალების მიხედვით	5
ბანანა ანთიმე-მელიძე — უშგულის ზუროთმოდერული ანსამბლის დაცვის პრობლემები	10
პარმენ მარგველაშვილი — ბეთლემი, სტეფანწმინდა — სამონასტრო კომპლექსი	17
ელენე თუშანიშვილი — წმ. ნიკოლოზის ეკლესია სოფ. ტანიაში	24
გივი ჯაოშვილი — ციხე-ქალაქი შორაპანი	31
გულიანო გუჯაბიძე — ცხნარის ეკლესიის წარწერების შესახებ	36
ასულაბ მოსულიშვილი — ზაგრატის ტაძრის კომპოზიციის აგებულების თავისებურებები	41
ნაზი ხნაძემ — ელინისტური ხანის შედარების სახლო უფლისციხე — ბანბებიდან	50
ბალაქაძინე მინდაძე — ძველი თბილისის სასმელო და სარწყავი წყლით მომარაგება	57
მიხაილ სოფროშაძე — ძველი თბილისის რაზისი	68
ათათიანი გეგეშაძე, იოსებ მინთაშაშვილი — ძეგლის დაცვის შესანიშნავი მაგალითი	70
ანოტაციები რუსულ და ინგლისურ ენებზე	71-78

СОДЕРЖАНИЕ

И. Цицишвили — Памятники материальной культуры по материалам историко-археологической экспедиции Квемо-Картли	5
М. Антидзе-Мелидзе — Проблемы сохранения архитектурного ансам- бля Ушгули	10
П. Маргвелашвили — Бетлеми, степенцимида — монастырский комплекс	17
Е. Туманишвили — Церковь св. Николая в сел. Тандза	24
Г. Джаошвили — Город-крепость Шоропани	31
Г. Гуджабидзе — О надписях Цхварской церкви	36
Г. Мосулишвили — К «Закономерности строя композиции храма Баграта»	41
Н. Хундадзе — Дом поселенца эллинистического времени из Улиссцихе — Бамбеби	50
Г. Миндадзе — Сооружения питьевой и оросительной воды древней Тбилиси	57
М. Сопромадзе — «Оазис» древней Тбилиси	68
К. Гегешаძე, И. Минтешаივილი — Пример охраны памятника	70
Анотации на русском и английском языках	71—78

Серия: «Памятники материальной культуры»

Выходит на общественных началах

«ДЗЕГЛИС МЕГОБარი»

(Друзья памятников культуры)

Сборник пятдесят второй

(На грузинском языке)

გადაცემის წარმოების 9/X-79 წ., ხელმოწერილია დასაბუქლად 15/11-80 წ.,

ფიზიკურ ფორმათა რაოდ. 5, სააღრ.-სავაჭრომც. თაბახი 5.

ანაწევობის ზომა 7×11,5, ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆

შეკვეთა № 2548.

ფე 04009.

ტირაჟი 3.000.

ჩედაქციის მისამართი: ძერეთის ქ. № 19, ტელ. 99-84-47.

ფასი 72 კაპ.

Цена 72 коп.

საქ. კვ. ც.-ის გამომცემლობის სტამბა, თბილისი ლენინის ქ. № 14.

Тип. изд-ва ЦК К ПГрузии. Тбилиси, ул. Ленина, № 14.

ქართული
ლიბრეოთეკა

